

ИЗВЕСТИЯ

на Съюза на учените – Варна

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
НА ВАРНА И ЧЕРНОМОРСКИЯ
РЕГИОН
2023

UNION
OF SCIENTISTS
VARNA

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д-р Виолета Йотова, д.м.н.
проф. д-р Златислав Стоянов, д.м.н.
д-р инж. Йордан Бояджиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА БРОЯ

проф. д-р Петър Ангелов
доц. д-р Веселка Радева
докт. Полина Иванова

Авторите носят солидарна отговорност за своите
материали с редакционната колегия.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ – ВАРНА

Пощенски адрес:
гр. Варна 9026
ул. «Васил Друмев» № 73
Съюз на учените - Варна
тел: 052 / 978-576

Координатор на СУ-Варна:

Албена Вълчева
УМБАЛ „Св. Марина“ - Варна
e-mail: su-varna@abv.bg

Научна конференция

„Културното наследство
на Варна и Черноморския регион“
30.09.2023 г.
гр. Варна

ISSN 2738-7372

СЪДЪРЖАНИЕ

В ПАМЕТ НА ЛЕВОН ОВАНЕЗОВ – ЗА ЖИВОТА И ДЕЛОТО НА ЕДИН ПОЧЕТЕН ГРАЖДАНИН НА ВАРНА 4 Огнян Миков	НОВОТО НАСЛЕДСТВО: БЪЛГАРСКИ АРХИТЕКТИ ОТ 70-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК И ХІ КОНГРЕС НА МСА, 1972 47 Председател на УС на ВДФ Росица Никифорова
ВАРНА – РОДОНАЧАЛНИК НА КУЛТУРНОТО СЪБИТИЕ „АЛЕЯ НА КНИГАТА“ 9 Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян	ТРАКИЯ И МАКЕДОНИЯ – АНТИЧЕН ОТГЛАС В БЪЛГАРСКИТЕ СЛОВЕСТНОСТ И НАРОДНОСТ. НАЗВАНИЯТА РОССИЯ И РУСИЯ 60 Димитър Г. Чанев
ЗА МОЩТА НА СЛОВОТО И ВКЛЮЧВАНЕТО МУ В ХУДОЖЕСТВЕНАТА ПРАКТИКА НА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКИЯ ТЕАТЪР „ЗЛАТНОТО КЛЮЧЕ“ 13 Сия Папазова	COMPARATIVE STUDY OF ANCIENT SHOPS IN THE AGORA OF PHILIPPOPOLIS AND THE IMPERIAL ROMAN THERMAE OF ODESSOS 69 Nadya Stamatova, Denisa Pokorná, Ahmet Can Hasekiz
КУЛТУРНИТЕ РАЗВЛЕЧЕНИЯ НА ВАРНА - ТЕАТЪР НА ЖИВОТА 17 Даниела Попова	РАННОБРОНЗОВАТА КУЛТУРА ВАРНА II..... 75 Светлозар Попов
КРАТКА БИОГРАФИЧНА СТАТИЯ ЗА ЦЯЛОСТНИЯ НАУЧЕН ПРИНОС НА ПРОФ. Д-Н ВЕСЕЛИН ДИМИТРОВ ПЕЙЧЕВ (21.05.1959-29.03.2017†) 25 Магдалена Пейчева	КНЯЗ МИХАИЛ АНДРЕЕВИЧ ОБОЛЕНСКИЙ И НЕГОВОТО ДЕЛО ЗА РАЗКРИВАНЕ И ЗАПАЗВАНЕ НА ЗНАНИЯТА ЗА КНИГИТЕ ОТ ЗЛАТНИЯ НИ ВЕК, ИЗПРАТЕНИ В КИЕВСКА РУС ПО ПРЕЗВИТЕР ГРИГОРИЙ ПО ПОРЪКАТА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ..... 89 Веселин Д. Тракийски
КУЛТУРНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ХОРАТА С УВРЕДЕНО ЗРЕНИЕ. 50 ГОДИНИ ДОМ НА КУЛТУРАТА НА СЛЕПИТЕ В ГР. ВАРНА 29 Веселина Стоилова	СЕРГЕЙ И. ПОКРОВСКИ – ПРИНОСИ В БЪЛГАРСКАТА АРХЕОЛОГИЯ 101 Валери Йотов
ЗАСЕЛВАНЕ С БЪЛГАРИ И РАЗВИТИЕ НА ДОБРУДЖА ПРЕЗ VII-IX ВЕК39 Иван Попов	

В ПАМЕТ НА ЛЕВОН ОВАНЕЗОВ – ЗА ЖИВОТА И ДЕЛОТО НА ЕДИН ПОЧЕТЕН ГРАЖДАНИН НА ВАРНА

Огнян Миков

Abstract: The article is a tribute and in memoriam piece for Levon Ovanezov, who lived from 1923 to 2020. Levon Ovanezov was an extraordinary individual known for his lifelong dedication to chess. The article highlights some key points about his life.

Keywords: Levon Ovanezov, Varna, chess, home of chess, chess club, chess judge, chess competition

За всеки, който го познаваше, Левон Ованезов беше невероятен човек с нестихваща любов и страст към шаха. Сред местните той беше известен като най-стария шахматист в света.

Левон Ованезов придоби особена популярност, когато в началото на 90-те години отвори вратите на собствения си дом за местните любители на шаха. Решението за това беше взето след като властимащите оставиха Варна, един от най-големите градове в България, без свой собствен шах клуб. Като голям почитател на играта, Левон Ованезов решил да вземе нещата в свои ръце. Така през един летен ден на 1990 г. той открява вратите на своя дом за над 20 любители на 64-те бяло-черни квадратчета. Първият частен шахдом в Европа, носещ името на своя създател “Левон Ованезов”, е роден.

Левон Ованезов през 2012

Почти 30 години домът му беше мястото, където хора от всички възрасти и с всякакви шахматни умения се събираха да практикуват любимата игра и да общуват. Дори след откри-

ването на няколко шах клуба в града, хората продължиха да посещават дома на г-н Ованезов. Там се провеждаха традиционни турнири два пъти в месеца.

Беше истинска радост и уникално удоволствие за всеки, който имаше удоволствието да се докосне до тази атмосфера по време на рапид и блиц турнирите. В един момент клуба има повече от 40 активни членове. Мотото на шах-дома беше същото като на световната шах федерация FIDE: “Ние сме едно семейство». И ние наистина бяхме едно голямо, задружно семейство.

Много знатни личности от българския шах са посещавали клуба през годините. Дори бившият световен шампион по шах Веселин Топалов подарил специален шахматен часовник на г-н Ованезов по време на своето посещение в клуба. Това е само едно от многобройните признания, които Левон Ованезов е получил за всичко, което е направил за варненските шахматисти през годините, както и за популяризирането на играта като цяло.

С бившия световен шампион по шах ГМ Веселин Топалов

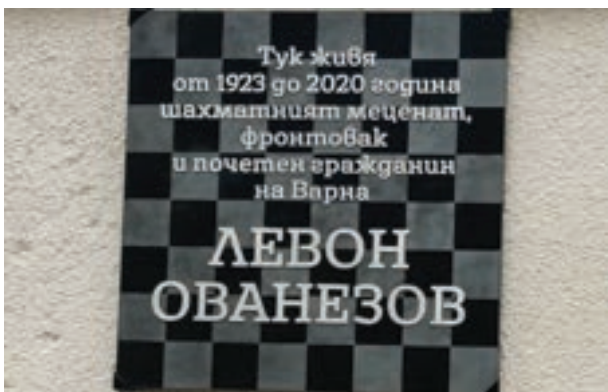
Той също така е бил един от реферите на шахматната олимпиада през 1962 г. в Златни Пясъци. По време на този турнир се е състояла първата и единствена в историята партия между големите Боби Фишер и Михаил Ботвинник. Левон Ованезов беше международен съдия на FIDE с опит в редица големи турнири.

През годините той е играл срещу световно признати играчи, като Михаил Тал, Нона Гаприндашвили и Михаил Ботвинник. В началото на 90-те г-н Ованезов организира във Варна сеанси на едновременна игра на бившите световни шампиони Тигран Петросян, Михаил Тал и Нона Гаприндашвили. Също така е близък и със сестрите Полгар, които са гостували в дома му във Варна. Той самият е бил носител на титлата кандидат-майстор.

Освен с шах, животът на Левон Ованезов беше изпълнен и с много други интересни и запомнящи се събития. Той също така беше и запален поет и написал редица произведения, някои от които посветени на любимата му шахматна игра.

Малко известен факт е, че Левон Ованезов е бил ранен през Втората световна война, в следствие на което той остава да живее с парче граната в главата. Това се е случило по време на тежка битка край град Ниш, където е останал сам.

Баща му пък е бил известен арменски войвода, водил множество успешни битки за своята родина.

Възпоменателна плоча пред дома на Левон Ованезов поставена през 2020 г.

Дори и след като навърши 90 години, Левон Ованезов притежаваше завидна памет. Тя несъмнено му служеше по страхотен начин в делото му да разпространява навсякъде любовта си към шаха сред околните. Той продължи

да играе шах почти до последните си дни. Неговата заразяваща енергия и дух бяха на високо ниво до сетния му дъх. Лично помня как, макар и вече прехвърлил 90 години, той пееше страхотно по време на сбирките, организирани годишно в чест на победителите от турнирите през изминалия шахматен сезон.

Никога няма да забравя една специална за мен история, когато кандидатствах да стана пълноправен член на неговия клуб. Да, точно така, не всеки получаваше това право автоматично, а си имаше определен процес и стъпки за кандидатстване. Аз тъкмо бях пристигнал в града като студент в местния Икономически университет и той не знаеше много за мен по това време.

Скоро започнах да участвам в повече турнири, а и също да съдийствам в шах състезания. Също така помагах с онлайн излъчването на партиите по време на редица големи международни събития. Те се организираха от друга много голяма личност на варненския и българския шах – г-н Борис Христов и неговия клуб „Веселин Топалов 2006“. В тези турнири участваха много гротмайстори от целия свят. Едно от състезанията беше спечелено от ГМ Крикор Михтарян, докато ГМ Абдула Кадимбейли, който стана световен шампион U20 миналата година, участва в друг такъв турнир. Богдан-Даниел Деац също се представи много добре в едно от тези събития, а тогава даже не беше и Международен майстор все още (за уточнение, наскоро Деац спечели известния турнир на Chess.com Titled Tuesday като се класира пред не кого да е, а самия Магнус Карлсен и в момента е с класически рейтинг от 2700).

С ГМ Иван Чепаринов като тинейджър

С Левон Ованезов по време на турнир, в който бяхме съдиши с г-н Здравко Недев

Точно по време на един от тези турнири г-н Ованезов ме забеляза и получих покана да стана част от неговия шахматен дом. Разбира се, преди това трябваше да попълня някои документи, включително и кратка шахматна биография с допълнителна информация като например откога играя шах, по-значими успехи и т.н.

Интересна (но и малко смущаваща за мен) история се случи след няколко седмици, когато вече бях готов с всички необходими документи (или поне така си мислех) и отидох да подам молба за членство в шахдом “Левон Ованезов”.

Каква само беше изненадата ми, когато се оказа, че съм пропуснал да донеса нещо допълнително, което той изрично ми бе поискал. Можете ли да си представите, той човек на над 90 години се оказва, че имаше по-добра памет от мен, младото момче на двадесет и няколко години, което тъкмо беше завършило магистърска степен. Невероятно! Не мога да опиша колко засрамен се почувствах тогава.

И все пак бях невероятно щастлив, че станах част от неговата шахматна гилдия. Завинаги ще пазя изключително многото страхотни спомени от годините, в които имах удоволствието да бъда посетител в дома му. В края на всяка календарна година се състоеше официална церемония, когато бяха награждавани всички играчи, които се бяха представили най-добре през изминалите турнири.

С грамота от г-н Ованезов по време на традиционната годишна церемония

През лятото турнирите се организираха два пъти в месеца в градинката пред блока му. Когато настанеше студ, ние се събирахме в апартамента му в центъра на града. Невероятно е как неговата жена никога не възрази на това че 10, а понякога и 20 човека се събираха в техния дом да играят шах с часове в продъл-

Повече от 60 години брачен живот

жение на повече от 20 години. Както е казал Наполеон: “Зад всеки успешен мъж, стои една силна жена”.

Струва си да споменем, че г-н Ованезов и неговата бъдеща жена Луси се срещат за първи път едва като ученици в началното училище. От този момент биват неразделни чак до нейната кончина и след над 60 години съвместен брачен живот.

Има много публикувани книги за историята на шахматния дом, основан от Левон Ованезов. В тях той описва как и защо е започнало всичко, кои са играчите, оставили най-голямо впечатление през годините, и много други интересни истории в над 20-годишната история на единствения по рода си клуб в Европа.

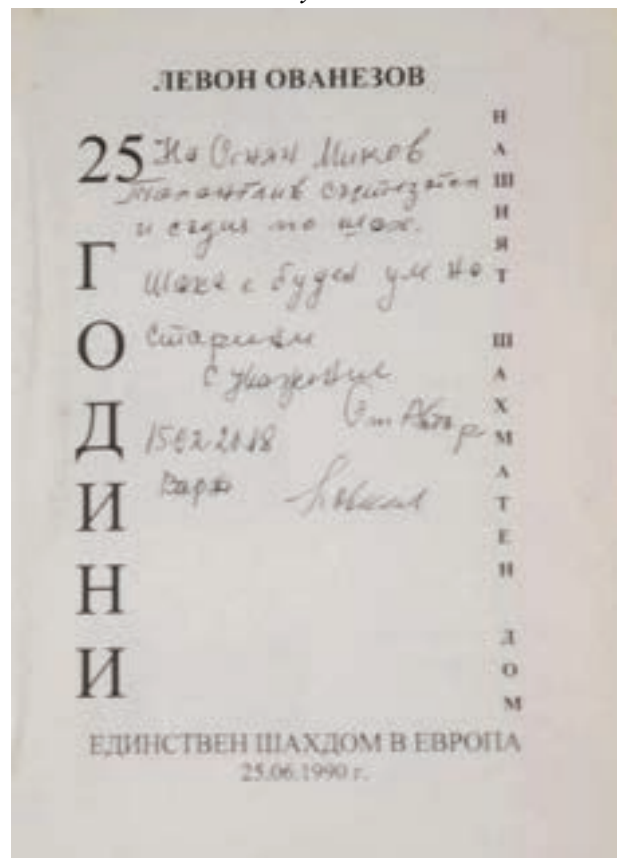

Една от книгите посветени на историята на клуба

Ето също и едно страхотно интервю с г-н Ованезов направено когато той е на 96 години от София и Тодор Христови: <https://youtu.be/drwairewiCw>

Друга книга в чест на 25-тата годишнина на клуба.

С пожелания лично от г-н Левон Ованезов към автора на тази статия.

Дори и най-големият частен телевизионен канал в България по това време засне репортаж за Левон Ованезов

Заклучение

Левон Ованезов беше невероятен човек с неподражаема страст и любов към шахматната игра, които успяваше да предаде и на хората около него. Известен сред местните като най-възрастният шахматист в света, той отвори първия частен шах-клуб в Европа в личния си дом. Този клуб, наречен „Левон Ованезов“, просъществува повече от 25 години. В него г-н Ованезов организираше блиц и рапид турнири и приемаше любители на шахматната игра, без значение от възраст, умения и каквото и да било друго.

Неговият професионализъм, отдаденост, и любов към играта бяха пословични. Той остави свидни спомени и ще бъде тачен завинаги в града и страната ни, в ума и сърцата ни.

**Снимков материал:*

*Личен архив плюс снимки от книгата
“Усмивката на Кауса Нашият Шахматен
Дом Варна 25.06.1990“*

ВАРНА – РОДОНАЧАЛНИК НА КУЛТУРНОТО СЪБИТИЕ „АЛЕЯ НА КНИГАТА“

Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян

Abstract: *The report presents the origin of the national book exhibition in the city of Varna on July 28, 1927, a seaside and resort town since 1926, as well as one of the cultural centers of Bulgaria with its traditions in continuity. The event was possible thanks to the Bulgarian Book Committee, created for this purpose, in order to present the wealth of Bulgarian books and magazines published annually and to prepare a periodical bulletin for the newly published titles. The booksellers Dimitar Dimitrov and Boyan Bluskov, well-known at the time, participated in it, along with a team of Bulgarian teachers. This was the prototype of the current Alley of the Book cultural event, established in the city of Varna in 2010. It is an institution for humanitarian and cultural educational activities. The goal is to participate in the support of charitable initiatives with the collected sums from the sale of books. For thirteen years, Alley of the Book has been presented annually, gradually established in Sofia, Plovdiv, Burgas, Veliko Turnovo, and Gabrovo, held in different months, in order to feel the impact of the inviolable proximity to the most valuable thing—the book.*

Keywords: *Alley of the Book, exhibition, Bulgarian Book Committee, cultural, educational*

Първото национално изложение на книгата е открито на 28 юли 1927 г. във Варна. Събитието става възможно благодарение на създадения за тази цел Комитет за българската книга. В него участват книжарите Димитър Димитров и Боян Блъсков, небезизвестни по това време, заедно с екип от български учители, които желаят да се направи изложение на книгата, „подобно на останалите мострени панаири на другите занаяти“, за да се види „какво богатство от български книги и списания излизат ежегодно“ и да се изготви периодичен бюлетин за новоиздадените заглавия. Изложението провокира създаването по-късно на Съюзът на българските книгоиздатели, книжари и книжни складове. Още от първото изложение вестниците подеват спор, продължил през годините – дали да се показват само книги на български автори или да има и преводни. Надделява мнението, че не бива да се отделя прочитната книга на българския писател от оная на чуждестранни, понеже „оригинална или преводна, това е българска прочитна книга, и нито един просветен народ не дели книгите си“. Други, като писателя Стилиян Чилингиров, отстояват мнението си, че е „крайно време да премахнем това противоречие и да подкрепим българската книга, не преведената, а родената с българска дреха книга“.

В многобройните си издания от 1932 до 1940 г. празникът е подкрепян с утра в общинския театър, с радиопредавания и беседи за книгата и книжовността. Организиран се срещи с български писатели, честват се годишнини. През 40-те години на XX в. са пуснати в продажба лотарийни билети под надслов „Подкрепете родната литература“.

Всички книги, участвали в изложенията, остават дар за библиотеката във Варна. Само на първите три изложби са дарени над 1000 книги.

През 1926 г. у нас са издадени 2760 книги. От тях на български – 2614 и на други езици – 1. Оригинални – 2518 и преводни – 242. Белетристика – 323, научни – 1204. Партийно-политически – 341, селско-стопански и технически – 246, справочни – закони, правилници, устави и други такива – 646. Грамадната част от тези книги са брошури: 1175 – без определена цена и 700 – с цена от 1 до 10 лв, а само 865 са с цена по-висока от 10 лв. Печатани са книги главно в София – 1862, в Пловдив – 170, в Русе – 41, в Плевен – 62, и други. Увеличението на издаванията от войната нататък върви, както следва: през 1919 г. са издадени общо 1583 лв, през 1920 г. – 1516, през 1921 г. – 1813, през 1922 г. – 1447, през 1923 г. – 1959, през 1924 г. – 2602, през 1925 г. – 2693, и през

1926 г. – 2760. Това число нараства с малки колебания, непрекъснато и от 1583 през 1919 г. се покачва на 2760 през 1926 г. или разликата е с 79%. Ако се запази същия темп и след 1926 г., числото на издаваните през годините книги трябва да бъде около 3000.

Днес националното изложение на книгата е първообраз на културното събитие „Алея на книгата“, учредено в гр. Варна през 2010 г., в качеството си на морски и курортен град от 1926 г., както и явяващ се един от културните центрове на България със своите традиции в приемствеността. Целогодишно се провежда движение на събития и мероприятия, представени чрез фестивали, с цел да се обогатяват формите във всеки сектор за развитието на културата в различни изяви. Това е институция за хуманна и културно-просветна дейност. Целта е със събраните действия от продажбата на книги да се включва в подкрепата на благотворителни инициативи. В продължение на 13 години ежегодно се представя „Алея на книгата“, поэтапно открита в София, Пловдив, Бургас, Велико Търново и Габрово, провеждана през различни месеци, за да се почувства въздействието от неприкосновената близост с най-ценната вещ – книгата.

В продължение на десет дни, през периода от последната седмица на месец юли и първата седмица на месец август, в гр. Варна това културно събитие се осъществява по пешеходната зона на булевард „Сливница“, заключаваша се между две емблематични сгради хотел „Черно море“ на централния булевард „Княз Борис I“ и Фестивалния и конгресен център до входа на Морската градина, известна като „ларгото в морската столица“, където оживлението на минувачите вдъхва някакво особено чувство за динамика в града. То се организира от Община Варна под патронажа на кмета, Асоциация „Българска книга“, чиито председател на Управителния съвет е г-жа Десислава Алексиева, и Фестивален и конгресен Център – Варна, с финансовата подкрепа на Национален фонд „Култура“ и хотел „Черно море“. За осъществяването на това културно събитие спомогат издатели, писатели, илюстратори, организатори, заедно с читателите, благодарение на които книгата оживява и се превръща във вселена. Четеното на дадено произведение представлява пренасяне в друг

свят и преживяване.

Представят се около 60 издателства, разположени в около 20 шатри и над 25 000 хиляди вълнуващи заглавия. Писателката Теодора Димова откри 13-ото издание на „Алея на книгата“ във Варна, проведено през 2023 г. и по този повод изнесе слово. „Приятно ми е, че съм тук и имам честта да приветствам откриването на „Алея на книгата“ във Варна! Това е един своеобразен празник на обединението, защото асоциацията обединява българските издателства, а те – читателите и авторите. Това са едни от малкото моменти на обединение в нашето общество и затова трябва да ги приветстваме и ценим особено много“, обърна се Теодора Димова. Тя представи новите си книги „Не ви познавам“ и „Молитва за Украйна“ на Литературната сцена. Представени са издателства, както следва: шатра № 1 – Варненски издателства; шатра № 2 – „Сиела“ и „Хермес“; шатра № 3 – „Бард“; шатра № 4 – „Атеа“, „Изида“, „Персей“, „Посоки“; шатра № 5 – „Инфодар“, „Кръгозор“, „AMG Publishing“; шатра № 6 – „Жануа 98“, „Жар-Жанет Аргирова“, „Кибеа“, „Клевър Бук“; шатра № 7 – „Ера“, „Унискорп“; шатра № 8 – „Букохолик“, „КЛЕТ България“; шатра № 9 – „Фют“; шатра № 10 – „Емас“, „Рива“; шатра № 11 – „Дамян Яков“, „Лемур“, „Мармот“, „Милениум“; шатра № 12 – „Жанет 45“, „Парадокс“, „Пощенска кутия за приказки“; шатра № 13 – „Лира Принт“, „FOX book safe“; шатра № 14 – „Българска история“, „Колибри“; шатра № 15 – „Artline Studios“, „ICU“, „Pro Book“; шатра № 16 – „Ерове“, „Инле“, „Ракета“, „kostenurko.com“; шатра № 17 – „Асеневици“; шатра № 18 – „Пан“, „Труд“, „Ентусиаст“/„Апостроф“; шатра № 19 – „Ина“, „Хелиопол“, „Таймлайнс“, „Carrot“; шатра № 20 – „Мусагена“, „Робертино“, „Хартиен свят“. В тези шатри витае духът на книжовността, пламти огъня на познанието и няма сила, която да удържи човешката виталност.

По традиция „Алея на книгата“ е съпътствана от богата културна програма. На определени места, например, в непосредствена близост до хотел „Черно море“ или пред слънчевия часовник до входа на Морската градина, читателите се включват в провеждане на смислени литературни срещи с автори и техните литературни произведения, преводачи и из-

датели. Ценителите на книгата, литературата, поезията и увлекателните четива се събират под сянката на разлистените дървета, за да се наслаждават на литературните соарета, когато надвечер през лятото се усеща прохладата на бриза откъм морето. През 2023 г. са тридесет писатели: Теодора Димова, Петя Александрова, Миглена Хаджипенчева и Явор Перфанов, Елена Владова, Силвия Валентино и илюстраторката Лада Янкова, Тодора Радева, Стелиян Анастасов, Анжелина Бъчварова, Ивелина Радионова, Сара Нович, Даниела Паскова, Емануил А. Видински, Мария Касимова-Моасе, Димитър Кенаров, Иван Ланджев, Марин Бояджиев, Слав Хр. Караславов, Петър Чухов, Радослав Бимбалов, Раиса Салита Роуз, Иван Станков, Моузес Налонка, Събина Георгиева, Ивелина Радионова, Симона Стоева, Христо Танев, Искра Урумова, д-р Мартин Димитров, Сияна Янева.

Освен в традиционния Литературен кът, тези срещи се осъществяват в няколко книжарници и в Градската художествена галерия „Борис Георгиев“. За издателите този форум е начин да достигнат до повече читатели. Тенденцията е увеличаването на потока клиенти в книжарниците веднага след приключване на „Алея на книгата“. Има предложение от организацията в рамките на „Алея на книгата“ да се провежда и международен фестивал на литературата.

От името на патрона на събитието, кмета на Варна г-н Иван Портних, присъстващите приветстваха г-жа Антония Йовчева – директор на Дирекция „Култура и духовно развитие“. По думите ѝ „в палитрата на толкова разнообразни и значими културни събития в нашето Варненско лято, „Алея на книгата“ е онова духовно пространство, което свързва четящите хора и издателите“. Тя е категорична, че „от четенето имат нужда всички онези, които познават радостта от него, но особена нужда имат и малките деца, които трябва задължително да бъдат приобщени към четенето, защото книгата създава човека.“ В словото си директорката припомни, че „Алея на книгата“ е важна за Община Варна, не само защото това събитие се роди тук и по своя поход из страната, но и в качеството си на институция горещо подкрепя каузата за насърчаване на четенето. Тя коментира добрите идеи, които

допринасят за обогатяване на литературната програма като част от „Алея на книгата“. Изрази радостта си от факта, че това великолепно събитие се случва във Варна за 13-и път и завърши с думите на големия аржентински писател и есеист Хорхе Луис Борхес „Аз винаги съм си представял Рая като библиотека.“, вярвайки че с това културно събитие трябва да се почувства Рая, принадлежащ на читателите. В откриването се включи и г-жа Десислава Алексиева – председател на управителния съвет на Асоциация „Българска книга“. Тя акцентира върху значението от осъществяването на това културно събитие ежегодно в няколко български градове, с цел да се приобщава всеки индивид към четенето от ранна детска възраст и да се разяснява ролята върху неговото интелектуално развитие и надграждане със следните думи: „Искам да стъпя върху думата „обединение“, което ще превърне грамотността от кауза в реалност, защото „Алея на книгата“ не е просто събитие, на което идват хора да продават книги. Концепцията на това събитие е книгите да отидат при хората. Четящият човек ще отиде навсякъде да си купи книга. Но тези, които нямат достъп до книги в ежедневието си, минавайки по тази прекрасна алея, ще се срещнат с книгите и изведнъж „Раят, описан от Хорхе Луис Борхес, може да отиде във всеки дом“. Това е идеята на Кауза „Грамотност“ и подкрепи думите си с факти: „Само инвестицията в грамотност и в четене има четирикратна икономическа възвръщаемост. Грамотността е причината да осъществим събитие.“ Официалното откриване на „Алея на книгата“ във Варна през 2023 г. завърши с прочит от г-жа Антония Йовчева на текст от книгата „Времеубежище“ на Георги Господинов. Той е първият българин, който спечели престижната награда „Букър“ и с това стартира „Походът на книгите“ във Варна.

Значението на четенето се сравнява с ефекта на пеперудата, описан от американският математик Едуард Лоренц в Теорията на хаоса, как размахването на крилата на пеперуда може да доведе до драстични промени в развитието и траекторията на далечно торнадо. По същия начин осъзнатият прочит на една страница може да преобърне живота ви от хаос в омиротвореност или обратното. Френският сценарист и писател Даниел Пенак се изразява

точно относно смисъла от четенето на книги: „Парадоксът на четенето: то ни отклонява от действителността, за да изпълни действителността със смисъл“.

Сред основните проблеми на издателствата и книгоразпространението е поддържането на библиотечната мрежа в страната, която за мнозина читатели е единственият път към книгата.

Народността се крепи върху древни ръкописи. В българската история част от тях са писани в манастирите, които се явяват духовни центрове за опазване на вярата и книжовността по време на Османската империя и се съхраняват там до днес, с цел да не се обезличи и загуби българския народ. Те разкриват богатата история, националното своеобразие на културата и християнската духовност. Книжовността е белег на нашата национална идентичност. Културата се изразява в това читателят да вникне в съдържанието на творбата, да осмисли текста и да извлече основния замисъл и цялостната концепция. Няма полза от броя на прочетените книги, ако човек не е способен да сподели своите чувства и мисли върху белия лист.

От гореизложеното се стига до заключението, че събитието „Алея на книгата“, чиято

приемственост датира от 1927 г., трябва да се утвърди във вид на културна инициатива с национално значение за голяма част от българските градове във вид на мащабно пътуващо книжно събитие и заслужава да бъде подкрепено от широк кръг от обществото, с цел да се утвърди духовността в сферата на културата като общонационален светоглед, да наложи за главни ценности националната независимост, достойнство и самосъзнание и да се апелира за значението и ползата от четенето на книги, смисъла от стремежа за образование, което спомага за многостранното развитие на личността, за подпомагане и поощряване на самостоятелното мислене, на свободната изява на познавателната активност, емоционалната интелигентност, развитието на талантите и подобряване на комуникативните способности.

За контакти:

*Масис Бердж Хаджожян,
доктор по право,
Доцент на Варненски свободен
университет
e-mail: masisbg@yahoo.com*

*Арх. Жаклин Едуард Бодурова,
e-mail: jaklin_bodurova@abv.bg*

ЗА МОЩТА НА СЛОВОТО И ВКЛЮЧВАНЕТО МУ В ХУДОЖЕСТВЕНАТА ПРАКТИКА НА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКИЯ ТЕАТЪР „ЗЛАТНОТО КЛЮЧЕ“

Сия Папазова

Abstract: *At the end of 2007, Sia Papazova took over the management of the Golden Key Theatrical School. In her teaching, she puts her emphasis on the artistic word, on its specific culture. The reason for this decision is that “the verbal is retreating from its dominant position in the field of theater and public life”. It has been displaced by the image culture, pictorial language, comics, the semantics in digital spaces. Children and adolescents are captivated, obsessed, zombified by the rapidly changing pictures and animated episodes. This comfortable and easy language requires no effort, no intellectual strain. It becomes an expression of a new primitivism and violated cause-effect relations. Teaching in the school is directed towards the preservation and revival of the “verbal”, towards insight into its inherent beauty, meaning, dignity, necessity, indispensability. Towards its highest manifestation and its transformation into theatrical speech. Because theater gives another, new life to the “verbal”.*

Keywords: *artistic word, the verbal, pictorial language, semantics, new primitivism, cause-effect relations, theatrical speech*

В края на 2007 г., поради кончината на Катя Папазова, поех ръководството на студията. Заварих завидна основа и солидни художествени натрупвания. Пред мен възникна въпросът – а сега накъде? Времето беше друго, белязано от сериозни обществени промени и бурно навлизане на високите технологии в съвременния живот. Без да променям основното направление в обучението, създаване на детско театрално представление, аз поставих категорично своя акцент върху изработването на художественото слово, върху неговата специфична природа и култура.

Причината за това мое решение бе, че вербалното в областта на театъра и в обществения живот отстъпи от своите позиции и отиде в задния двор на съвременното битие. И заедно с него отстъпи от своите позиции и необходимостта от анализ, критика, тълкуване, проучване, изследване, синтез. Вербалното бе заменено тотално с визия, с телодвижение, с живи картини. В глобалния свят станахме свидетели как образната култура взе надмощие над словото. Картинният език, комиксите, семантиката, емотиконите (сърчица, усмивки, крилца) заместиха вербалното общуване в мрежовото пространство. Тестовото обучение; ролевите игри; уъркшопа; модата на презентациите, където се чете публично изписан на екрана текст; т.е. два пъти се чете един и

същи текст, структурирането на мисловния процес в диаграми и схеми, където се прави нещастен опит да се онагледят мисленето, да се напъха вербалното в кутийки; изобразяването на самото мислене с бои и цветни тебешери... всичко това превзе чрез високите технологии съзнанието на съвременния човек и най-вече – на децата и юношите. Те сега са в плен, обсебени, зомбирани, пристрастени към бързо сменящи се картинки, към рисувани, анимационно поднесени епизодчета. Възниква въпросът – защо се случи всичко това? И отговорът е, че този език предлага по-бърза комуникация отколкото вербалното общуване. Той е удобен, понятен, уютен, лесен за разбиране. Не изисква усилие и интелектуално напрежение. Ето защо става изразител на нов примитивизъм. Всичко това ни връща много назад, на докултурно ниво, в пещерите, при пещерните рисунки, при първия картинен език, при детството на човешката цивилизация. А детската, знаете, си приличат и се привличат. Може би това обяснява прекалената привързаност на децата към картинния език.

Голяма моя тема е унизеното, раненото, обиденото слово. Убедена съм, че словото е в беда. В голяма беда. Лишено е от чест и достойнство. Високите технологии, които са измислени, за да помагат на човека, за да му е леко и удобно, се превърнаха в негово отри-

циание. Изследователят на тези процеси Николас Кар (1) твърди, че високите технологии със своя диктат нанасят поражения в кората на главния мозък, в самото сиво вещество на младия човек. Един много малък процент (37%) осмислят това, което пишат или четат онлайн. Николас Кар чертае мрачна прогноза. Според него ще настъпи и вече настъпва разрушаване на логико-следствените връзки, които са същността на всяко мислене. Отказът от линейното четене, възприемането на света като проста сума от квадратчета, парчета, знаци се заплаща по някакъв начин. Забили глава в джаджите си, младите хора са се отправили към един свят на мълчанието. Световно, планетарно мълчание. Съществува реална опасност въобще да изчезне потребността от словото. То може да стане нещо излишно.

Гласните струни, гърлото, местата, където се раждат и избухват звуците могат да закърнеят, да се превърнат в рудиментни органи като опашката, която някога човек е имал преди да се изправи на два крака. Нима човекът ще забрави да говори? Ще забрави как става това? Как?

Дъхът преминава през гласните струни и се превръща в звук, в „реч звънлива“? Така че възниква задачата този паднал ангел да бъде изправен на крака. Николас Кар, Канеман (2), Голман (3) настояват за бърза намеса в този разрушителен процес.

Нека да не прозвучи преувеличено, но мисията на „Златното ключе“ сега е да участва в похода за съхраняването и възраждането на словото, за вникването в неговата неотменна красота, смисъл, достойнство, потребност, незаменимост. И най-вече в неговото най-високо проявление – художественото театрално слово. В своята практика аз се убедих, че пътят на театъра преминава през епоса и през поетичната материя. И през тяхното превръщане в артистична материя. Епосният и поетичният театър са утрешният театър. Театърът дава нов и друг живот на текста, т.е. на словото. Той е начин за съхраняване на художествената култура, свързана със словото. Не е лесен процес, защото в постмодерното общество се размества местата на стойностите. Както вече бе отбелязано, визията, телодвижението, това, което е вторично и помощно, изместило словото. Появи се телевизионната клипова култура,

която също ни поднася картина, музика, слово, телодвижение в синкретичен, неразчленен, племенен вид. Това също много се нрави на децата и юношите, които, както е известно, понякога нямат никакъв естетически опит, никакъв инстинкт за съхранение. И трябва да им се обясни, че са минали хиляди години в духовно усилие, за да се отделят от племенно-общото, синкретичното – музиката, театърът, балетът... и да заживеят своя самостоятелен живот, да заслужат своето собствено художествено битие. Това е верният път пред цивилизацията и той би трябвало да води нагоре, а не надолу и назад, към пещерите. Ето защо в театралното образование на децата и юношите неотменно трябва да присъства изключително важно, цивилизоваща обществото роля на вербата. Ето защо си поставих целта – работата с децата и юношите върху художественото слово да се изразява в словотворчество.

Театралното възпитание на подрастващите може да помогне в преоткриването на езика. Текстовете, понякога неразбираеми за децата, могат да станат абсолютно прозрачни. Театрално-педагогическият подход в областта на словото се състои именно в това да направи далечното близко, непознатото – познато, непонятното – понятно. Всичко може чрез словото да стане ясно и чисто като планински кристал и главното – простичко и постижимо за детското възприятие.

Започнах системни занимания по говорна култура, правоговор, сценична реч, пластика. Известно е, че във варненския край се говори меко. Речта на варненските деца и юноши простее, заради непрекъснатото интонационно влияние на езиковата среда в класната стая, улицата, семейството... И още нещо – Бранислав Нушич в своята „Автобиография“ отбелязва една особеност на българите: „Когато българите си говорят, отстрани изглежда, че се карат...“. А на сцената става точно обратното. Децата говорят мързеливо, тихо, неотчленено. Неглижирането на езика, леността, бедният запас от думи, всичко това ограбва детството и юношеството и пречи на културното опознаване на света. Ясно поднесеното на сцената слово се оказва свързано с преодоляването на вътрешните бариери, комплексите, страховете. Ето защо обучението в областта на художественото слово много помага за лич-

ностното израстване на децата и юношите и за повишаването на тяхната комуникационна култура.

Обръщам внимание на децата върху формата и мелодията на българското изречение, което параболично затихва във финала на фразата. Това прави нашата реч много изразителна, вътрешно хармонична и приятна. Руският учен Татьяна Владимировна Черниговская твърди, че съществува специфична връзка между определен език и кората на главния мозък. А за българския език тя твърди, че той създава гнезда в човешкото съзнание, невронни вериги, които съдържат етимологията, произхода, първоначалния етап на много други езици. Някои учени съветват малките деца да започнат изучаването на чужди езици първо с българския. И чак когато са налични тези езикови гнезда, да преминат към усвояването на други езици. Например на английския.

Това звучи ласкателно за българския език, но не е далеч от истината. Пушкин, например, е автор на стихотворение, което е написано изцяло на старобългарски – „Пророк“. То започва така: „Востань, Пророк, и вижд, и внемли...“. Любимо стихотворение на Достоевски. Когато е представял своя нова творба в литературните салони, той преди прочитането на текста, винаги е рецитирал „Пророк“. И особено е акцентирал върху финала на стихотворението: „Глаголам жги сердца людей...“. Пушкин в този случай „глаголи“ на старобългарски. Със своя поетичен усет той е оценил и разбрал парещата, изгарящата сила на българския глагол.

Банална истина е, че децата не четат. Задачата ни е, чрез работата върху текстовете, да разкрием скритата им хубост. Това ги мотивира да преодолеят своите предразсъдъци в отношението към книгите. Работата ми върху художественото слово включва едно непрекъснато издирване на неизвестни, хвърлени в писателското кошче или задраскани от редакторите редове. Наричам го „търсачество“. Обръщам внимание например върху непопулярните къси разкази на Вазов. Учудвам се, че в училище изучават само определен кръг от негови заглавия, христоматийно известни, дълго и механично употребявани.

Търсим смешни творби от Яворов. И заедно доказваме, че този печален, с тежки клепки, смъртно уморен човек е имал несъмнено

комедийна дарба.

Непознатият Вапцаров като прозаик и автор на великолепни къси разкази също е обект на нашето внимание.

С гимназистите разработвам програмата „Достоевски – Чехов“. Адаптирам и поставям на сцената текстове от европейската и световната проза. Така са изградени представленията: „Козет“ по Юго; „Къси Мопасанови разкази“; „Бели ноци“, „Неточка Незванова“, „Малкият герой“ по Достоевски; „Дамата с кученцето“ по Чехов, „Къси Чехови разкази; „Вожда на червенокожите“ по О`Хенри; „Писмо на една непозната“ по Цвайг...

С цел да усъвършенствам художественото слово, включвам в практиката си и изработването на кратки театрални форми – моноспектакли, където давам възможност на тези млади хора, които са избрали театъра като своя бъдеща съдба, да изразят всичко от себе си в това малко, но изящно и уютно пространство.

Интересува ме превръщането на прозата в театрален аналог. Наричам този вид театър „литературен“. Тук ролята на словото и театралната визия се събират в едно. Това провокира, събужда творческата енергия. Превръщането на чуждия текст в собствена визия, в сценично действие, доставя естетическа радост на обучаващите се в школата. Текстът тук става мотор, двигател, повод за театрално зрелище. И творчество. В основата, в темела на това явление е пак словото, градивният материал на всяко театрално мислене.

Предназначението на литературния театър е да изговори словото, да заостри вниманието на младите хора към него така, че да го събуди за сценичен живот. Това е напълно възможно, защото прозаичното слово, епосът, са в самия център, в окото на този жанр. Освен това, изреченото от сцената слово е перфектно, защото се явява като театрален продукт, мост, по който високата литературна култура достига до хората. Благодарение на тази форма, превръщането на прозата в театър, поеха пътя си към професионалната сцена Стефан Попов, Максима Боева, Анджелика Джамбазова, Константина Георгиева, Боян Фърцов, Антония Ганева, Сияна Недялкова, Жулиета Василева, Александра Златева, Пламена Димитрова, Елица Горанова... Всяко от тези момичета и момчета имаше своя миг на тър-

жество и творчество, благодарение на облеченото в театрална дреха, художествено слово.

Сега при нас, в школите, идва ново поколение възпитаници. Някои го наричат поколението Z. Футурологията вече разработва моделите на близкото и далечното бъдеще. На първо място моделът на изкуствения интелект. Вероятно ще има страхотен подем в науката, философията, в мисленето, в изкуството, в умението на човека да води Сократов диалог.

Оптимист съм.

В името на това бъдеще, може би човекът на бъдещето ще се откаже от много неща, които правим сега:

- От нормативния човек.
- От масовото всеобщо обучение.
- От тестовото обучение.
- От ролевите игри и уъркшоповете, където всички подкачат заедно, щастливи в своята заедност и еднаквост.
- От модата на презентациите, където два пъти се чете един и същ текст.
- От структурирането на мисловния процес в диаграми и схеми.
- От изобразяването на мисленето с бои и цветни тебешери в картинки. Може би ще отпаднат самите картинки – сърчица, усмивки, крилца... Самата семантика ще се преформатира, може би.

Защото всичко това ще изглежда инфан-

тилно, предназначено за деца в най-крехка възраст пред размаха на науката.

Защото всеки индивид ще бъде отделна информационна единица, а всички заедно ще изразяват богатството на човешкото многообразие. И ние трябва да подготвим младия човек, докато е при нас, да посрещне това бъдеще, особено ако той пожелае да се изразява чрез словото в изкуството.

Дали ще тържествува вербата? В онова, другото време? В какво качество? В какъв вид? В какъв смисъл? Отговорът на всички тези въпроси може би вече се съдържа в настоящето и в самите нас...

Може би...

ЛИТЕРАТУРА

1. *Под повърхността. Как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта*
Николас Кар. ИК „ИнфоДАР“ ЕООД. София. 2012

2. *Daniel Kahnemann. Thinking, Fast and Slow*
Farrarq Straus and Giroux
Copyright©2011 by Daniel Kahnemann
Издавателство „Изток – Запад“, 2012

3. *Daniel Goleman. Emotional intelligence.*
Bantam Book; 1995.

Copyright©1995 by Daniel Goleman
Издавателство „Изток – Запад“, 2011

КУЛТУРНИТЕ РАЗВЛЕЧЕНИЯ НА ВАРНА - ТЕАТЪР НА ЖИВОТА

Даниела Попова

***Abstract:** The cultural life in Varna is developing rapidly with the Varna music festivals, with the cinema and theater productions, and bears the mark of a theater of life, in which new titles and events, preserving the spirit of the times, are constantly appearing. In this continuous process of culture in action, the cultural memory of Varna is being built as an intangible cultural heritage and part of the city's material assets. The purpose of the paper is to reveal the prerequisites for the cultural differentiation of entertainment in Varna as a theater of life.*

***Keywords:** culture, memory, entertainment*

Въведение. Развитието на културния живот във Варна

„Началото е поставено през 1926 – може би най-важната година в историята на Варна, която неслучайно е изписана на централните стълби към плажа под входа на Морската градина.” В настоящето световноизвестният музикален фестивал „Варненско лято“ започва с един концерт, състоял се през 1926 г. в несъществуващата вече примитивна постройка в Морската градина (около сегашния планетариум) – Общински летен театър, съставляваща покрита с навес сцена и дървени пейки за зрителите (2).

Историческата дата е записана заради откриването на новите Морски бани, чието изграждане е част от започналия пет години по-рано план за превръщането на Варна не просто в морски курорт, а в световен развлекателен център. „Неговото име ще се носи наравно с Ница, Монте Карло, Ривиера и пр. знатности“. В интерес на истината, до този момент Варна е била ни повече, ни по-малко от „пристанище на Шумен“ (2). Само със слънце, пясък, море и минерална вода възходът на града няма да се състои. „Така големият варненски музикален фестивал се появява като част от една мащабна европейска амбиция от 20-те години на 20 век“. Идеята за такъв фестивал възниква във варненското Културно-просветно читалищно дружество благодарение на варненските дейци Герчо Герчев, Васил Ставрев, Иван Камбуров, Найденов, Йордан Тодоров. По-късно от София се включва организиран комитет с членове Добри Христов, Панчо Владигеров и Маестро Георги Атанасов.

Първите Варненски народни музикални

тържества са проведени в Летния театър от 23 юли до 1 август 1926 г. На варненска сцена гастролират видни наши певци и музиканти: Христина Морфова, Констанца Кирова, Петър Золотович, Панчо и Любен Владигерови, Лиляна Добри Христова. В симфоничните и хорови концерти освен титулярните диригенти са включени и Добри Христов, маестро Георги Атанасов, Панчо Владигеров, Асен Найденов, Димитър Младенов.

Първите Варненски музикални тържества през 1926 г. бележат огромен интерес на обществеността, летовниците и гостите на града. Според предвижданията на Димитър Савов, публикувани в навечерието на празника във в-к „Варненска поща“: „Чрез музикалните тържества ще се манифестира висотата на родното ни музикално изкуство и ще се докаже, че българският народ заслужава да му се гарантират условия за духовно развитие“.

През 1928 г. диригентската палка поема маестро Георги Атанасов, който освен с изпълнението на Гвардейския оркестър на националния химн „Славянски марш“ на П. И. Чайковски, представя в програмата на концерта и своята лекция „Българинът в своите музикални прояви в миналото и настоящето“. През същата година първият от трите симфонични концерта е посветен изцяло на българското музикално творчество. Добри Христов за първи път дирижира в родния си град своята симфонична фантазия „Тутраканска епопея“.

Със сериозни заслуги за развитието на съвременна музикална България е друг един варненец – Найденов (1897-1976) (4). Следвал музика във Виена и Лайпциг, като изпълнител и педагог той води България към достиженията на световната музика. Активен

участник е в създаването, организирането и програмите на Българските народни музикални тържества. Н. Найденов ръководи процеса по откриването на варненското Средно музикално училище, както и сформирването на Градския симфоничен оркестър (днес Варненска филхармония).

През 1929 г. на Варненските музикални тържества се изпълняват произведенията на Панчо Владигеров „Българска сюита“ оп. 21 (първо изпълнение в България) и „Българска рапсодия Вардар“ (оркестровосимфонична версия), които са дирижирани от самия композитор. За първи път взема участие и младият диригент от Софийска народна опера Асен Найденов, брат на Найденов, със сол-минорна симфония от Никола Атанасов.

Организацията на петите музикални тържества през 1930 г. е съпътствана от трудности при финансирането им. В речта си при откриването варненският кмет споделя този проблем: „...тържествата трябва да обхванат всички браншове на родното изкуство, което не е по силите на едно „частно“ дружество. Те се уреждат тази година от общината в тясно съдействие със Софийска опера, Музикалния съюз, Съюза на професионалните музиканти, Варненското културно - просветно читалищно дружество, Софийски хор „Гусла“ и Варненски общински театър“.

Следващата 1931 г. организирането на тържествата отново среща големи затруднения. Парламентарната бюджетна комисия отказва да подпомогне провеждането им (4). Поради това в следващите четири години те са подменени с гастролни оперни състави, като Българската народна опера със „Севилския бръснар“ на Росини при участието на Петър Райчев, който е международно признат. Следва я комичната опера на Ото Николай – „Веселите уиндзорки“. Диригент е Тодор Хаджиев. Режисьор – Христо Попов. Участват солистите: Михаил Попов, Цветан Каролев, Георги Хинчев, Мария Митова-Золотович и др. Този музикален сезон на Варненските тържества приключва с две опери – българската на Г. Атанасов „Цвета“ и „Еврейката“ на Ж. Халеви. В последната солист е именият оперен певец и режисьор Стефан Македонски.

Така постепенно от песенна музика се преминава в оперно изкуство. В следващите

години на Варненските музикални тържества са представени операта „Гергана“ на Г. Атанасов и някои театрални постановки. През 1938 г. тържествата стават международни, а последното им провеждане е през 1939 г. Започващата война дава отражение и върху културния живот на Варна.

Посещението на тогавашния Летен театър е отчетено от организаторите на Музикалните тържества през 1926 г. Продадени са 6 590 билета на стойност 154 415 лв.

Варненските „народни“ тържества преграстват в „международни“ и са изключително културно събитие за България. Идеята за летни спектакли на открито във Варна се доразвива с музикалния фестивал „Варненско лято“ и първия в Европа и света Международен балетен конкурс. След примивнатата лятна постройка в морската градина през 1957 г. се открива един изящен храм на изкуството – Летният театър на Варна.

Културните прояви не включват само летните музикални тържества. Кинопроекции, театрални постановки и концерти, както и други забавления, като циркови спектакли, разнообразяват живота на варненци и гостите на града. Те се провеждат в специални за целта сгради, носещи заряда на обществото и духа му през годините.

Варненските театри и кинозалони – актив на варненското културно наследство

В първите години след Освобождението във Варна са построени салони, предназначени за различни културни и обществени прояви: събрания, театрални представления, концерти, а понякога и за кинопроекции (5). Един от първите театри „Конкордия“ е собственост на Варненската гръцка община. Този театър се е намирал в непосредствена близост до малката църква „Света Богородица“. През 1889 г. при пожар „Конкордия“ изгоряла до основи и Варна остава без театрален салон.

Варненската девическа гимназия е строена през 1893-1898 г. по проект на известния по това време български архитект Петко Момчилов. В нейния гимнастически салон са представени много концерти и пиеси, главно от ученически колективи.

През 1889-1890 г. Варненската община построява в Градската градина часовникова кула и зала за театрални представления, кон-

церти, сказки и събрания „Съединение“. Проектът е на общинския архитект Сава Димитриевич. В залата се провеждали и заседанията на общинския съвет, за които се информирало с биене на барабан. За всички мероприятия се събирали такси: за събрания с благотворителна, научна и икономически цели – 100 лева; за събрания от политически характер – 200 лева; за театрални представления – 600 лева; за вечеринки и сватби – 500 лева. Кметът имал право да дава безплатно залата само за събрания, в които гражданството се свиквало по въпроси от широк обществен характер.

В зала „Съединение“ изнася представления и новосформираният Варненски общински театър с директор Стоян Бъчваров. Това продължава до откриването на сградата на новия Варненски градски театър през 1932 г.

Военият клуб е проектиран от военния инженер Тодор Бояджиев. Строежът е завършен през 1900 г. и е открит тържествено с първия голям бал във Варна. В салона на Военния клуб са представяни пиеси, изнасяни са концерти и сказки и др. Най – атрактивни обаче си остават провежданите там балове.

Сградата на Варненското гимнастическо дружество „Черноморски юнак“ е построена през 1900 г. по проект на архитект Манол Йорданов. Почти всички театрални групи, гостували във Варна в началото на ХХ век, правели своите представления в големия салон на „Черноморски юнак“ или така наречения „Юнашки салон“.

Старият **Варненски летен театър** се е намирал вдясно от входа на Морската градина. Построен е през 1921 г. от Варненската община. Бил е във формата на подкова, заскобена от сцената – украсена със скулптурни елементи. Покрити били само сцената и страничните ложи. Там през лятото са се провеждали градски тържества, изнасяли се концерти и театрални представления. От 1926 до 1939 г. Летният театър е домакин на варненските летни музикални тържества. Бил е сцена и за представленията и постановките на Варненския общински театър и Общинската опера.

Македонският дом е открит на 8 януари 1938 г. (5). Построен е за представления, концерти, събрания, а за известно време е и ползван като кино „Македония“. През 1966 г., по проект и ръководство на архитект Камен Го-

ранов, сградата е основно преустроена и модернизирана. Става център на художествената самодейност.

През 30-те години кинозалоните (някои наричани тогава театри) се увеличават многократно. Летните носят добри доходи от посещенията на летовниците. Появява се конкурент на летния Общински театър – „Летен Кино Палас“ и там през 1930 г. се прожектират тон-филми. В следващите години Варна се сдобива с още няколко летни кинотеатри: кино „Скала“ (на бул. Сливница) и кино „Капитол“ (зад бирария-ресторант „Грозд“).

През 1920 г. в лятна Варна има прожекция на немия пълнометражен филм (90 мин.) „Маската на Зоро“, САЩ, с режисьор Френ Нибло, участват Дъглас Феърбанкс, Маргьорит де ла Мот и Робърт Макким (4). Тематиката е била разнообразна – от приключенския жанр и любовната интрига до сравнителното новото за тогава авиолетене и комедията. С умел подбор на филмите са пълнели кинозалоните и са докарвали добри доходи от тези начинания.

Липсата на говор е била заменяна (доколкото е възможно) с надписи. С мимики и жестове са пресъздадени емоционалните реакции и различните състояния на духа. Това не е било никак лесно. Кинопрожекцията е била съпроводвана с подходяща музика, в зависимост от сцената, най-често изпълнявана от пиано.

На варненски екран се прожектират немите игрални филми на Панайот Кенков (4). Първият му филм „Курортен сън“ получава отзвук в авторитетно софийско списание: „...Човек остава удивен от постигнатото. Един наистина наивен сюжет, но твърде удачна постановка, изпълнена с великолепно снимки от хубави кътове на нашия черноморски бряг. При това участват само любители-актьори, които учудват с постиженията си.“ (сп. „Нашето кино“, бр.77/27.11.1926 г.). През същата година филмът се прожектира успешно и в Русе, Шумен и Враца. За него се пише във в-к „Варненска поща“ на 3.10.1926 г. Премиерата му е в кино „Прошек“.

Следващият му филм „Когато любовта говори“ има прожекция в кино „Ранков“ през 1928 г. и получава особено ласкави отзиви от Зимановский, в-к „Морско ехо“, октомври 1928 г., бр.206: „...Г-н Кенков в ролята на га-

лено дете на прашния град завладява през време на целия филм зрителя със своята естествено и художествена игра. ... Богатата мимика и непринудена игра на Л. Генев в ролята на дядо Горчилан бе повече от отлична, Този млад ратник в полето на нямото изкуство още веднъж подчерта своите големи дарования.“

През 1929 г. установилият се във Варна художник-фотограф Коста Терзистоев представя своя късометражен документален филм „Посрещането на италианската въздушна ескадра във Варна“ (4). Реализира печалба. На състоялата се на 15.06. прожекция присъства италианският консул, който инвестира в копие за Италия.

Отлични спомени и трайни впечатления у варненската публика оставя участието в художествени филми на Грета Гарбо. По време на нямото кино, тя умело се справя с мимиките и изразителните жестове на играта с очи. По-късно, когато в киното се говори, тя достига своя апогей. Варненските зрители се запознават с майсторството ѝ и прекрасните ѝ превъплъщения от поредица филми, прожектирани у нас. На 21.01.1935 г. в кинотеатър „Ранков“ се състои премиерата на световно известния филм „Кралица Кристина“, продукция на Метро Голдуин Майер, 1933 г. В него тя изпълнява ролята на кралицата, дъщеря на шведския крал Густав. В рекламата на филма се казва: „...[тя] раздрусва филмовото изкуство с мощния начин, по който наложи личността си в тая роля.“ (в-к „Морско ехо“, бр. 426. Год. XIV). И така тя става емблематично име в световния киноелит.

Годината 1933 се приема за историческа за българското кино. Излиза на екран първият български филм, в който се говори и е музикален - „Бунтът на робите“, режисиран от Васил Гендов, изпълнител на ролята на Левски. Премиерата се е състояла на 2.10.1933 г. в „Модерен театър“ в София. Сюжетът включва борбата за освобождение от османско робство с участието на Васил Левски. Българското правителство дипломатично се е стремяло да избегне конфликти с турското по повод 500-те години османско иго и е изпращало филма на турското посолство у нас за съгласуване. Последното оръзва съществени части от него. Въпреки това успехът на филма е впечатляващ. Салоните са пълни с публика, актьорите

са приветствани, авторът Васил Гендов е поздравен. Няма данни как варненската преса е отразила този първи филм, в който се говори.

За сметка на това в-к „Морско ехо“ от 17.12.1934 г. рекламира друг български филм „Песента на Балкана“: „Най-голямото културно национално тържество!...Гордост за българското изкуство. Първи български говорещ филм.“. На следващия ден премиерата му е в кино „Ранков“. В същия брой на вестника са поместени отзиви от софийската преса, в това число и за успешната му премиера на берлинския кинотеатър „Марморхаус“. Пред кореспондента на вестника немски кинорежисьор, чието име не се споменава, споделя ласкави думи: „Аз още не мога да повярвам, че снимките за този филм са правени без ателие. Като не се смятат някои дребни недостатъци... „Песен на Балкана“ по нищо не отстъпва на която и да е немска или руска филмова драма. Аз намирам, че артистите са отлични, но още малко неопитни в филмова продукция и затова повече „играят театър“ отколкото филм...“

Варненската публика е имала възможността да се запознае с някои филми на съветското кино (4). Историческият филм „Волга гори“ по мотиви от Пугачовския бунт, е представен в кино „Глория Палас“ през месец декември 1924 г. Киносалонът е пълен, има две прожекции (дневна и вечерна). Рекламата във в-к „Морско ехо“ е за „най-големият актуелен руски тонфилм със съветски артисти: Наталия Коваленко, И. П. Инкишинов, А. Прежан.“

През следващата година излиза на екран филмът „Веселите момчета“ на Леонид Утьосов и неговия джазов оркестър. Покрай прожекциите на игрални филми във втората половина на 30-те години навлизат все повече и документални такива. По време на Втората световна война все повече пропагандни нацистки филми и кинопрегледы се представят.

През първата половина на 30-те години Лени Рифенщал е кинорежисьор на игрални филми („Синя светлина“). Силно се повлиява от демоничното присъствие и излъчване на Хитлер и започва да се занимава с нациската кинематография. Под нейна режисура са създадените документални филми за ежегодните конгреси на Германската националсоциалистическа партия в Нюрнберг. Първият е „Победа на вратата“, 1933 г., вторият – „Триумф

на волята“, 1934 г. Варва в „добрия“ гений на Хитлер, но не постъпва в редиците на партията му, което е едно от оправданията ѝ на Нюрнбергския процес през 1945/1946 г. Нейният следващ филм е за Олимпийските игри през 1936 г. Филмът „Олимпия“ е шедевър на спортната филмова документалистика.

Циркът и операта – изкуства на Варненска сцена

Цирковете са изключително популярни сред гостите и гражданите на град Варна. Обикновено имат представления през курортния сезон. Най-малкият, „но най-елегантният“ цирк е „Олимпия“, а най-големият български цирк е „Колозеум“ с директор Лазар Добрич, четем из рекламите за цирковото изкуство на в-к „Курортни вести“, май, 1932 г. По-късно, през август, 1935 г. в бр. 481 на „Морско ехо“ е рекламиран цирк „Корона“, разположен пред Аквариума в Моската градина. В него участва музик-холът „Силаги“ – първото модерно вариете в България (4).

Към гостуващите циркови ансамбли във Варна е построеният до Централна поща цирк „Континентал“. Колоритни и запомнящи се са комикът Пепо, Мичето – царцата на ориенталските танци и българската акробатична група Райнови.

Освен цирковите спектакли, развлеченията са включвали и различни индивидуални атракции: спиритизъм, хипноза, рискови изпълнения с мотоциклет и др. През 1929 г. във Варна е организиран спектакъл на „известния експериментатор“ Марди (4). В програма във в-к „Морско ехо“, бр. 262 от месец януари, са изброени няколко впечатляващи номера: „европейски факиризъм, ретроактивни халюцинации, откриване на мисли и желания, включително престъпни, и накрая намаляване или увеличаване на пулса (йогатехника)“. Спектакълът се е състоял в Юнашкия салон като цените на билетите са били от 15 до 40 лв.

На традиционния великденски панаир, провеждан срещу старата пожарна на вертикална 6-метрова стена, Георги Петров (наричан „лудия Георги“) изпълнява главолumni акробатични номера на мотоциклет: без да държи кормилото се движи на зиг-заг и даже прави изпълнения със завързани очи (в-к „Морско ехо“, бр. 449).

Едно от най-престижните изкуства – опе-

рата е достъпно за гражданите на Варна и гостите ѝ. В първата година след Първата световна война се сформира трупа на музикално-сценични изкуства – Оперетна дружба (4). Диригент е Димитър Младенов, хор-майстор Александър Кръстев, а административен директор – Преслав Преславски. През 1929 г. е създадена постоянно действаща оперна трупа (Варненска градска опера), която получава субсидия от общината и се превръща във Варненска общинска опера. За изявите ѝ има писано малко в пресата. Според данни на в-к „Варненски кореняк“ (1931 г., месец юли) за сезона 1930 г. Варненската общинска опера е изнесла 8 представления, постъпилите средства в касата, в това число и субсидията, са общо 181 000 лв., като разходите превишават с 25 000 лв. приходите. Този факт поставя въпроса „доколко има почва във Варна една по-солидна опера?“, според автора на статията, който счита, че за града операта е лукс. По икономически причини, две години по-късно, спира да съществува трупата.

За изграждане на траен и осъзнат интерес към операта имат принос именитите певци от по-старото поколение: Констанца Кирова, Петър Золотович, Елисавета Йовович. Павел Елмазов и др., които гостуват на Варненските музикални тържества.

Христина Морфова е една от любимките на варненската публика. Гласът ѝ е с диапазон от три октави и тя изпълнява както колоратурни, така и мецосопранови партии. Умира в разцвета на силите си, през 1936 г. в автомобилна катастрофа.

Много радушно и възторжено е посрещнат световноизвестният тенор Петър Райчев, който е първият български оперен артист с международна слава. В „Севилският бръснар“ на музикалните тържества през 1931 г. се проявява таланта му, пренесен в историята на обновената Варненска опера. През 1947 г. Петър Райчев участва активно в създаването на Варненския оперен театър и става негов пръв главен художествен ръководител.

И така на въпроса „има ли почва във Варна една по-солидна опера“ се отговаря утвърдително (4). Създаденият под ръководството на Петър Райчев Варненски оперен театър е продължение на музикалните и театралните традиции на града.

Варненският драматичен театър –

дом на развлеченията и отдиха за варненската публика

„О, великодушна публико!
Прости ни,
ако не сме били
достатъчно свършени.
О, запомни ни!
Защото ние можем
да съществуваме
само в твоето съзнание...“

С това старинно обръщение към публиката, наречено на испански „лоа“, се връщаме назад във времето от създаването на Варненския драматичен театър, за да проследим преминаването му от едно в друго измерение (3). В самото начало на миналия ХХ век възниква забележителната идея за създаването на професионална труппа в град Варна.

През 1912 г. отец Прива Белар разказва за френския театър във Варна, наречен „Шанпетр льо Мулен“ (Воденицата), в който са се представяли основно комедии и фарсове. Отец Белар цитира следните редове, запазени от театрална програма: „В неделя, 10 юни 1855 г., ще се даде представление в полза на ранените от 7-8 юни (в Кримската война, бел. моя)“. Всъщност това е първото документирано театрално представление в град Варна.

Любомир Владков, хронист на Варненския театър, отбелязва 11 февруари 1879 г. като първото театрално представление във Варна след Освобождението. Играе се драмата „Стоян войвода след падането на Българското царство, трагическо представление в три действия от Х. Д., 1860“. Идеята, изборът на пиесата, изпълнението са дело на новоучредения Български клуб, с участието на Кръстьо Мирски – варненски общественик, културен деятел, преводач.

На мястото на Българския клуб се създава Кръжок на любителите на литературата, по-късно приема наименованието Книжовна дружина. Първата професионална актриса от това време е Тодорка Бакърджиева – Дългата коса. Прочута изпълнителка на главните женски роли в Емигрантския театър на Добри Войников, която е приета и аплодирана възторжено от букурещките и браилските хъшове.

„Ревизор“ е първата руска пиеса на варненска сцена. Следват „Хубавата Седония“ от

Шоке, „Михалаки чорбаджи“ от Вазов. Театралната дейност има нужда от свое театрално пространство. Варненският общински съвет, с решение от 27 февруари 1890 г., възлага на градския архитект Сава Димитриевич да проектира сцена към изграждащата се общинска зала „Съединение“. Строежът е завършен през 1890 и става култова сграда във Варна. Присъства почти навсякъде, във всички фотокартички от онова време.

Както споделя Сия Папазова (3): „градът, който късно открива театъра, е като обсебен от новата страст. Кметът също се случва театрал. Това е онзи Кръстьо Мирски, който е идейният подбудител и спомоществовател на първото българско представление „Стоян войвода“. Той възлага на общинския служител Иван Кожухаров – любител актьор, да основе труппа. Натъкваме се на цяло театрално съзаклатие между чиновниците в общината. Отпуска се първата субсидия за театрални нужди. В този момент се откроява една интересна особеност на нашия град – феноменално обединение на общинските и театралните дела, градските проблеми и театралните възжелания в едно неделимо и тревожно цяло. Може би градът е имал по-сериозни проблеми от театралния, но наличието на толкова много театрали – любители, ценители, фенове на едно място е просто забележително“. Стоян Бъчваров и съмишлениците му основават театрално дружество „Напредък“, а труппата е призната за общинска, т.е. градска. Освободена от наеми, получава субсидия от Министерството на духовното просвещение. Комедията „Свекърва“ от Антон Страшимиров е с първа награда на конкурса на Народния театър – София и е поставена за първи път на Варненска сцена.

След „Напредък“ по инициатива на Тодор Страшимиров се създава театралното дружество „Народен театър“ (1909 г.). Във варненското театрално дело се включват цели родове и семейства – в случая родът Страшимирови. Добри Христов композира „Марш на разбойниците“ за постановката „Разбойници“ на Шилер, който става шлагер на сезона. Тананикат си го в дюкяните, в канторите, по улица „Преславска“...

С театрално дело в града се свързва името на голямата българска трагичка Роза Попова. Като примadona на труппата „Зора“, тя за пър-

ви път в България, поставя на варненска сцена „Нора“ от Ибсен и играе главната роля. В репертоара ѝ са включени заглавията „Медея“, „Антигона“, „Електра“, „Сафо“ от Грилпарцер.

За първи път като любител се изявява Владимир Трандафилов в ролята на Клавдий от представлението „Хамлет“ в салона „Ранков“. Забележителната му дарба – глас, стойка, хубост правят изключително впечатление на варненци.

В приетия устав на дружество „Народен театър“ е формулирана и приета следната цел: „да се организира театрална трупа, да се съдейства на общината за издигане на подходящо здание (чл. 3)“. Интересен факт, според Сия Папазова (3), е самата идея, възникнала в две измерения, които са взаимно нужни и се допълват – учредяване на трупа и построяване на театрална сграда. „Това неотменно свързване на две начала говори за зрялост в мисленето и мъдрост в делата на предшествениците ни.“

Разраства се спор „за“ и „против“ театъра на заседания на общината, в кафенетата и бирариите, в девическата и мъжката гимназия, в дюкяните и в канторите, в мъжкото и дамското отделение на градската баня... „тече бурна дискуссия сред варненци, насядали върху плетените столове край морския бряг, в домовете на първенците... Дори пристанищните хамали са имали свое мнение по въпроса“. През лятото на 1906 г. гневен варненец се обръща към Кръстьо Мирски: „Г-н кмете, в този обор (има се предвид зала „Съединение“) е грехота да се погубват актьорите. Време е да се построи нов подходящ театър.“

Особено интересна е историята за построяването на варненския театър. След изборите през 1909 г. кмет на града става литераторът Иван Церов, който през целия си живот работи за създаването на варненския театър. В предизборната надпревара учителят по литература заявява „Ако ме изберете за кмет, първо ще построя театър“ и печели изборите. Още на първото заседание на Общинския съвет поставя въпроса за построяване на варненската театрална сграда (решение № 330 от заседания на Общински съвет от 15.06.1909 г. и 10.07.1909 г.). На заседание от 28.07.1909 г. е определено мястото за строеж. Провежда се конкурс. С решение № 109 от 01.03.1910 г. се откупва про-

ектът на арх. Никола Лазаров, който е участвал в построяването на Народния театър в София.

На 26.03.1912 г. Иван Церов държи пламенна реч при полагането на основния камък, в която твърди, че варненския градски театър е необходим за града, но започват войните и сградата остава незавършена. Остава нереализирана и една мечта на кмета-литератор. По същото време на преден план излиза другата част от идеята – необходимост от професионална трупа. И така през зимата на 1921 г. се решава да се създаде Общински професионален театър. Въпреки бедността, разрухата и политическите разпи, прави впечатление, че всички прослойки на обществото във Варна са заинтригувани от театралното дело и реализацията му. Четем от дискуссията по онова време: „От театъра ние не щем да печелим пари. Той е училище за просвещение на народните маси“ – Димитър Кондов, кмет на града. „Може би ще ни сметнат за луди... Хората гладни мрат, а тези мислят за театър. Искам да наблегна на факта, че точно в този момент, въпреки бедността, е необходимо да се поощрява повдигането на изкуството. Нам е потребен театър!“ – Радослав Крайчев, адвокат, общински съветник. „Ужасно е, че Варна до този момент все още няма театър. Срамно ще бъде, ако се откажем от тази идея!“ – Кръстьо Мирски, тогава в опозиция. Решението е взето с гласовете на всички съветници. „Може би това е рядък случай, когато духовният глад е надделял над грижата за насъщния... Описаният факт е изумителен. Единствен в българската театрална история. Представлява обществен феномен. В основата му е единството и както вече разбрахме, решимостта на Димитър Кондов, който оглавява в онези размирни времена „Варненска комуна“... Именно през 1921 г. започва летоброенето на варненския театър.

Градът приема с аплодисменти решението. „Похвално дело! Град като Варна с такава голяма интелигенция, истинска, просветена, се нуждае от един сериозен, устроен, осигурен театър. А такъв може да съществува само ако е подкрепен от едно сериозно учреждение със свой бюджет, каквото е общината...“ – споделя Добрин Василев, общественик и театрал, във „Варненска поща“, 09.03.1921 г.

Имената на артистите от първата професионална трупа, наети от общината по ведомост, оставят трайна диря в пространствата

на българския театър. Сред тях са: Никола Гандев, Щилиян Попов, Аспарух Темелков, Петър Димитров, Иван Гюндеров, Николина Бъчварова, Мила Димитрова, Стефана Гандева, Емилия Попова, Милица Атанасова – Ерато, Мара Михайлова, Мара Икономова, Владимир Трендафилов, Иван Янев, Христо Динев и Вела Ушева.

На 13.03.1921 г. в зала „Съединение“ новоучреденият театър поставя пиесата „Инстинктът“ от Анри Кестмекер. На тази дата Варненският театър празнува рожден ден...

За пръв директор е поканен известният столичен актьор Стоян Бъчваров.

През декември 1922 г. се създава граждански комитет от 160 души (учители, студенти, гимназисти, чиновници, пристанищни работници), който има за цел довършването на театралната сграда. По същото време се учредява Граждански театрален фонд.

През декември 1926 г. в пресата под натиска на общественото мнение излиза апел за „час по-скоро довършване на театралната сграда“ и заем от пет милиона, сключен от общината. Свиква се общоградско събрание, на което се стича целият град и взема решение за всеобща дарителска дейност. Темпът на даряването е толкова голям, че за по-малко от месец са събрани един милион лева.

Строежът е завършен от архитектите Дабко Дабков и Желязко Богданов. След 20 години, на 05.06.1932 г. театърът е открит с водосвет и общоградско тържество. „Красив отвън и много кокетен вътре. Плюшени столове в партера... Ложите и първи ранг в малинено червено... зрителната зала в синьо-гълбово... Безспорно това е една от най-красивите сгради в България“ – пише Добрин Василев. А Сия Папазова (3) допълва възторжено „Какви цветове! Какъв висок вкус! Какво въображение!“

С протокол №39 от 20.10.1932 г. е приет Правилник за устройството на общинския театър. В т. 14 е написано: „Сградата да се даде за ползване на Варненския общински театър безвъзмездно, без право на преотстъпване...“

Иван Церков вижда плодовете на своя труд завършени и плачейки от радост казва „Най-после! Слава богу!“

Вестник „Варненска поща“ помества благодарствен адрес към всички варненски жители: „Цели 12 години, мълчаливо и безропотно,

те вписваха левчетата си за доизграждане на Варненския градски театър“. За едно ефимерно дело. Нито се купува, нито се яде... допълва Сия Папазова.

„С това те изпълниха своя граждански дълг в полза на сегашното и бъдещите поколения, като съградиха истински театрален храм за Варна...“ Цели фамилии са посочени и изредени сред дарителите поименно...

Заклучение

„Партньорството! Велика работа... Винаги съм се съобразявала с партньора, но най-важното за мен са очите му. Търся ги, за да мога да се огледам, да разбера, дали това, което правя, е органично, вярно, точно. Само така се ражда доброто партньорство, когато взаимно се гледаме, взаимно проникваме един в друг. Обичам мълчанието на сцената. То е незаменимо средство да изразиш онова, което става около теб и вътре в теб. Нещо, което партньорите споделят взаимно. Майстори на мълчанието бяха Яким Михов, Ана Феликсова, Борис Луканов, Илия Пенев, Ангел Ламбев, Георги Михов, Лина Киприкова, Маргарита Ангелова...“ споделя Грациела Бъчварова (1). Може би само в тишината на миналото и паметта се оглежда бъдещето...

Литература:

Бъчварова, Г. 2007. Тишината в мен. Варна. Унив.изд. на ВСУ „Черноризец Храбър“, стр.144-145.

Златков, В. 93 години история с продължение: Музикалното лято на Варна. <https://bgma.bg/varnensko-liato-2019/>

Папазова, С. 2016. Варненският театър – обществен феномен. Варна, СНЦ „ВИА АНТИКА“, стр.11-24.

Пецов, Г. 2016. Варна 1920 – 1944 г. Варна, изд. „Колор Принт“, стр.180-203.

Старите варненски театри и кинозалони. <http://ref.blog.libvar.bg/2015/06/09/starite-varnenski-teatri-i-kinosaloni-1-chast/>.

За контакти:

Доц. д-р Даниела Попова
ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна
E-mail: porovadaniela@hotmail.com

КРАТКА БИОГРАФИЧНА СТАТИЯ ЗА ЦЯЛОСТНИЯ НАУЧЕН ПРИНОС НА ПРОФ. ДГН ВЕСЕЛИН ДИМИТРОВ ПЕЙЧЕВ (21.05.1959-29.03.2017†)

Магдалена Пейчева

Abstract: „I became the director of IO-BAS because I never took myself seriously. I also became a professor because I never let professors interfere with my education”. Prof. Veselin Dimitrov Peychev, DSc

Keywords: memory, IO-BAS

„Аз станах директор на ИО-БАН, защото никога не се вземах на сериозно. Станах и професор, защото никога не позволих на преподавателите да се намесват в моето образование”. Проф. дгн Веселин Д. Пейчев

Въведение: Единственото желание на баща ми, свързано с професионалната сфера от живота му, бе да бъде запомнен с труда, който е оставил след себе си. Така година след година аз, неговата дъщеря, се опитвам да запазя спомена за него жив като изпълнявам желанията му. За мен е чест, че бих могла отново да припомня на вас – дългогодишните му съратници от Съюза на учените – Варна някои негови постижения, така че отново да почув-

Фиг. 1. Портретна снимка на младия геолог Веселин Димитров Пейчев (1984 г.)

ствате присъствието му в тази зала. Благодарна съм за идеята на инж. Огнян Жеков, подкрепата на бивши негови колеги и приятели и възможността, която ми бе дадена чрез тях да почета паметта му така, както той би пожелал.

Обучение и развитие: Веселин Димитров Пейчев е роден в гр. Летница, област Ловеч. Висшето си образование завършва в Минно-геоложкия университет – гр. София със специалност Хидрогеология и инженерна геология през 1984 г. с отличен успех. След завършването си (1984 г.) бива изпратен по разпределение „геолог” в бързо развиващия се през този период (1985- 1990) Институт по океанология „Проф. Фритьоф Нансен”- БАН, Варна (Фиг. 1). Негови наставници и старши научни сътрудници през годините са доц. д-р Велико Дачев, проф. дгн Тодор Кръстев, проф. д-р Димитър Пърличев и проф. д-р Петко Димитров. От своето основаване (1973 г. като Институт за морски изследвания и океанология) до 1990 г. Институтът по океанология непрекъснато се разраства, като се разкриват нови звена, увеличава се материално-техническата база и щатният състав, който достига 191 души. След 1990 се извършват съкращения, но се съхранява научният персонал. Активизира се и процесът на подготовка на нови специалисти в областта (особено след 1991 г., когато се откриват специалности океанология и морска екология във ВВМУ „Н. Й. Вапцаров”). От баща ми и други учени от ИО-БАН са четени лекции по над 50 научни дисциплини във ВВМУ „Н. Й. Вапцаров”, Техническият

университет (Варна), Шуменския университет, Медицинския университет – Варна, Варненския свободен университет и др. (1).

Научно развитие: В ИО-БАН Веселин Пейчев започва да изгражда научната си кариера и приноси в областта на геодезията, океанологията и географските науки като цяло. През 2001 г. Висшата атестационна комисия на Република България издава на Веселин Димитров Пейчев свидетелство за научно звание **СТАРШИ НАУЧЕН СЪТРУДНИК ВТОРА СТЕПЕН** по научната специалност „Океанология” по конкурс, обявен от **ИНСТИТУТ ПО ОКЕАНОЛОГИЯ – БАН**, гр. Варна. През 2006 г. Висшата атестационна комисия на Република България издава на Веселин Димитров Пейчев диплома за научната степен **„ДОКТОР НА НАУКИТЕ”** – научна степен **„ДОКТОР НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАУКИ”** по научната специалност „Океанология” въз основа на защитена дисертация на тема **„Морфодинамични и литодинамични процеси в бреговата зона на Българското Черноморско крайбрежие”** (2). През 2012 г. Българската академия на науките издава удостоверение за заемане на академичната длъжност **ПРОФЕСОР** на Веселин Димитров Пейчев по специалността „Океанология” (Фиг. 2).

През този период той вече изпълнява длъжността „заместник-директор” на Института по океанология – БАН, Варна, която заема от 2008-2017 г.

Научни приноси: Едно от най-значимите му постижения в областта на образованието и науката е издаването на учебникът „Океанология”, изд. Онгъл, 2012 (3, 4). Съвместно

Фиг. 2. Удостоверение за заемане на академична длъжност **ПРОФЕСОР** на **ВЕСЕЛИН ДИМИТРОВ ПЕЙЧЕВ**

разработен е с доц. д-р Димитър Димитров. И както се казва още в неговото въведение: „Учебникът Океанология е първото (и все още единствено и до момента – повече от 10 години след издаването си) по рода си издание на български език, което е посветено на физичните, химичните, геологичните и биологични процеси и явления в Световния океан, като особено внимание е отделено на Черно море и Изключителната Икономическа зона (ИИЗ) на Република България в него“. Идеята на авторите е той да запълнена голяма празнина в нашата научна литература. Учебникът е предназначен за студентите от специалност „Океанско инженерство” на ВВМУ „Н. Й. Вапцаров”, за студенти по науки за Земята от други висши училища, както и за всички любознателни читатели”.

По време на изготвянето му 2012-2013 г. сред българската общественост възниква и въпросът „Що е океанология и има ли тя почва у нас, след като България не граничи с океани?“. Отговорът е „В своята антиутопия „1984” английският писател Джордж Оруел разказва за

Фиг. 3. Награда „ВАРНА“, присъдена през 2013 г. от кмета на гр. Варна

държавата Океания един от основополагащите принципи, на която е бил „Невежеството е сила““. Хората, които са се питали какво изучава океанологията и какъв е смисълът от съществуването на Института по океанология „Проф. Фритьоф Нансен“-БАН, просто потвърждават този принцип.

“Tantum possumus, quantum scimus” (лат.) „Толкова можем, колкото знаем.“

Въпреки пречките и забавянето по пътя на издаването на уникалния в България учебник, проф. дгн Веселин Д. Пейчев и доц. д-р Димитър П. Димитров осъществиха идеята си като доказаха думите на Фритьоф Нансен (1861-1930 г.) „С трудните проблеми се справям веднага. За невъзможните неща ми трябва малко време“. За труда си върху учебника „Океанология“ те получават колективна награда ВАРНА – 2013 г. за издадения учебник „Океанология“ на български дългогодишния им опит в секция „Морска геология и археология“ на Института по океанология „Проф. Фритьоф Нансен“ – БАН, гр. Варна (Фиг. 3).

Към този момент проф. дн Веселин Димитров Пейчев (2013 г.) работи по научната специалност „Океанология“, ръководител е на секция „Морска геология и археология“ и е заместник директор на Института по океанология – БАН, гр. Варна. Член е на научния съвет. Автор и съавтор е на повече от 100 научни публикации, както и на монографиите „Морфодинамични и литодинамични процеси в бреговата зона“ (2004) (2) и „Еволюция на Българското Черноморско крайбрежие след ранния холоцен“ (2006). Преподавател е и по специалностите „Инженерна геология и хидрогеология“ и „Земна механика и фундаране“ във ВСУ „Черноризец Храбър“ и по „Океанология“ във ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“.

Студентите в съответните и подобни специалности имат достъп и до този момент да учебника, който се предлага и в онлайн вариант.

Проф. дн. Веселин Пейчев поддържа и тесни връзки с ИРП – Варна като е член и на научния съвет, а през 2013 г. е и временно изпълняващ длъжността директор в него.

Вече неправителствената организация БАНИ през Общото събрание в гр. София 19.10. 2013 г. избира проф. дгн Веселин Пейчев за дописан член.

Заключение: В обобщение дългогодишният член на Съюза на учените Варна повече от 30 години развива научния и кариерния си потенциал от длъжност „геолог“ до длъжност Директор на Институт по океанология „Проф. Фритьоф Нансен“ – БАН, гр. Варна (2016-2017). От млад учен достига научната степен професор, доктор на географските науки. Участва в разработването на повече от 60 изследователски проекта, като се свързва с учени от България и цял свят и по този начин допринася за усиляването на интереса към

Фиг. 4. Грамота от съюза на учените- Варна

изследователската дейност по Черноморското крайбрежие. Автор и съавтор е на повече от 100 научни публикации, монографии, учебник и над 200 цитата. След себе си е оставил немало въпроси за доразвиване в научната дейност, която редом с кончината му през 2017 г., не бива прекратена напълно. Това е доказателство, че когато човек силно желае да достига целите си, дори смъртта не може да го спре. Благодарна съм на Съюза на учените – Варна, който му връчи посмъртно ГРАМОТА ЗА АКТИВНА СЪЮЗНА ДЕЙНОСТ И ЦЯЛОСТЕН ПРИНОС В ПРИРОДНИТЕ НАУКИ през

2019 г. (Фиг. 4). Този кратък обзор на труда му трябваше да бъде изнесен още тогава. Почетох паметта му като я изпратих в родния му град, където той би искал да бъде и днес. Вярвам, че би останал доволен (Фиг. 5).

Фиг. 5. Проф. д-р Веселин Д. Пейчев на конференция през 2015 г.

Литература:

1. „Трудове на Института по океанология” - БАН том 5, Варна 2005
2. Пейчев В. 2004. Морфодинамични и литодинамични процеси в бреговата зона. Варна, Изд. Славена, ISBN: 954-579-341-4. 231 с.
3. Пейчев В., Д. Димитров. 2012. Океанология. Варна. Изд. Онгъл, ISBN: 978-954-8279-82-6. 476 с., DOI:10.13140/RG.2.2.29020.49280
4. https://varnacouncil.bg/wp-content/uploads/2017/03/prot_18.pdf

КУЛТУРНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ХОРАТА С УВРЕДЕНО ЗРЕНИЕ. 50 ГОДИНИ ДОМ НА КУЛТУРАТА НА СЛЕПИТЕ В ГР. ВАРНА

Веселина Стоилова

Abstract: People with visual disabilities have a specific need of creativity in the area of music and other arts. The cultural center of the blind, created 50 years ago, is a center for practicing and performing these arts. Over the years dozens of visually impaired people have been participating in different schools and art groups. The center is still full of life and can serve as an example for the current pragmatic generations. The power of spirit and the aspiration for creation and beauty of the artists with visual disabilities are admirable and worthy of high appreciation.

Keywords: cultural integration, blind

1. Увод.

Културата като потребност и форма на интеграция за незрящите хора

Когато говорим за хора с увредено зрение, неизменно пред нас се появяват образи като сляп музикант, амбулантен търговец или пътуващ разказвач. За съжаление историята ни е оставила само легенди и почти никакви извори за живота на слепите. Но образи, като певецът Омир и пророчицата Касандра, битуват в древните писания.

Въпреки липсата на следи, за нас е безспорен факт, че животът на слепите се е осмислял от занимания с изкуство, което дори е било източник на доходи. Такива са примерите с незрящите певци и разказвачи, пазителите на родовата памет, поети и артисти, плетачи на художествени изделия и пр. Тези занимания са създали положителния образ в обществото на незрящия творец, който притежава талант и особена чувствителност към красотата и значимостта на творенията.

Темата за културната интеграция на хората с увредено зрение съдържа два основни аспекта:

- творчески дейности на хората с увредено зрение за създаване на културни произведения;
- достъп на незрящите хора до произведенията на световната съкровищница от културни ценности.

2. Предпоставки за развитие на културната история на слепите в България

2.1. Образование и култура

Исторически данни за културното развитие на слепите в България съществуват от създаването на първото училище за слепи, което тогава се е наричало Държавен институт за слепи.

Министърът на просветата, проф. д-р Иван Шишманов, бележит български учен и общественик, става радетел на идеята за разкриване на Държавния институт за слепи в България. Институтът отваря врати за своите първи 11 възпитаници на 01.09.1905 г. в гр. София. За директор на това първо специализирано учебно заведение в страната е назначен докторът на педагогическите науки – Стойчо Донеv, който е родоначалник на българската специална педагогика за зрително затруднени лица.

Поради липса на подходяща сграда през 1952 г. Държавният институт за слепи е преместен в гр. Варна. Днес Специалното училище за ученици с нарушено зрение в гр. Варна носи името на проф. д-р Иван Шишманов.

С началото на образованието на незрящите започва и тяхната организирана културна дейност. Самото училище, по спомени на първите възпитаници, е наблюдавало изключително много на музикалното обучение, тъй като преподавателите са разбирали, че музиката би могла да стане професия на добрите музиканти.

За пълноценното образование на слепите хора изключително голямо значение има създадената през 1824 г. релефно-точкова азбука от френския незрящ ученик Луи Брайл. Брайловата азбука слага началото на грамотността на слепите в цял свят.

2.2. Организирано движение на слепите в България

Фиг. 1. Проф. д-р Иван Шиманов

Фиг. 2. Луи Брайл

Първите възпитаници на Държавния институт за слепи, живеещи в София, установяват контакт със свои съсъдбеници от провинцията и обсъждат необходимостта от обединяването им с цел защита на техните права.

На 28.03.1921 г. в малкия салон на „Градското казино“ в София, в присъствието на Никола Диклич, Стоян Орозов, Филип Методиев, Петър Манев и Васил Ангелов се провежда заседание, което се смята за учредително. Уставът на Дружество на българските слепи е утвърден на 25.08.1921 г. от Министерството на вътрешните работи и народното здраве. В него се посочва, че дружеството ще има за цел всеобхватната защита на материалните и културни интереси на всички слепи, откриване на институти за различните по възраст слепи, организиране на кооперативни работилници, централна брайлова библиотека, създаване на оркестри, ограмотяване и още ред цели, които до днес продължават да бъдат в приоритетите на многостранната дейност на Съюза на слепите в България.

Първият председател на Дружеството на българските слепи е Никола Диклич. Роден в Хърватска, той завършва училище за слепи и Музикалната консерватория, специалност пиано в Загреб. Пристига в България през 1912 г. Никола Диклич е преподавател по музика в Софийското девическо педагогическо училище и преподава в Държавния институт за слепи в гр. София. Той участва в Учредителното събрание на дружеството на българските слепи на 28.03.1921 г., на което е избран за председател. Никола Диклич е сред създателите на оркестъра за слепи през 1922 г., в който свири на пиано и един от диригентите му.

2.3. Музикална реализация

Ръководството на ДБС през месец април 1922 г. започва усилено да работи за създаване на професионален оркестър от слепи. В края на месец юни 1922 г. той е подготвен и постъпва на работа в бирария „Черната котка“ в Княжево, където работи само един сезон. Оркестърът се състои от четири цигулки, виолончело, флейта, кларинет и пиано. Сред музикантите фигурират имената на почти цялото тогавашно ръководство на ДБС. След като остава без работа, оркестърът се насочва към концертиране из страната. Първият диригент е бил Николай Бехтеров, след което тази отговорност последователно поемат: Андрея Борчан и Никола Диклич. Оркестърът прекратява своята дейност през месец юни 1927 г. Стефан Ненков във своите спомени твърди, че формацията е изнесла около 800 концерта в страната. На тях са провеждани благотворителни акции за набиране на средства за издръжка на оркестъра и Дружеството на българските слепи.

По принцип зрително затруднените лица имат склонност към певческото и инструменталното изкуство. Първият хор на слепите е създаден през 1935 г. и носи името „Балкан“. По-късно се преименува на хор „Петко Стайнов“ на името на бележития български незрящ композитор. Повече от 50 години този хор дава възможност за трудова реализация на десетки талантливи незрящи певци.

Фиг. 3. Хор „Петко Стайнов“

2.4. Художествена самодейност

С развитието на производствените предприятия на слепите „Успех“ след 1960 г. в тях се концентрират много млади хора с увредено зрение. Това обстоятелство дава възможност да се развие художествена самодейност, като

се организират много състави за народно пее-не, стари градски песни, естрадна и популярна музика, художествено слово и оркестри за народна и естрадна музика. В предприятията и организациите в страната се закупуват инструменти и се изработват облекла за съставите. Финансовите възможности на Съюза на слепите позволяват ежегодно провеждане на различни тематични фестивали и организиране на публични концертни изяви. До 1990 г. активно с художествено творчество се занимават 600-700 членове на организацията. В настоящия момент 250-300 самодейци се занимават с певческо и инструментално изкуство и ССБ организира средно годишно 120 публични изяви в национални или регионални фестивали и самостоятелни концерти. Тези дейности подобряват самочувствието и развиват социални умения сред незрящите творци.

2.5. Книги и достъп до информация

Национално читалище на слепите «Луи Брайл 1928» е основано на 29 април 1928 г. в гр. София. Неговата поява е предшествана от назрялата необходимост слепите да имат свои книги. По това време в повечето европейски страни вече са действали библиотеки, които са предоставяли литература на брайлово писмо. Така се е достигнало до деня, когато няколко десетки слепи, преподаватели от института и неколцина виждащи интелектуалци, сред които писателите Асен Разцветников, Димитър Подвързачов, Денчо Марчевски и проф. Константин Пашев се събират в салона на Трета прогимназия гр. София, за да учредят читалището.

Избрано е настоятелство и проверителна комисия. За председател е утвърден вече придобилият популярност български композитор Петко Стайнов. Секретар става председателят на Дружеството на българските слепи, Стефан Ненков. Истински шанс за читалището е, че тъкмо творецът и общественикът Петко Стайнов в годините до края на Втората световна война е бил негов председател. Благодарение на енергията и връзките му той е привлякъл около себе си един широк кръг от писатели, учени и културни дейци. Още в годината на учредяването си читалището става член на Върховния читалищен съюз. Назначен е слепият Димо Кирев, който започва да пише книги на

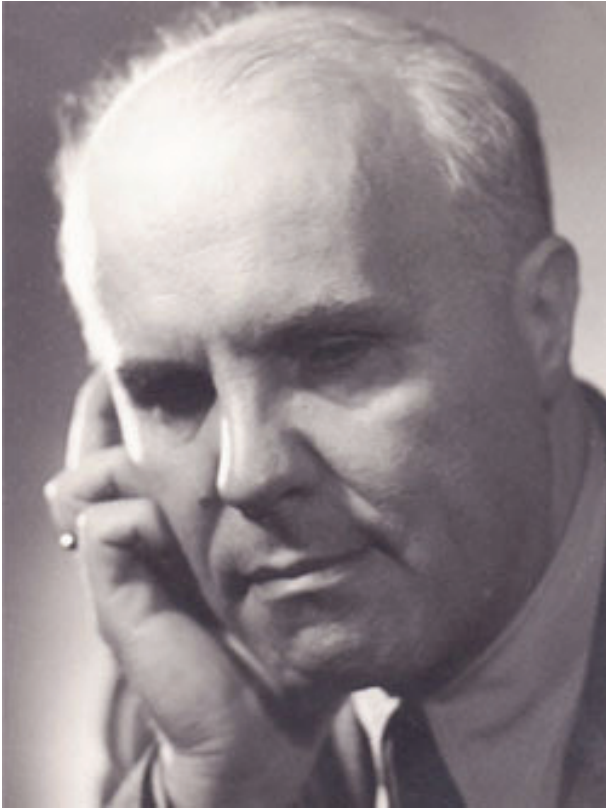
брайлов шрифт и така се полагат основите на националната брайлова библиотека. Успоредно с нея се събират и книги на обикновен печат. През 1958 г. се правят първите опити за запис на книги върху магнетофонна лента, а през 1962 г. е направено малко студио в едно от помещенията на читалището, където започват професионално да се записват книги на магнетофонна лента. С това се развива голям раздел в библиотеката – на говорещата книга. Създават се филиали в Пловдив, Варна и Дряново. Интересът към този формат на книги е толкова голям и са необходими изключително много средства, с които читалището не разполага въпреки помощта на Съюза на слепите в България. Затова през 1971 г. записването на говорещи книги му е прехвърлено.

През десетилетията са положени и основите на самодейността и творческата работа. Понастоящем читалището подкрепя осем певчески и музикални състава. Има девет колективни члена – това са обществени организации, фондации и сдружения, свързани с живота и потребностите на слепите хора. Читалището е организатор на различни курсове – от практически знания и умения до изучаване на чужди езици и компютър. Правят се курсове за четене и писане на брайлов шрифт, за написване на творби от слепи автори. За осъществяване на дейността на читалището, Съюзът на слепите в България безвъзмездно е предоставил сграден фонд, а Столичната библиотека, е приютила брайлово хранилище и предоставя залите си за по-големи читалищни прояви. Методическа помощ оказва и Народната библиотека. По случай 30 години от основаването на читалището му е дадено името на създателя на релефното писмо Луи Брайл, а във връзка с 50-годишнината е удостоено с орден “Кирил и Методий” I степен.

2.6. Художествени занаяти и производство

Друга форма на трудова заетост за незрящите хора са художествените занаяти и по-специално изработването на художествени изделия от ракета, по-известно като кошничарство. Този традиционен занаят се изучава в училищата за слепи и в създадения Дом-работилница за късноослепели лица в София.

През месец юни 1924 г. в гр. София, по

Фиг. 4. Акад. Петко Стайнов

настояване на Дружеството на българските слепи, Дружество „Покровител“ разкрива първата кошничарска работилница. През ноември 1925 г. е разкрита такава и в гр. Бургас. И двете просъществуват около година.

В следващите 20 години възникват редица малки кошничарски работилнички, които за съжаление не просъществуват дълго. Но обучените в тях незрящи получават инструменти и много от тях продължават да работят по родните си места.

През април 1955 г., с постановление на Министерски съвет, ССБ придобива правото да развива стопанска дейност. През 1952 г. в София е създадено първото специализирано предприятие за трудова реализация на хора с нарушено зрение „Промкомбинат № 1“, което през 1956 г. приема името „Успех“. Първоначално се развиват ръчни и слабомеханизиранни производства – кошничарство, оплитане на кух амбалаж, направа на метли, плетене на пазарски мрежи, производство на росерен плат и кръгъл ластик, плетене на оградна мрежа и други.

Последователно възникват предприятия

и се изграждат производствено-битови комплекси в градовете София, Пловдив, Варна, Дряново, Русе, Шумен, Сливен, Стара Загора, Кюстендил и Плевен. Производствено-битовите комплекси включват административна част, производствени цехове, складово стопанство за материали и готова продукция, сектор хранене и отдих, медицински сектор – лекар и стоматолог, магазин за хранителни продукти, културен дом, общежития, жилищни блокове и детски градини.

3. Творческият живот на слепите в град Варна

3.1. Любителско творчество

Предприятието на слепите „Успех“ в гр. Варна е открито на 1 март 1956 г.

Началото на художествената самодейност се полага още в първите работни дни на предприятието. Голяма част от основоположниците на колектива са все надарени музиканти и певци, които продължават музикалните си изяви от училищата за слепи „Николай Островски“ и „Георги Димитров“. Учителят по музика Борис Флоров не е останал равнодушен към първите усилия да се сформира естраден състав и мъжка вокална група. Той е първият ръководител и диригент на тези групи.

Самобитният естраден състав „Пей сърце“ се създава в края на 1958 г. В продължение на десетина години той е участвал в много импровизирани концертни програми в почти всички градове и по-големи селища на Варненски окръг. В общи линии съставът е имал следния вид: Георги Митев – ръководител на състава, свирил на акордеон, по-късно на йоника и пиано, Янко Друмев – тромпет и саксофон, Петър Кънев и Любомир Асенов – акордеон, Пойчо Стоянов – барабани, Димо Тотев – китара, Славчо Аврамов – баскитара, Недялка Митева – пиано, Богдан Василев – цигулка. В различно време солисти на състава са били Николай Гъдев, Георги Желязков, Бонка Стефанова, Асен Стоянов, Драган Димов, Елена Кожухарова.

Естрадните състави, които се сформират след 1970 г., са ново творческо развитие на славната традиция на „Пей сърце“. Нов е и ръководителят, Заньо Димитров, с музикално

Фиг. 5. Оркестър „Пей, сърце“

образование, нова е техниката, репертоарът! Нови са и названията – „Делфини“, „Спектър“. Двата състава са носители на златни медали на Четвъртия и Шестия републикански фестивал на художествената самодейност.

Битовата вокална група е с най-дългогодишна, богата традиция. Тя е връстник на предприятието. Най-напред в нея участват около десетина мъже-основатели на колектива. В първите трудови години ръководители на групата са били Борис Флоров и Иван Радоканов. След 1963 г. битовата група се попълва с нови певци, мъже и жени и инструменталисти, обогатява своя репертоар с по-сложни двугласни и тригласни песни, с носии, инструменти и друга материална част. Дългогодишен ръководител на групата – до 1982 г., е Лиляна Вълкова, която има най-голям дял за нейното утвърждаване и художествено развитие. Многобройни са концертните изяви в града и окръга, в Русе, София, Дряново, Пловдив и много други. От Шестия републикански фестивал самодейците от битовата вокална група се завръщат със сребърен медал. По-късно ръководител на групата, в която участват над 25 работнички и служителки, е Мариана Павлова. Мъжете възстановяват мъжката вокална група под ръководството последователно на Борис Флоров, Славейко Джамбазов и Петър Витанов.

Битовият състав от народни инструменти има също дългогодишна история. Той е активен участник във всички програми на самодейците от ПП „Успех“, във всяко тържество на колектива, във всички прегледи и фестивали, в които е получавал заслужени награди и отличия. До 1980 г. ръководител на състава е бил

гъдуларят Марин Ласков, чиито изпълнения се отличават с високо художествено майсторство. Не е случаен фактът, че той и неговите изпълнители са преминали навремето всички музикални бариери, за да получат разрешение да свирят в най-реномираните заведения на „Балкантурист“ и в други търговски заведения на града.

В руската вокална група участват петнадесет жени. Тя е сформирана около 1980 г. с активното участие на Величка Русева, която става и първият ѝ художествен ръководител. Впоследствие ръководител на руската група става Росица Михайлова.

Танцовият състав води своето съществуване от есента на 1977 г. Основател и първи ръководител е Събка Христова.

Танцьорите от състава са поднасяли много незабравими мигове, изпълнени с динамика, красота и естетическа наслада. Печелили са не само овации, но и високи отличия на прегледи и фестивали. По-късно танцовият състав с ръководител Йорданка Минчева се подготвя за нов живот, за нови радостни очаквания.

Съставът „Художествено слово“ съществува от 1975 г. Той е формиран от десетина ентузиаста, любители и поклонници на художественото слово. Основател и пръв художествен ръководител на състава е актьорът от Варненския Драматичен театър Иван Нанев. На Пети и Шести фестивал на художествената самодейност варненските рецитатори печелят най-високото отличие – златен медал. По-късно ръководител на състава става Любен Цеков.

3.2. Читалище „Пиер Вилей“ във Варна

През 1960 г. в град Варна се учредява читалище на слепите. То носи името на международно известния френски тифлопедагог Пиер Вилей. Читалището се намира на ул. Христо Самсаров № 6 в двуетажна сграда, като ползва първия етаж. То разполага със салон с маси и столове и малък кабинет с библиотека. За читалището отговаря Надя Сиракова, която е собственик на сградата. Първи председател на читалището е Христо Спасов – учител в училището за деца с нарушено зрение, а секретар – Владимир Желев. Следващи председатели са Борис Флоров, Русан Дочев, Ангел Тодоров и Пейчо Стойков.

Читалището се явява филиал на създаде-

ното още през 1928 г. в София Читалище на слепите „Луи Брайл“. От него се получават брайлови книги, но започва и самостоятелното производство на книжен фонд. Незрящи доброволци преписват книги на брайл под диктовката на виждащи доброволни сътрудници. Изписаните картонени листи се обработват със спирт и лак и се сушат като пране, след което се носят за подвързване. Когато започва записването на говорещи книги, от София изпращат един магнетофон и се организират колективни четения. В читалището се организират беседи, танцови забави, курс по есперанто, женска вокална група и конкурс за бързо и изразително четене на брайл.

С откриването на Дома на културата на слепите в гр. Варна през 1972 г. дейностите на читалище „Пиер Вилей“ се пренасят там.

3.3. Животът в Дома на културата на слепите

През 1972 г. е построен Домът на културата на слепите в рамките на производствено-битовия комплекс в гр. Варна. Вече 50 години тази сграда е пълна с живот и е притегателен център за незрящите в града и областта. Тук всеки може да намери онова, което го интересува. Тук се намира фонотека, която предлага т. нар. говорещи книги, записани на диск или флашпамет. Тук работят организациите на слепите, сляпо-глухите и невиждащите есперантисти. Тук се намира компютърният център на сдружение „Прозорец към света“, където почитателите на съвременните технологии могат да получават обучение и електронни услуги. Тук Фондация „Съпричастие“ управлява социалната услуга „Център за социална рехабилитация и интеграция за хора с увредено зрение, където се развиват различни изкуства и дейности по интереси. Тук тренират три спортни клуба – „Успех“, „Вихър“ и „Атлет“, които практикуват различни спортове, подходящи за невиждащи хора: шахмат, спортна табла, шоудаун, стрелба с лък, колоездене с тандеми, боулинг, канадска борба и др. В сградата има оборудвани зали за фитнес, шоудаун и шахмат, концертна зала със сцена и клуб за социални контакти и изяви. Тук Община Варна е разкрила приемна за хора с увреждания, където двама специалисти с увредено зрение предоставят консултации

и социално-правни услуги на нуждаещите се граждани.

Днес в Дома на културата на слепите в гр. Варна се развиват следните видове творчески дейности:

Оркестър за народна музика „Спектър“ и мъжка фолклорна група „Мечта“ с художествен ръководител Николай Докторов,

Женски народен хор „Светлина“ с художествен ръководител Теодора Манева,

Вокална група за градски и популярни песни „Еделвайс“ с художествен ръководител Недялка Митева,

Фиг. 6. Оркестър „Спектър“

Фиг. 7. Женски народен хор „Светлина“

Група за художествено слово „Зари“ с художествен ръководител Нели Иванова,

Арт ателие „Съпричастие“ с художествен ръководител Геновева Зашева.

Всяка група записва своя репертоар на компактдискове в професионално студио, за да остави своето културно наследство за бъдещите поколения. Ето издадените албуми и рецитали:

„Легенда за скалата“ – поема от Добри Жотев,

„На България“ – поетична композиция по стихове на Иван Вазов,

„Каблешков“ – поема от Иван Вазов,

„Песни за родината“ – поетични композиции по стихове на Никола Вапцаров,

„Калиопа“ – поетичен спектакъл по стихове на Пейо Яворов,

„Пощалъонът на щастieto“ – поетична композиция по стихове на Христо Фотев,

„Поема за Щастieto“ – поетичен спектакъл по стихове на Дамян Дамянов,

„Да бъдеш жена“ – поетична композиция по стихове на български автори, изпълнени от Стефка Мирева,

„Молитва за всяка жена“ – поетична композиция по стихове на Мадлен Алгафари,

„България“ – поетична композиция по стихове от български автори,

„Сезоните на любовта“ – 4 музикално-поетични композиции от авторски стихове и изпълнение от Веселина Стоилова,

„Една българска роза“ – албум с любими български песни на есперанто,

„Добро утро, море“ – посветен на 10-годишнината от създаването на Фондация „Съпричастие“,

„Еделвайс“ – любими шлагери,

„За теб, любов“ – авторски песни,

„Рожден ден“ – юбилеен албум на група „Еделвайс“ по случай 20-годишнината от създаването на групата,

„Аз живея за любов“ – любими градски песни в изпълнение на Елена Кожухарова,

„Спектър“ – песни и хора в съпровод на Оркестър „Спектър“.

Фиг. 8. Вокална група „Еделвайс“

Има и няколко заснети документални и музикални филми:

„Празник в Чукурово“ – фолклорен филм – 1998 г.,

„Сърцето ми пее за теб“ – градски и популярни песни – 1998 г.,

„Фолклорна броеница“ – 3 филма – 2007

Фиг. 9. „Арт ателие „Съпричастие“

г.,

„С музика в сърцето“ – филм за женски народен хор „Светлина“ – 2013 г.,

„Молитва към морето“ – филм за група „Еделвайс“ – 2015 г.

Оркестър „Спектър“ в музикалната палитра на град Варна – 2020 г. Филмът е носител на специална награда и статуетка за документално кино със социална значимост от Международния фестивал „Славянска приказка“ – София, 2022 г.

Съставите и индивидуалните изпълнители ежегодно участват в различни фестивали, конкурси и концерти в страната. Най-известните фестивали, в които са участвали и получили награди групи и индивидуални изпълнители с увредено зрение, са: „Море и спомени“ и „Листопад на спомените“ – Варна; „Песните на Ари“ – Хасково; „Пей сърце“ – Кюстендил; „Златен кестен“ – Петрич; „Балканфолк“ – Велико Търново; „Радост на брега“ – Созопол; „Нежни чувства“ – Пловдив; „Под липите златен прах се рони“ – Стара Загора, Национален фестивал за хора с увреждания – Перник; „Надмощие на духа“ – Поморие и много други.

Ателието за арттерапия издава каталози с изработените художествени изделия от хартия, глина, мъниста, тел, прежда и природни материали. Организирант се участва в благотворителни изложби, базари и продажби по интернет.

Поетичното творчество е често явление сред незрящите хора. Тъй като животът им е звук, те обичат мерената реч. През 2015 г. Фондация „Съпричастие“ Варна издаде поетичния сборник „С дъх на море“, който съдържа творби за морето и любовта на 7 варненски поети

с увредено зрение. Самостоятелни книги имат издадени следните варненски автори:

Димитър Грудев – „Отново“ и „Светла вест“;

Веселина Василева – „Съдбовно“ и „Енергия, почувствана с душа, сърце и длани“;

Светлозар Алексиев – „От черната дъска на живота“;

Веселина Стоилова – „Трудна любов“ и „Обречени на обич“.

Театралното изкуство също изкушава хората с увредено зрение. Освен като горещи почитатели, някои от тях се включват в театрални проекти. Такъв проект е театрална формация „Феникс“ с ръководител известният актьор от Варненския драматичен театър Свилен Стоянов. Там творят рамо до рамо хора с и без увреждания и създават класически постановки. В този театър дългогодишна участничка е слабовиждащата Пламена Янкова.

През 2022 г. в Дома на културата на слепите се състояха няколко спектакъла от типа „Сетивен театър“ под ръководството на актрисата Невена Денчева. В спектакъла „Разкажи ми своя свят“ участваха 6 слабовиждащи и 3 виждащи актьори. Той се посрещна с голям интерес от варненската публика.

За да съхраним историческата памет за културните и творчески дейности на хората без зрение, развиваме и музейна дейност. На 10.12.2015 г. в Специалното училище за ученици с нарушено зрение „Проф. д-р Иван Шишманов“ Варна е открит Музей на образованието и културата на слепите по случай 110-годишнината от създаването на първото специално училище за слепи в България. Експозицията съдържа както учебни пособия и материали, така и снимков архив, който представя културните дейности и изяви на учениците. По случай 60-годишнината от създаването на предприятието на слепите „Успех“ в гр. Варна, през 2016 г. беше представен юбилеен документален филм и малка експозиция от изделия, произведени в предприятието и снимки от културните и творческите дейности.

4. Достъп до световното културно-историческо наследство

Изкуството е общочовешка ценност. То възпява хилядолетните творчески пориви

на много хора в различни области и съдържа хиляди примери за уникални творби – част от световната съкровищница. Всички хора имат право на достъп до постиженията на вековния човешки гений и до красотата на произведенията на изкуството.

За съжаление има хора, за които достъпът до изкуството е затруднен поради увреждане на зрението. Загубата на зрение се преодолява трудно и преминава през три етапа.

Първият етап е шокът от загубата на ориентация при движение, стресът от физическата прикованост. Това е наистина много тежък удар, но постепенно човекът привиква да ходи сам или с помощта на своите близки и приятели, като надмогва страха от неизвестността.

Вторият етап, през който преминава преживяването на слепотата, се отнася до невъзможността за зрителна информация. Това е втората, още по-тежка последица от липсата на зрение. Тежестта на този удар не се изчерпва с помръкналата светлина, с изчезналите форми и цветове, а се определя най-вече от невъзможността за четене – онази духовна потребност, без която всеки образован човек не може да живее. Докато загубата на възможността за движение е от сферата на физическото, то загубената възможност за четене има духовни измерения. За щастие съществуват алтернативни методи за четене като брайлов шрифт, говорещи книги, електронни издания и пр., които възвръщат до голяма степен достъпа до литературата и печатните издания.

Третият етап, който се преживява като най-тежката последица от слепотата, е осъзнаването на прекъснатия досег до красотата – в природата и изкуството. Всичко, което е радвало очите и духа, изведнъж е станало недостъпно. Напълно недостъпни остават визуалните изкуства.

Винаги, когато отидем в някой музей, независимо дали имаме намалено зрение или не, ние всички искаме да докоснем експонатите, да почувстваме тяхната енергия, тяхната историческа памет. Само че обикновено това не е разрешено. Нещо повече – експонатите са скрити зад витрини и ограждения. Разбира се, това са предохранителни мерки за запазване на целостта и вида на експонатите, тъй като някои от тях са изключително уязвими. Но какво да правят посетителите, които не виж-

дат какво има зад витрините? Как да придобият реална представа за древните следи?

Известно е, че в света съществуват музеи, в които се представят колекции от копия на най-известните експонати, изработени специално от здрав материал, за да могат незрящите посетители да ги разглеждат тактилно. В гр. Анкона – Италия, има даже цял музей, носещ името на Омир, в който на 4 етажа са разположени макети на най-известните сгради, статуи, релефни картини и икони от цял свят.

4.1. Да докоснеш изкуството

Първият опит за създаване на достъп на незрящите хора до културно-историческото наследство на Варна, беше реализиран посредством проекта „Да докоснеш изкуството“ на Фондация „Съпричастие“, подкрепен от Фонд „Култура“ на Община Варна. По проекта в партньорство с Регионалния исторически музей Варна бяха изработени 5 албума с релефни изображения на най-известните експонати в музеите на гр. Варна. Тези албуми са предоставени в музеите и съдържат уголемени цветни изображения, релефни изображения, текстови описания и брайлови описания на повече от 100 експонати на културно-историческото наследство. По този начин се опитахме поне малко да открянем съкровищницата от културни ценности за хората с увредено зрение, които посещават музеите на Варна.

4.2. Антично изкуство между две длани

На 17 ноември 2022 г. от 18:00 часа Арт Галерия „Ларго“ в гр. Варна представи изложба с копия на артефакти от Регионален исторически музей – Варна, предназначени за незрящи и слабовиждащи посетители. Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на Община Варна чрез Фонд „Култура“ и се посвещава на 50-годишнината от откриването на Варненския халколитен некропол.

С тази инициатива се цели хората с нарушено зрение да бъдат приобщени към социалния и културния живот в града, като им се предостави възможност да се докоснат и усетят красотата на артефакти от колекцията на Археологическия музей – Варна и да получат достъп до богатството на културното ни наследство.

В изпълнение на проекта, девет от най-ат-

рактивните и популярни артефакти от експозицията на Археологическия музей във Варна бяха сканирани, след което бяха изработени техни копия от полиестерна смола, които да бъдат пригодени за възприемане от незрящи посетители.

Ръководител на проекта е Нели Вълчева – директор и основател на Арт галерия „Ларго“. Изработката на артефактите беше осъществена под ръководството на известния варненски скулптор Живко Дончев. Пояснителният текст за всяка творба на български и на английски език беше подготвен от специалистите от РИМ – Варна, и беше представен на брайл от специалния педагог Геновева Зашева от Училището за деца с нарушено зрение „Проф. доктор Иван Шишманов“. Експонатите са позиционирани върху високи масички и са с размери около 15 на 20 см. Така те могат да се обхванат с две ръце и да се разгледат тактилно. За всеки експонат има надпис на брайлов и обикновен шрифт. В отделна брошура, отпечатана на брайл, се съдържа по-подробна информация за всеки обект.

На официалното откриване на изложбата присъстваха Антония Йовчева – Директор на Дирекция „Култура“ в община Варна, Игор Лазаренко – Директор на Регионалния исторически музей Варна, Нели Вълчева и Живко Дончев от екипа на галерия „Ларго“, гости и медии. Група представители от Регионалната организация на слепите във Варненска област също посети изложбата и разгледа с голям интерес експозицията от тактилни макети.

Ето списък на представените експонати:
БОГИНЯТА ОТ ЕЗЕРОТО

Представява капак от глинен антропоморфен съд във вид на човешка глава

Датировка: Късен халколит (втората половина на V хил. пр. Хр.)

Местонамиране: Потънало селище Арсенала във Варненското езеро

ТЕРАКОТА

Глинена статуетка на Атис, който свири на сиринкс, облеган на скала.

Датировка: Елинистическа епоха (IV-III в. пр. Хр.)

Местонамиране: Варна (античен Одесос)

НАДГРОБНА ПЛОЧА

Двулицева мраморна плоча с релефна украса. От едната страна е представен Тракийският бог – конник, а от другата погребално угощение с покойния Дионисий, син на Антифилос, с тракийското име Скорис

Датировка: Римска епоха (II в. сл. Хр.)

Местонамиране: Варна (античен Одесос)

РИМЛЯНКА

Глава от мраморна статуя на жена в естествен ръст. Рядък и красив пример за портретно изображение.

Датировка: римската епоха (II в. сл. Хр.)

Местонамиране: Варна (античен Одесос)

ЮПИТЕР-ДОЛИХЕН

Мраморна статуя на бог Юпитер-Долхен, стъпил върху гърба на бик.

Датировка: римска епоха (III в. сл. Хр.)

Местонамиране: с. Изгрев, Варненска област

ПАНТЕРА – ФОНТАН

Мраморна пантера, изправена на задните си лапи с отвор при устата, от която се е изливала водата.

Датировка: Ранновизантийски период (края на V – началото на VI в. сл. Хр.)

Местонамиране: Варна (античен Одесос)

ФОРМА ЗА РИТУАЛЕН ХЛЯБ

Бронзова кръгла форма, с тесен перваз. Вътрешното поле е релефно украсено с изображения на две риби и хляб между тях.

Датировка: Ранновизантийски период (V-VI в. сл. Хр.)

Местонамиране: От колективна находка от крепостта при с. Новаково, Варненска област

МОДЕЛ НА ЖИЛИЩЕ (ЮРТА)

Варовиков модел на юрта с врязана култова сцена.

Датировка: IX-X в.

Местонамиране: Българско селище върху амфитеатъра на античния град Марцианополс (днес Девня)

БАРЕЛЕФ

Мраморен крак на маса, върху който е изработен барелеф на Херакъл.

Датировка: римска епоха – II век сл. Хр.

Местонамиране: – древен Одесос

След края на изложбата в галерия „Ларго“ експозицията е представена в Дома на културата на слепите в гр. Варна, за да могат максимален брой незрящи хора да се докоснат и насладят на прекрасните образци на древното изкуство. Надяваме се тази експозиция да намери достойно място в археологическия музей, за да бъде на разположение на всички граждани и гости на град Варна.

Използвана литература:

Васил Долапчиев – „Сто години Съюз на слепите в България“ – 2021 г.

Веселина Стоилова – „Да докоснеш изкуството“ – сп. „Зари“ 2016 г.;

Веселина Стоилова – „Антично изкуство между две длани“ – сп. „Зари“ 2022 г.

Владимир Желев – Спомен от Читалище „Пиер Вилей“ в град Варна – сп. „Зари“, 2016 г.

Владимир Радулов – „Рехабилитация на зрително затруднените“ – 2003 г.

Иван Ганев – „Етюди върху слепотата“ – 1988 г.;

Панчо Недев – „Път към светлината“ – 1986 г.;

ВЕСЕЛИНА СТОИЛОВА

Главен експерт „Социална рехабилитация и интеграция на зрително затруднени хора“ в Дирекция „Социални дейности“ на Община Варна

Омбудсман на хората с увреждания от Община Варна

Почетен председател на Фондация „Съпричастие“ гр. Варна

ЗАСЕЛВАНЕ С БЪЛГАРИ И РАЗВИТИЕ НА ДОБРУДЖА ПРЕЗ VII-IX ВЕК

Иван Попов

Abstract: Bulgaria is a country, which after 681 settled the Dobrudzha region. Before that, there were fragmentary reports that Bulgarians came, but for a short time. The mastering and settlement of Dobrudzha began after the arrival of king Asparukh (681–700). From the very beginning, we have settled and mastered Dobrudzha. We have defended it against attacks from all sides. Until the 9th century, we settled permanently, and even colloquially Dobrudzha and the Northeastern region are called „Old Bulgarian Lands“. Our early rulers seemed to have correctly judged where the good fertile land was. Later, from the Pope's letters to king Boris and to king Kaloyan (when considering the dispute with the Magyars about territories) the head of the Christian Church claimed that the lands belonged, by right, historically to the Bulgarians. The name „Bulgarians“ was first mentioned by Byzantine historians at the Battle of the Tsurta River in 499, and later, on the occasion of king Zabergan's campaign in 559, by the chronicler Belisarius Flavius.

Keywords: Bulgaria, Dobrudzha, settlement, VI C, Northeastern region

Сведения за заселване на Добруджа и Он-гъла: Ако се погледне картата на Балканския полуостров и на Европа, ще видим, че е имало възможност българите да се заселят на друго място. Мястото, на което идват българите, е благоприятно за развитието и успеха на новата държава. При разглеждането вземам под внимание климатичните особености, релефа, геополитическата структура, географското положение, съседите, политическата обстановка, полезни изкопаеми, територия, земя, почви, инфраструктура. Държавите наоколо са наричали българите с различни имена: мизи, гети, траки, беси, пеласги. Много от старите народи на Балканския полуостров не са точно българи, но етнически са свързани с българите. През VII в. българите се завръщат по местата, където са живели. За българите се споменава при срещите и добрите взаимоотношения между император Ираклий и княз Кубрат. Оказвали сме помощ на империята при княз Тервел на няколко пъти: качване на престола на император Юстиниан II Ринотмет (носоотрязания), отблъскване на арабите, при потушаване на бунта на Тома Славянина от княз Омуртаг и в по-късни случаи. Може да обобщя, че повече сме помагали на Източната Римска империя (Византия), отколкото сме

получили отплата от нейна страна. За първи път името България се споменава на Шестия Вселенски църковен събор в Константинопол на 9 август 681 г. (12). Тук е първата и най-важна победа на княз Аспарух и тя е постигната над една от най-силните за времето си държави. Вследствие победата сме принудили империята да ни признае за държава и да плаща годишен данък.

Фиг. 1. Княз Аспарух (681-700 г.)

Княз Аспарух е силна личност и е успял да заведе българите на хубава плодородна земя. От сегашна гледна точка, като имаме атласи на Европа и света, познаваме релефа и климатичните особености, е лесно да се прецени къде са апетитните земи и къде не си заслужава да се живее. През дългите години на съществуване някои държави са си сменяли мястото, като например маджарите. Други пък са отстоявали своята територия, губили са независимостта си и отново са се издигали и възстановявали на същото си място, като Армения. България през многовековната си история е имала възходи и падения, силни периоди и кризи, губила си е независимостта няколко пъти, но винаги е населявала сегашната си територия. Специално североизточната част около Дръстър (Силистра), Мадара, старите столици, Добруджа винаги, когато не сме били под чуждо владичество, е била българска. Нямаме в сегашните ни предели територии, които за дълъг период да не са били в границите на България и да не са населени с българи.

Онгълът е бил укрепена местност, намираща се в делтата на река Дунав. След победата до смъртта си Константин IV Погонат се задължил и действително е плащал годишен данък на Аспарух и българите. Договорът от 681 г. се счита за начало на българската държава. Мисля, че началото е много по-рано – през 165 (153) г. (7). До края на управлението на император Константин IV Погонат (668-685 г.) няма военни действия срещу империята. Константин IV Погонат е силен император на Източната Римска империя, който през 678 г. побеждава Арабския халифат при първата обсада на столицата Константинопол (5). При следващия император отношенията веднъж се изострят. През 685 г. на византийския престол се възкачва Юстиниан II Ринотмет. Според историците той е колеблив, по-слаб император и коварен по характер. Почувствал се по-уверен временно и нападнал България през 688 г. Може би му се сторило обидно, че трябва да плаща унижителен данък на този нов народ. По време на началото на Дунавска България много народи са данъкоплатци на Византийската империя. По-късно същият император се опитва да изиграе княз Тервел и да си възвърне дадената в знак на благодарност за укрепването на престола през 705 г. област Загоре, но

губи войната през 708 г.

Фиг. 2. Вторият ни владетел – княз Тервел (700-721 г.)

Овладеяване на Добруджа при ранните ни князе от рода Дуло: Първите двама наши князе – Аспарух и Тервел, печелят всички войни, в които участват. Затова България при тях и следващите князе укрепва и отстоява позициите си. При княз Аспарух България на два пъти побеждава съседите си: Византия, Аварския хаганат и Хазарския каганат (2). Княз Кубрат постига голяма победа над Арабския халифат в съюз с хазарите през 648 г. Побеждаваме 20-хилядната армия на третия халиф Осман. Тук е първата ни победа над Арабския халифат, втората е още по-впечатляваща – през 717-718 г. княз Тервел избива 30-40 хиляди араби край Босфора при защитата на Константинопол. Общо във войната са намерили смъртта си около 100000 араби. Третата загуба на халифата е при Поатие през 732 г., когато майордома Карл Мартел “Чука“ спира арабите и ги отказва окончателно от амбициите за навлизане навътре в Европа (18). Тук безспорно

ролята на България при княз Тервел (700-721 г.) е по-голяма от тази на франкския майордом Карл Мартел. Западноевропейците не са на същото мнение като мен и княз Тервел за тях е омаловажен. При следващите князе: Кормесий и Севар, няма военни действия.

За жалост при втората война срещу хазарите княз Аспарух загива. След 700 г. властта е предадена на наследника му княз Тервел (700-721 г.). Гробът на княз Аспарух се намира в централната част на Украйна, дори малко по-югоизточно. През VII в. на това място са Хазарският хаганат и новообразуваната Волжка България. Държавата на княз Котраг тръгва по друг път на развитие. Волжка България има винаги по-голяма територия от Дунавска България. Контактите между двете България са редки. По-късно княз Крум обединява Дунавска България с тази край река Брегалница, където на власт са наследниците на четвъртия брат – Кубер. За наследниците на Кубер никъде няма записано. Само се знае, че през 711 г. Кубер е бил още жив “На носоотрязания император (Юстиниан II) не повярваха неговите (на Тервел) чичовци от Кесинийските полета“ (3). Кесинийските полета са край река Вардар: Битолското и Скопското полета, а защо чичовци е в множествено число е необяснимо. Правила сме разселвания с цел заселване на ново-завзетите територии с българи, особено при князете Крум (802-814 г.) и Омуртаг (814-831 г.). Имаме само територии, които по право ни принадлежат, но поради политически причини са ни отнети. Дунавска България е владее ла обширни територии, като при най-голямото си разширение е стигала до Будапеща, Солун, Скопие и р. Днестър, включвала е Карпатите. Отделно сме имали шансове да превземем Константинопол на няколко пъти. Дали и до колко държавите, сродни с България, може да се считат за български се съди не само от името, а от произхода и самоопределянето на населението в техните предели. През старите времена народът не винаги има съзнанието за етническа принадлежност, тъй като се приобщават съседни завладени народи и се навлиза в друга територия, населена с други племена и народи (19). За България е характерно, че само половин век след асимилиране на някой народ от него не остават хора, а населението се претопява и влива в българското. Затова може да

кажем, че във вените на съвременните българи кръвта е смесена с над десет, дори петнадесет, народа. Българите са вземали надмощие, като са ползвали двойнорефлексния лък, наричан още “Картечницата на древния свят“ (4), яздили са отлично и са имали военна подготовка на много високо равнище. Затова първата сериозна загуба идва едва през 763 г. при Анхило при управлението на княз Телец, който заплаща с короната и живота си поражението, дължащо се на младостта, поради неопитност и прибързани решения,

Фиг. 3. Крепост Плиска

През първите години на установяването на Първото българско царство нашите князе извършват няколко важни държавнически дела: регулират отношенията си със славянските племена в състава на държавата, като ги задължават да охраняват границите на юг и на запад; предприема се поход срещу хазарите, аварите, а по-късно и срещу маджарите и сърбите за установяване на границата (11). Всички народи се прогонват на запад и България се разширява до Белград и Карпатите; укрепва се новата столица Плиска и се възстановяват старите крепости, като Дръстър (Силистра); изгражда се „великият презид“ – земен ров и вал – от Черна вода на Дунав до Кюстенджа (Констанца) на Черно море. Постигнати успехи на Крум и Симеон затвърждават България на Балканския полуостров и я превръщат в първостепенна сила.

Дори и през нестабилния за нас VIII в., Добруджа не е била пряко застрашена от походите на ромейския император Константин V Копроним. През IX в. България увеличава

Фиг. 4. България при княз Пресиян (836-852 г.) с територия около 6.5 пъти по-голяма от сегашната (1)

своята територия и укрепва. Районът около столиците Плиска и Велики Преслав се заселва и усвоява, строят се храмове след приемане на Християнството.

Анализ: Продължавам разсъжденията в друга насока: можело ли е да изберем друга територия? Отговорът е „не“, защото наблизо до сегашното ни място цялата територия е заета. При по-подробно търсене може да се намери свободна слаборазселена територия, но не толкова ценна за по-нататъшното развитие и преуспяване на новообразуваната държава. Българите идват през един период, наричан „Велико преселение на народите“, обхващащо времето от IV до VII в. Причините за процеса на движение на големи групи хора са няколко, но като основна според моето мнение е разпадането на Римската империя. Всеки си търси място за установяване. Първо през 330 г. Константин Велики (306-337 г.) премества столицата от Рим в Константинопол, като това преместване се свързва с приемане и налагане на християнството като основна и единствен-

но разрешена религия в империята след 324 г. След него казваме, че Римската империя е държава на християнството. На Балканския полуостров траките са намалели, има и по-слабо заселени области в района на Карпатите и западните територии.

Фиг. 5. Паметникът на княз Аспарух в Добрич

Причина за разселването на българите не е само бягането от атаките на хазарите. „Българите пресичат река Дунав и се заселват на земите между Дунав и Хемус (Стара планина)” (5). Планинската верига на Хемус за известно време служи за граница с Византия. По на запад има свободни територии, но те се заемат от други племена при Великото преселение на народите. Като цяло може да се обобщи, че всеки народ се бори за по-добра територия и, ако не харесва земята си, силните съседи и обстановката, е принуден със сила да си търси нови места за установяване. Излиза, че по-силните народи са се добрали и установили на по-привлекателните места за живеене и по различен начин са отстоявали позициите си. „Времената на номадите за Европа към X в. окончателно приключват” (6).

От гледна точка на почвите и плодородието може да се каже, че нашата земя дава достатъчно реколта, стига да има кой да я обработва, за да може да се изхраним и да изнасяме в чужбина. За българите Добруджа и Североизточният район са ценни земи за развитието на държавата. Много важна за нас е Добруджа, но северната ѝ част е дадена съвсем незаслужено на Румъния след Междусъюзническата война от 1913 г. и оставена в пределите ѝ след Първата световна

война, защото ние сме от губещата страна на Германия и Австро-Унгария. Влияние върху развитието на България безспорно е оказвала Византия, с която векове сме били съседи.

В климатично отношение, като се погледне картата на света и времето в климатичните пояси, се забелязват следните факти:

На север земите не са така плодородни. Във Великобритания и по атлантическото крайбрежие дъждовете пречат да узреят плодовете и да узрее реколтата.

Умереноконтиненталният пояс е подходящ за развитие на растителността, строежите, реколтата, отглеждането на животни и изобщо за водене на нормален живот.

В субекваториалния пояс, кат Индия има два сезона – дъждовен и сух. През сухия сезон всичко изсъхва, а през дъждовния, вследствие всекидневните следобедни дъждове, всичко се наводнява и земята не може да роди нищо.

На север в арктическите области, на юг в Антарктида, южната част на Южна Америка, остров Гренландия не можа да се живее. Същото е в по-голямата част от Канада, Аляска, Сибир.

На Екватора има вечно лято, но колкото е по-топло, толкова повече отровни растения и животни има. Условието за живот са непоносими. За пример – африканските държави са много изостанали със съвсем малки изключения, екваториалните гори са непроходими, продължителността на живот е малка.

Почвите в умерения пояс може да родят толкова, че да изхранят света. На малко места има такова разнообразие на растителност и културни насаждения.

На север, поради студените зими и влагата, не може да узреят плодовете и зеленчуците.

В субтропическия пояс навсякъде из Азия и Америка има много пустини, в които валежите са оскъдни. В тях няма условия за живот и получаване на добиви.

В това отношение територията на България има огромно предимство. При идването на Балканския полуостров, нашите владетели от рода Дуло със сигурност са знаели това. Те, според преданията, са

бягали от Азия, поради засушаванията и изпепеляващото слънце. По-късно при княз Омуртаг има разселване и преместване на хора от една област в друга, овладяване и налагане на администрация, приобщаване на влезлите народи в нашите предели и преодоляване на различията помежду им. Властта на княза се укрепва и централизира. За това помага 30-годишният мирен договор, сключен с Източната Римска империя през 815 г. (10). При княз Борис I, поради приемане на християнството за официална религия, има още разселване на българи от единия край на държавата към другия.

Релеф: За България релефът също е подходящ. Имаме си планини с алпийски характер, по-ниски за разходки, равнини, каньони, пещери и природни забележителности и феномени. Не всички държави могат да се похвалят с това. “По запазени обекти в културно наследство сме трети в Европа след Италия и Гърция” (7). Над Сент Миклош, известен със златното си съкровище (намира се в Румъния близо до унгарската граница), е наш от времето на княз Аспарух. Преди се смяташе, че е от Атила, но се вижда написана 6021 година от сътворението на света. При превръщане към сегашното летоброене получаваме 693 – точно тогава княз Аспарух е в разцвета на своето могъщество. Българите не са били бедни и са имали много злато и съкровища. На разглежданата територията има три езера – Дуранкулашко, Езерецко и Шабленско, 44 микроязовира и над 250 естествени чешми, подхранвани от карстови води.

Фауната и флората ни също са достатъчно разнообразни. В България има много растения, които са реликти и ендемити, но в Североизточна България ги няма. Родопите са богати на ендемични видове растения – общо 154 растителни вида. В Дуранкулашкото, Шабленското и Езерецкото езера има голямо разнообразие на птици.

Полезните изкопаеми в Североизточна България са: каолин, манганови руди, варовик, гипс и черни въглища. По времето на заселването на българите през VII-VIII в. значение са имали златото, среброто и медта. Не се е отчитало колко нефт и газ има в недрата на принадлежащата ни земя. Много се е

ценяло „бялото злато“ – солта, а ние си имаме залежи – край Анхиало и Провадия. Добруджа е богат зърнопроизводителен район.

Икономика: лека промишленост (шивашка, текстилна, обувна), химическа промишленост (предимно в Девня), развива се туризмът, риболовът (в крайбрежните райони и дунавските пристанища), селското стопанство.

В България няма пустини, вечни ледове, обилни валежи и тежки природни бедствия, действащи вулкани. Големината на държавата не е определяща: Русия, Австралия и Канада са с огромни територии, но имат големи неизползваеми пространства поради неблагоприятния климат. Курортите и санаториумите ни са от световно значение и се посещават. Има санаториуми, които лекуват повече от тридесет болести. Черноморското крайбрежие е разчленено, има заливи и обширни плажове. Ако вземем например Италия и Гърция – имат морски курорти, но

Фиг. 6. Курорт Русалка

температурите са много по-високи. Говорят единствено от позицията на атмосферни условия. На север – скандинавци и германци са свикнали с техните курорти и като стане температурата на водата 16-18° се къпят. Условия за развитие на туризма в България има.

В сеизмично отношение не се забелязва повишена активност. Вярно, че имаше тежки земетресения с поражения и жертви в Чирпан, Свищов и Стражица, но в Гърция, Турция и Румъния стават повече земетресения.

В България горите са намалели поради незаконно изсичане и сме назад, сравнено със Швеция, Русия, Канада, например. Засушаване се случва само в най-горещите лета в Добруджа, което според метеорологичните

статистики е веднъж на десет-двадесет години. В Североизточната част на България има пресъхващи малки реки, а и като цяло е по-сухо от другите райони.

Като погледнем географската карта на Европа, се забелязва, че мястото на България е възлово. На Балканския полуостров условията за живот и просперитет на държавата са добри. Само по политически причини може да се каже, че мястото не е достатъчно подходящо. Ако има някакъв недостатък – това е, че не сме на открито море. По-лесно за корабоплаването би било, ако се намираме на атлантическото крайбрежие. Като се върнем назад във времето, ще забележим, че природните дадености на България са били използвани рационално.

В Североизточна България има забележителности, които си заслужава да се

Фиг. 7. Крепостта във Велики Преслав

посетят: Аладжа манастир, Побитите камъни, Свещарска гробница, курортите „Златни пясъци“, „Св. св. Константин и Елена“ и „Албена“, нос Калиакра, крепости Овеч, Залдапа, старите столици Плиска и Велики Преслав, Мадарския конник, резервати „Сребърна“ и „Дуранкулак“, некропола край Дуранкулак, природен парк Русенски лом, светилището при с. Стрелково, солниците край Провадия, амфитеатъра Марцианопол.

Погледнато от много страни, мястото на България е изгодно за развитие. Влияние оказват и други фактори впоследствие, като съседите, политическата ориентация, уменията да се разработват и използват природните дадености. През голяма част от историята ни река Дунав е текла през изцяло българска територия. Точно североизточната част на

България е била в основата на зараждането и развитието на България. Към днешно време това би ни донесло полза от преминаването на плавателни съдове през българска територия. Река Дунав е била граница още при Римската империя.

Морският излаз е от голямо значение за развитието на цивилизациите. Първите цивилизации възникват около моретата и реките: в Месопотамия, Мохенджо-Даро, Харапа, цивилизациите по реките Хуанхъ и Яндзъ в Китай, черноморските градове на Балканския полуостров. Ако имахме излаз на Егейско море, щяхме да имаме по-продължителен летен сезон и да печелим от курортите, а единствено затруднения биха се получили при връзка по море между Черно и Егейско морета, поради преминаване през проливната зона, която не е наша. За да се избегнат, трябва сериозни дипломатически действия и преговори, а това ще ни превърне в зависима от другите държава (в случая Турция). Напълно независимите държави са малко, но стремежът е колкото по-малко да сме зависими или да не сме под икономическо влияние от само една държава. От териториите, които сега не са в пределите на България, за Северна Добруджа според мен най-много трябва да съжаляваме. Добре поне, че при цар Борис III успяхме по мирен път чрез Крайовското споразумение от 1940 г. да си върнем Южна Добруджа. Българските земи са ги харесали много чужди владетели: Константин Велики, Юстиниан I и други.

Второто българско царство се появява на европейската карта на почти същото място, като Първото. Териториално, постепенно при първите Асеневци си отвоюваме териториите, населени трайно и от дълъг период от време с българи. Както повечето разумни владетели и нашите царе са знаели докъде се простират възможностите им да управляват и развиват държавата. За всеки владетел е добре да му се разпростира властта на голяма територия, но не всеки може да я управлява правилно. Като се погледне в историята, виждаме много примери, от които ще посоча два:

- император Траян (98-117 г.), един много успешен и уважаван римски император, е проумял, че не трябва да се минава река Рейн, на изток от Петра и в северните части на

Британия.

- при битката при Талас (751 г.) Китайската империя и Арабският халифат достигат до изводите, че са дотам. Ето последиците от битката при Талас и защо тя е определяща за развитието на света:

- достигнат е арабско-ислямския предел на геополитическо и културно влияние на североизток в Азия;

- ислямът започва да се разпространява сред тюркските народи;

- карлуките създават независима държава;

- технология за производството на хартия по време на войната с Китай посредством арабите достига до Западна Европа;

- уйгурите възстановяват своята държавност в Източен Туркестан;

- Танската Китайска империя достига предела на своето политико-географско разширение и започва да намалява, китайското разширение и влияние в западна посока спират за почти хилядолетие.

Цар Самуил е пример за това как трябва да се защитава и отстоява държавата в продължилите четири десетилетия борби за независимост срещу император Василий II Българоубиец. По-късно има и други примери на борци за свобода, които са дали живота си за България.

Заключение: Мястото на България е възлово и по много признаци изглежда да е подходящо за развитие и оцеляване на държавата. Имаме си всичко, от което се нуждаем. Нашите владетели през почти тринадесет века и половина съществуване, откакто е премината река Дунав, са оценили съвсем точно и вярно обстановката и на коя земя да залагат. Добруджа е от първостепенно значение за развитието и успеха на държавата ни. Политическите недоглеждания и грешки ни отредиха да сме на опашката в Европа. Остава надеждата, че някога след време ще се оправим и ще тръгнем напред.

Литература:

1. Военен атлас на България; *Voenen geografski atlas na Bulgaria*.

2. Андреев Й. 1988 г. "Българските ханове и царе VII-XIV в, исторически хронологии.", Справочник; *Andreev Y. 1988 g. "Bulgarskite hanove I tsare VII-XIVv. Istoricheski hronologii"*. *Spravochnik*.

3. Д-р Александров Д. 1999 г. “Бойни изкуства и военно дело на древните българи”; D-r Aleksandrov D. 1999 g. “Boyni izkustva i voenno delo na drevnite bulgari”.

4. Професор Димитров Б. 2007 г. “Дванадесет мита за българската история”; Profesor Dimitrov B. 2007 g. “Dvanadeset mita za bulgarskata istoria”.

5. Манчев К. 2001 г. “История на балканските народи, том I”; Manchev K. 2001 g. “Istoria na balkanskite narodi, tom I”.

6. Богданов И. 1976 г. “Прабългарите - произход, етническо своеобразие, исторически път”; Bogdanov I. 1976 g. “Prabulgarite - proizhod, etnicesko svoeobrazie, istoricheski pat”.

7. Добрев П. 2001 г. “Европа започва от България”; Dobrev P. 2001 g. “Evropa zapochva ot Bulgaria”.

8. Кан Омуртаг IX в., Чаталатски надпис; Kan Omurtag IX v. Chatalarski nadpis.

9. Хилендарски П. 1762 г. “История славянобългарска”; Hilendarski P. 1762 g. “Istoria slavyanobulgarska”.

10. Клайнер Б. 1761 г. “История на България”; Klajner B. 1761 g. “Istoria na Bulgaria”.

11. Богдан Бакшев П. 1667 г. Bogdan Bakshev P. 1667 g. “История на България”; “Istoria na Bulgaria”.

12. Пантев А. 1991 г. “История на България, том VII”; Pantev A. 1991 g. “Istoria na Bulgaria”, tom VII.

15. Цанев С. 2012 г. “Български хроники - том I”; Tsanev S. 2012 g. “Bulgarski hroniki - tom I”.

16. Манасиева хроника от XII в. Manasieva hronika ot XII v.

17. Кан Омуртаг IX в. “Сюлейманкьойски надпис”; Kan Omurtag IX v. Syuleymankyoyski nadpis.

18. “Универсала хроника на франките от 741 г.”; “Universalna hronika na frankite ot 741 g.”

19. Професор-доктор Бакалов Г. 2005 г. “Малко известни факти от историята на древните българи”; Profesor-Doctor Bakalov G. 2005 g. “Malko izvestni fakti ot istoriata na drevnite bulgari”.

Иван Попов: Магистър по Корабоводене и по Военните науки, член на Съюза на учените, Военноморски сили (ВМС), GSM 0887308822, e-mail: popovii@abv.bg

НОВОТО НАСЛЕДСТВО: БЪЛГАРСКИ АРХИТЕКТИ ОТ 70-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК И ХІ КОНГРЕС НА МСА, 1972

Росица Никифорова
Председател на УС на ВДФ

Abstract: *The XI Congress of the UIA (International Union of Architects) was held from September 24 to September 30, 1972, in the Palace of Culture and Sports in Varna. This congress is the only international architectural congress held in Bulgaria. Bulgaria's hosting was a recognition of architectural achievements and scientific developments in line with the theme of the congress "Architecture and Leisure". These were years of construction of important resort complexes along the Black Sea (Albena, Rusalka, Golden Sands, Druzhba, Sunny Beach) – the new heritage. The authors were the famous architects: Nikola Nikolov, Nikolay Nenov, Georgi Ganev, Milena Yordanova, Mikhail Sokolovski, Evgeni Zidarov, Marin Marinov, Zhechko Cholakov, Virginia Popova, and others.*

Keywords: *architecture, UIA, 1970s, heritage*

Този текст е посветен на няколко от големите български архитекти на 70-те години и техните забележителни сгради и комплекси, съградени главно по българското Черноморие. Повод е издаването на диплянки за тяхното творчество и разпространението им по време на ХІ Международен архитектурен конгрес във Варна – единственият, проведен в България, най-висок форум на Международния Съюз на Архитектите (МСА) (Фиг. 1). Причината е много по-обхватна – да се прибавят още аргументи към отговора на въпроса: как така в относително изолирана България се натрупва потенциал за адекватни на времето архитектурни реализации и каква е съдбата им половин век по-късно.

През 2022 г. Варна Дизайн Форум (ВДФ) отбеляза с пътуваща изложба в София, Варна и Бургас и с книга Юбилея на ХІ Конгрес на МСА – 50 години от провеждането му във Варна от 24 до 30 септември 1972 г. Изборът на Варна за домакин на международното събитие е признание за архитектурни постижения и научни разработки, съзвучни с темата на конгреса – „Архитектура и отдих“ (3).

Изградени са знакови комплекси за отдих по Черноморието – „Албена“, „Русалка“, „Златни пясъци“, „Дружба“, „Слънчев бряг“. Автори са прочутите архитекти: Никола Николов, Николай Ненов, Георги Ганев, Милена Йорданова, Михаил Соколовски, Евгени Зидаров, Марин Маринов, Жечко Чолаков, Виржиния Попова и др. (4).

В анализа ни се открояват няколко обяснения на архитектурните постижения от това време.

- **Информираност.** Въпреки някои мирогледни заблуди и недостиг на валута, българските архитекти са очевидно в курса на световните тенденции, следейки издания като *Domus*, *DBZ (Deutsche Bauzeitschrift)*, руски превод на *L'architecture d'aujourd'hui*.

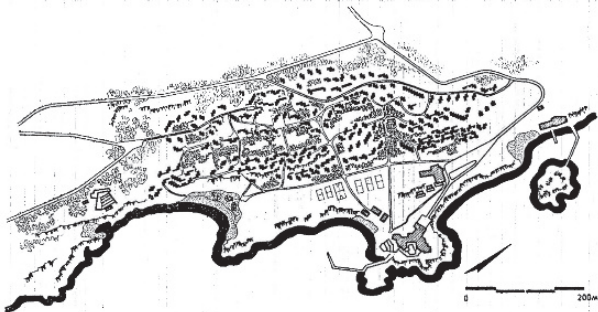
- **Влиянието на Баухаус,** силно изразено по Черноморието, и в творчеството на млади българи, възпитаници главно на южногерманската архитектурна школа. През 20-те и 30-те години на ХХ век, в лицето на школувани, предимно в Германия, български архитекти и платежоспособни българи, изборът е направен – започва строителство на сгради, определяни като български модернизъм. Забележителна е обществената ориентация към новаторските идеи, привнасяни в различна степен към местните традиции.

- Невероятната привързаност на поколението архитекти от 70-те години към **архитектурния труд.** Имаше няколко „гнезда“ на яростна отдаденост на проектирането – Главпроект, Софпроект, Туристпроект, териториалните проектантски организации във Варна, Бургас и Пловдив. Студентите по архитектура стажуваха в тези изтъкнати места, надграждайки академичното образование.

- **Пристанищата** са постоянно отворени порти към света. Това обяснява удивително яркото присъствие през 20-те и 30-те години

на XX в. на школата Баухаус по брега – Балчик, Варна, Бургас, Созопол (2).

И също през 50-те и 60-те години започва изграждането на курортните комплекси по Черноморието в стила на модернизма. Това е **Новото наследство**.

Фиг. 2. *Ваканционно селище „Русалка“, 1968 г., проект арх. Марин Маринов (ИПП Туристпроект, клон Варна)*

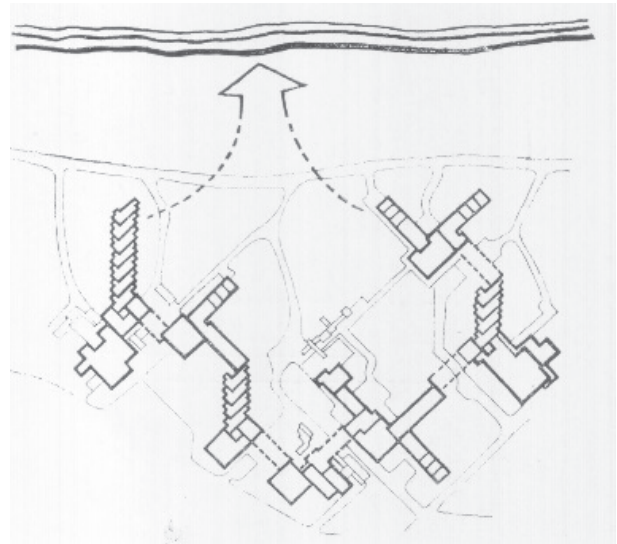

Фиг. 3. *Вилно селище „Русалка“ през 1980 г.; източник: Facebook*

Ваканционно селище „РУСАЛКА“

Авторът на проекта арх. Марин Маринов създава през 1968 г. пейзажно решение на първото в България курортно селище от затворен тип с „all inclusive, по модел на френския клуб Медитеране“ (С. Веков) (1), построено с френски инвестиции и с 20-годишна концесия (Фиг. 2, 3). Реализацията на селището със софистицирана препратка към архитектурата на българското Възраждане и системата на ползване са два приноса към утвърждаване на добър вкус и съвременно разбиране за отдих в среда с ненарушена природа. Приключването на концесията и промените от 1990 г. съвпадат по време и определят не особено щастлива

съдба за „Русалка“. Без да е пострадало драстично от внесени промени и управление от новите собственици, курортното селище загубва от блясъка си и в двете споменати направления – качество на архитектурата и качество на предлагания отдих.

Фиг. 4. *План к.к. „Албена“, източник: П. Еврево по изследване на отвореност на пространствата към морето*

Фиг. 5. *Първи етап „Албена“, 1972 г., източник: Държавен архив Добрич*

Курортен комплекс „АЛБЕНА“

Проектант е арх. Николай Ненов с екип: арх. Тодорка Попова, арх. Христо Христов, арх. Райна Шопова, арх. Димитър Аврамов, арх. Мария Саваджиева, НипройТИС, София

Градоустройствената концепция е изградена като единен художествен ансамбъл. Курортът с капацитет 15000 легла се строи на етапи по метода на индустриалното строителство (Фиг. 4, 5, 6). На 3 февруари 1967 г.

с приемането на новия градоустройствен план комплексът получава името АЛБЕНА по едноименния разказ на Йордан Йовков. Строежът е обявен за национален обект.

Фиг. 6. 1972 г. Фидел Кастро в Албена – по образец на курорта Варадеро в Куба. <https://www.168chasa.bg/article>

Забележителен факт от съвременното на „Албена“ е опазването на курортния комплекс като градоустройствена структура и до голяма степен като архитектура, дължащи се на смислено управление. Димитър Тачев, зам.-директор на „Маркетинг и продажби“ заявява пред БНТ: „Ние имаме стратегия да съхраняваме природата, да не презастрояваме „Албена“, да пазим плажа и инфраструктурата добре поддържани“.

Курортен комплекс „ЗЛАТНИ ПЯСЪЦИ“

Градоустройственият план от 1968 г. е на арх. Георги Ганев с колектив на ИПП Главпроект.

Фиг. 7. Градоустройствен план, 1968 г.

През 70-те години на ХХ в. капацитетът на курорта „Златни пясъци“ е 70 хотела с 15 000 места. Умелото съчетание на хотелите, битовите заведения и другите сгради (Фиг. 7, 8)

Фиг. 8. „Златни пясъци“ – ресторант „Златна рибка“ и хотелите „Изгрев“, „Обзор“ и „Морско око“, 60-те г. на ХХ век; източник: <https://sochbg.blogspot.com>

с природните дадености превръщат Златни пясъци в първокласен международен курорт за семеен туризъм. Територията около курорта е уникална със своите растителни видове и особено с крайморската растителност.

След 1989 г. и този комплекс е застигнат от стихийна приватизация и безразборно насищане с обекти за търговия по протежение на голяма част от подхода към прекрасната плажна ивица. И докато тук успокоението е, че са временни обекти, нанесените поражения върху архитектурата на някои от емблематичните сгради на комплекса са трудно възстановими (хотел „Интернационал“ на арх. Георги Стоилов, хотел „Шипка“ на арх. Милена Йорданова, Фиг. 9, 10).

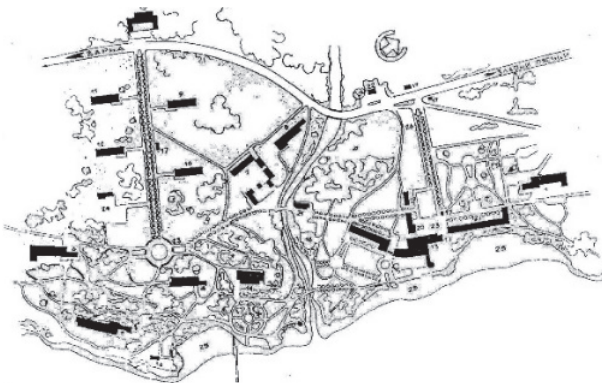

Фиг. 9. Х-л „Шипка“ през 1978; източник: Д. Керестелиев

Фиг. 10. X-л „Шипка“, 2022; източник: С. Веков

Курортен комплекс „СВ. СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“ (бивш „ДРУЖБА“)
Строежът на курорта „Балкантурист“ („Дружба“) започва през 1956/57 г. През 1956 г.

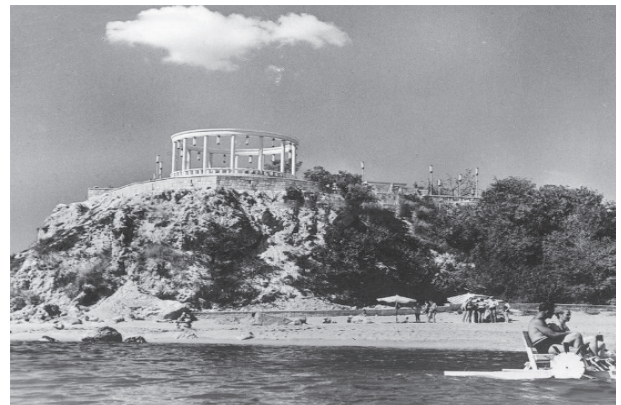

Фиг. 11. Варна, кк Дружба, план; 1956 г. „Главпроект“, архитекти: Н. Николов, Г. Ганев, Ив. Николов; Фасада за реконструкция на сладкарница „Албатрос“, арх. П. Попов 1978 източник: И. Никифоров, М. Виденова

са построени хотелите „Чайка“, „Бор“, „Простор“, „Лебед“, „Лотос, Русалка“, „Рубин“. Петзвездният „Гранд хотел Варна“ по проект на арх. Г. Ганев с колектив на ИПП Главпроект София е построен само за 17 месеца от шведската фирма АВV и е открит на 22 април 1977 г.

След 1990 г. са построени нови хотели и комплекси до самия морски бряг – „Палас“ и „Аква Хаус“, „Азалия“, „Аква Азур“, „Сириус Бийч“, „Долфин Марина“ и „Делфин“, жилищните комплекси „Хармония“ и „Карпе Вита“. На мястото на емблематичната сладкарница „Албатрос“ и на Ротондата сега е построен хотел „Albatross Suites“ с елипсовиден план – азбучна грешка при концепция за строителство на морски бряг и груб намек за Ротондата (само че тя е ажурен обем).

На този печален фон Международният дом на учените „Жолио Кюри“, отново по проект на арх. Георги Ганев, има щастливата съдба да е почти напълно съхранен, включително и в интериора.

Фиг. 12. Варна, кк „Дружба“, изглед с ротондата на арх. Венка Варнева; 1956 г. *Lost Bulgaria*

Фиг. 13. Св. св. Константин и Елена, останки от ротондата, номерирани и изчезнали; декември 2021; източник: В. Стойкова

Фиг. 14. Международен дом на учените „Жолио Кюри“, 1966, арх. Г. Ганев с колектив, ИПП Главпроект София

Фиг. 15. Интериор от фойето на Международния дом на учените, съхранени материали и детайли, състояние 2022 г. източник: <https://ihsvarna.com/>

Ваканционно селище „ЕЛЕНИТЕ“, Св. Влас

Градоустройственият план на ваканционното селище „Елените“ от 1985 г. е на архитектите Стефан Орозов и Стойчо Велковски.

Фиг. 16. Ваканционно селище „Елените“, 1985; Архитекти: Стефан Орозов и Стойчо Велковски (А,Б – жилищни квартали, В – обществено-обслужващ център, Г – търговски център, Д – паркинги, Е – спортен комплекс, Ж – мотел, З – ресторант „Таяна“, И – администрация, К – детски анимационен център, Л, М – плажове, Н – сауна, О – река)

През 80-те години се изгражда малкият курортен комплекс „Елените“, който заедно с ваканционното селище „Русалка“ от 70-те години, са върхни постижения в умелото включване на ниските, павилионен тип хотелски сгради в характерната природна среда (Фиг. 16, 17, 18).

Фиг. 17. Терасовидни жилищни квартали, „Елените“, 1985; източник Д. Керестелиев

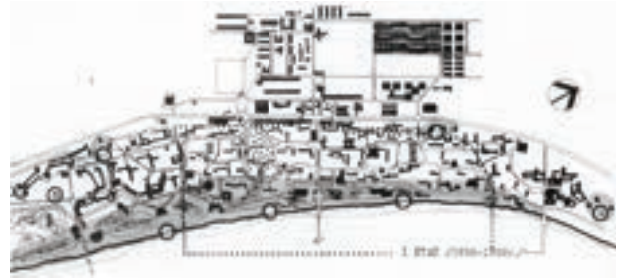
Фиг. 18. Непосредствено пред ваканционното селище „Елените“ са изградени „Елените хотели вилдидж“, „Андалусия Бийч хотел“ и др., 2022; източник Масіеу-К

Курортен комплекс „СЛЪНЧЕВ БРЯГ“

Градоустройствен план е разработен през 1958 г. от арх. Никола Николов с колектив на ИПП Главпроект (Фиг. 19).

Арх. Н. Николов оценява постиженията на Жорж Кандилис в Лазурния бряг на френското Средиземноморие и експериментите на арх. Арис Константинович в гръцкия туристически проект Хеніа, отразяващ традиционната архитектура по егейското крайбрежие (Т. Кръстев) (1).

Добре информиран за световното развитие на курортното строителство и силно привързан към качествата на българската възрожденска архитектура, арх. Н. Николов създава в „Слънчев бряг“ чрез ярък лаконичен стил (критически регионализъм по Т. Кръстев) направо зашеметяваща архитектура. Още тогава, през 70-те години, се осъзнаваше, че са създадени архитектурни шедеври – имаше „поклоннически“ посещения на млади архитекти в неговите комплекси „Созопол-Несебър“ и „Континентал“.

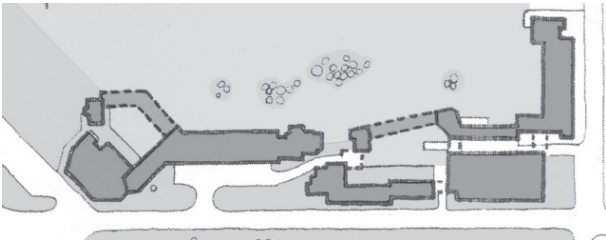
Фиг. 19. Градоустройствен план от 1958 г., арх. Н. Николов и колектив. 30 000 легла и ниски хотели сред зеленина са предвидените от авторите

Фиг. 20. Сегашно застрояване на „Слънчев бряг“. Комплексът е приватизиран „на парче“. Капацитетът през 2022 г. е 10 пъти повече. Някогашният семеен курорт е специализиран в парти-туризъм.

Фиг. 21. 1966, интерпретация на българска народна архитектура в хотел „Созопол-Несебър“, снимка: Т. Кръстев (1966)

Фиг. 22. План на хотелския комплекс „Созопол–Несебър“ (Н. Николов); източник: Т. Кръстев

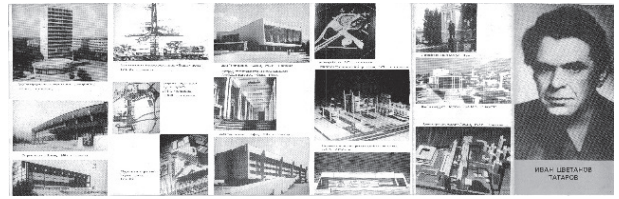
Фиг. 23. Хотелският комплекс „Созопол–Несебър“ през 2022 г. с цветни мазилки върху видимия бетон; източник: Т. Кръстев

Фиг. 24. Хотелите „Созопол–Несебър“ и „Континентал“ през 1966; източник: Т. Кръстев

Фиг. 25. Издание за проф. Татаров на Конгреса на МСА, 1972 г.

Проф. Иван Татаров
Засл. арх. проф. ИВАН ТАТАРОВ (1926–1998)

Метаморфозите (Фиг. 21, 22, 23, 24):

Архитектите на 70-те години в България

Диплянки за някои български архитекти са специално издание за XI Конгрес на МСА от 1972 г. Заедно с конгресния бадж, диплянките са документи, пазени и до днес в архива на много от тогавашните студенти и млади архитекти, присъствали на конгреса.

Представени са най-продуктивните за тези години архитекти, които по традиция и на техните учители, завършили главно в Германия, са също и действащи професори.

Роден е на 2 юли 1926 г. в София. През 1945 г. завършва средното си образование в Първа мъжка гимназия в София и същата година е приет за студент в Архитектурния факултет на Държавната политехника. На следващата година продължава образованието си в Института „И. Е. Репин“ при Художествената академия на СССР – Ленинград. Дипломната си работа „Северен Артек“ защитава с отличен успех през 1952 г. и получава званието „архитект-художник“.

Назначен е за асистент в катедра „Обществени сгради“ при Архитектурния факултет на ИСИ. През 1962 г. е хабилитиран за доцент, а през 1975 г. е избран за професор към същата катедра. Ръководи занятията по проектиране и дипломни работи по профила „Обществени сгради“. С новаторските си виждания и с качествата си на рутиниран педагог и опитен архитект се ползва с голям авторитет сред студентите.

Творческо-проектантската дейност на арх. Татаров се отличава с богат актив: участие самостоятелно и с колектив в повече от 70 национални и международни конкурси за обществени и жилищни сгради, градоустройствени решения, паметници и др., сред които паметник на Свободата в Стара Загора (1957

г.), типови проекти за културни домове (1958 г.), Дом-паметник в Карлово (1958 г.). Национална спортна зала (1958 г.), типови проекти за спортни зали (1959 г.), ГНС в Димитровград (1960 г.), приемно здание на гара София (международен конкурс – 1962 г.). Партиен дом в София (1968 г.). Телевизионен център в гр. Тунис (международен конкурс – 1968 г.), паметник на хан Аспарух в София (1969 г.), Музей на тракийското изкуство в Пловдив (1969 г.), Национална спортна зала в София (1969 г.), Национален телевизионен център в София (1971 г.), Национален военно-исторически музей в София (1971 г.), Аерогаров комплекс в София (1973 г.), Държавен съвет в София (1973 г.), Национален музеев комплекс в София (1974 г.), телевизионен център и концертна зала в Русе (1975 г.), Национална библиотека в Дамаск, Сирия (1976 г.), Национална библиотека в Техеран, Иран (1978 г.).

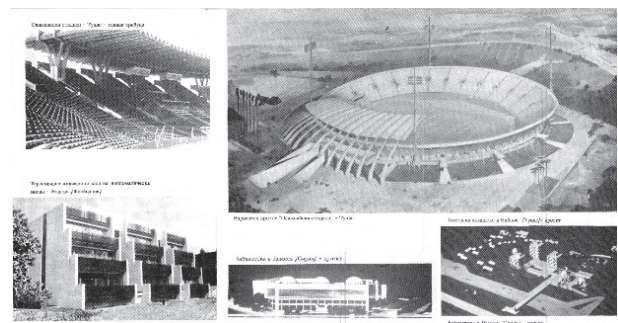
Проф. арх. Ив. Татаров проектира и реализира обекти при самостоятелно участие и като ръководител на колектив по-важните от които са: паметник на Станке Димитров в едноименния град (1957 г.), паметник на съпротивата в гр. Видин (1961-1964 г.), паметник „Прослава на морския труд“ в гр. Перник (1972-1980 г.), паметник на Васил Коларов в гр. Шумен (1977 г.), паметник-мемориал на Георги Димитров в гр. Перник, зала „Универсиада“ (1960-1961 г.), Дом на културата в гр. Карлово (1958-1964 г.), спортна зала в гр. Лом (1961-1964 г.), спортна зала в гр. Севлиево (1961-1964 г.), Градски народен съвет в гр. Димитровград (1961-1965 г.), зала „Фестивална“ (1967-1968 г.), спортна зала в с. Правец (1970 г.), Художествена галерия в гр. Перник, градоустройствено решение на централната градска част на гр. Перник (1973-1979 г.), Висш инженерно-строителен институт II етап (проект 1976-1977 г.), хотел и обществен център в гр. Перник (проект 1977-1979 г.), Национален военно-исторически музей (строителство 1979 г.), спортна зала в гр. Русе, концертна зала в гр. Русе, музей на минното дело в гр. Перник (строителство 1981 г.) и др.

През 1964-1965 г. арх. Ив. Татаров работи в Тунис като директор на новоизграденото проектантско бюро като дава съществен принос за утвърждаване авторитета на българската архитектурна и техническа мисъл в чужби-

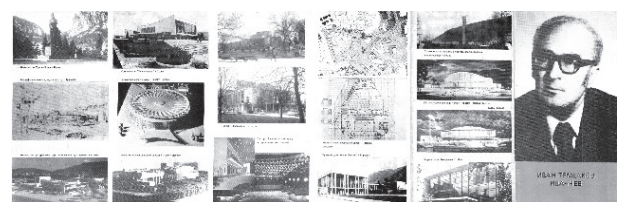
на. Там проектира и реализира самостоятелно или в колектив редица крупни обекти: Институт по физическо възпитание в Касар Саид, колеж и лицей за 4000 ученика в Керуан, Младежки дом в Бизерта, Център за физическо възпитание и Културен дом в Бир-ел-Бей.

През 1965-1967 г. работи като главен архитект на общината на гр. Тунис. Този период се характеризира също с активна творческа и реализаторска работа: жилищен комплекс с 900 апартамента, квартал Ез-Зуур Тунис, няколко комплекса народни жилища, типови училища, хотел с 250 легла, крайпътни ресторанти, народни домове на културата и др. Ръководеният от него колектив изработва планове на 5 нови селища и проектите за жилищните и обществените центрове в тях. Тяхната реализация е започнала през 1967 г.

През 1977 г. като ръководител на ателие за изграждане на София изработва вариант за градоустройствено решение на Зона „А“ – центъра на София.

Фиг. 26. Издание за проф. Иванчев на Конгреса на МСА, 1972 г.

Проф. Иван Иванчев

Засл. арх. проф. ИВАН ИВАНЧЕВ (1915-1994)

Роден през 1915 г. в гр. Варна. Завършил основно и средно образование в София, той започва висшето си образование в Софийския университет, но след две години заминава за Мюнхен, където през 1941 г. завършва

специалността „Архитектура“ във Висшето техническо училище. Като архитект работи първоначално 2 години в бюрото на проф. Г. Бестелмайер и участва в разработките на обекти, като монументален Общински дом на Берлин, предгаров площад в Мюнхен, международния конкурс за мавзолей и тържествен форум на Кемал Ататюрк в Анкара и др.

През 1946 г. участва в бригадите на новообразуваната камара на народната култура и събира материали от националното архитектурно наследство в Родопите. След основаването на „Главпроект“ той е един от първите му сътрудници и работи предимно по проектирането на административни и учебни сгради в ателието на известния архитект Г. Овчаров. След това последователно е главен проектант в проектантската организация на ЦК на БКП (по реализацията на Партийния дом и др.), ръководител на архитектурна група по изграждането на Националния парк „Витоша“, ръководител на група в „Софпроект“, началник отдел за реконструкцията на София, сътрудник в колектив на „Главпроект“ за изграждане на Национална спортна зала (12 000 места) и на зала „Универсиада“, както и в РПО по проектирането и изграждането на Националния стадион „Васил Левски“. След конкурс през октомври 1957 г. е избран за редовен доцент към катедра „Обществени сгради“ на Архитектурния факултет в София, а през м. май 1967 г. – за професор, като от април 1969 г. е ръководител на катедра „Обществени сгради и комплекси“. През 1963 г. и от 1965 до 1968 г. е на задгранична работа в Тунис, където участва в изграждането на Олимпийския спортен град като автор-отговорник на обекта Олимпийски стадион за 55 000 зрители.

По проекти на проф. арх. Ив. Иванчев – индивидуални или в колектив, са реализирани следните по-значителни обществени обекти: Национален стадион „Васил Левски“, детски дом в Благоевград, универсална спортно-зрелищна зала „Универсиада“ в София, Селскостопанска академия Пловдив, Окръжен театър в Търговище, Културен дом-паметник „Васил Левски“ в Карлово, спортна зала „Балканиада“ в Лом, спортна зала в Севлиево, Олимпийски стадион в Тунис, многофункционален културен център в Криводол и др.

Оформя сектори от външния образ и интериорите на Партийния дом – София, терасовиден жилищен блок на българското представителство пред ООН в Женева, редица жилищни сгради, еднофамилни къщи и вили, реализира интериори на книжарници, бар-вариете „Астория“ и др.

Проф. арх. Ив. Иванчев има реализации в областта на монументалните изкуства и синтеза: площад „Христо Ботев“ във Враца (паметник, фонтан и градина), паметник на загиналите борци срещу фашизма и парк в Шумен, паметници в Соточино (Михайловградски окръг), Осен, Руец и Водица (Търговищки окръг), паметник с площадка на Кирил и Методий пред Народната библиотека в София.

По значителни проекти на проф. арх. Ив. Иванчев (самостоятелни и в колектив) са: Национална спортна зала за 12 000 души в София, спортна зала в Русе в два варианта, спортна зала във Враца, спортна зала в Перник, спортна зала в Ловеч, общежитие за 1600 ученика в Русе, хотелски комплекс с 500 легла и казино в Набьол, Тунис, Дом на техниката в Силистра, правителствена резиденция вила в Търговище и др. Проф. арх. Ив. Иванчев е участвал в повече от 30 конкурса, като в 12 от тях е получил I премия или класиране на първо място: павилион на НР България за ВДКХ – Москва, Министерски съвет – София, Дом на съветите – Варна, Парк на свободата – София, Министерство на транспорта – София, Национална спортна зала – София, представителен стадион за 100 хиляди зрители в София, Паметник-братска могила в Пловдив, паметник на загиналите в борбата срещу капитализма и фашизма в Шумен и др.

Характерна черта за творчеството на проф. арх. Ив. Иванчев е чистотата и простотата на архитектурната форма, без отказ от пластиката, изразителност и приветливост. Полагат се усилия да се свърже околната среда с архитектурата и, където е възможно, да се съблюдава и националната традиция.

Научноизследователската дейност на проф. арх. Ив. Иванчев обхваща най-различни области. Първите му изследвания и публикации са из областта на националното архитектурно наследство („Разпределение и пространствена композиция на българската къща от епохата на

Възраждането“, „Несебър и неговите къщи“). В неговите трудове, наред с композиционните проблеми, в нашето архитектурно наследство се засягат проблеми на проектирането на обществените сгради, въпросите на унификацията и индустриализацията, функционалните изисквания, търсенето на нови, по-ефективни строителни системи за обществените сгради, въпроси на флексибилитета и високото строителство. Тук се включват: „Проучвания за унификацията на някои обществени сгради с оглед индустриализацията на строителството им (училищни, болнични и административни)“, „Универсални спортно-зрелищни сгради“ (колектив), „Дървената архитектура на славянските народи“ (отдел „България“ издание на ЮНЕСКО-Париж), „Високите сгради при съвременните конструкции“, „Единни общообразователни училища“, „Уникални обществени сгради“ (под печат), „Административни и културни сгради“ (в многотомника „История на българската архитектура“), „Народната къща“, „ЕСМОС 77 – единна система за многофункционални обществени сгради – архитектурна част“, трудове за 1300-годишнината на българската държава и др.

Проф. арх. Ив. Иванчев е постоянен докладчик на пленуми, научни конференции и семинари: „Свързването на образованието по архитектура с нуждите и изискванията на съвременната практика“, „Същност на архитектурата като наука и като изкуство“, „Върху синтеза между архитектурата и изобразителните изкуства“, „Развитието на обществените сгради у нас през 25-годишния период 1944-1969 г.“, „Красотата на жизнената среда“, „Архитектура и обществено съзнание“ и др. Чел е доклади и лекции в Лондон и Сараево.

Наред с многобройни статии в периодичния печат – сп. „Архитектура“, сп. „Наша родина“, в. „Литературен фронт“, в. „Народна култура“ и др., публикува статии върху проблеми на българското архитектурно наследство и съвременната българска архитектура във Франция, Чехословакия, Индия, Индонезия и други страни. Към научната дейност на арх. Иванчев спадат и повече от 250 рецензии на трудове и архитектурни обекти и научни редакции на повече от 10 книги. Като преподавател извън редовните лекции по учебния

план, чете цикъл от специални лекции по „Архитектурна антропология“, „Информационно-теоретична естетика“ и „Традиция и съвременност“. Проф. арх. Ив. Иванчев развива и активна обществена дейност. От 1951 до 1953 г. той ръководи сектора по научноизследователската дейност към вузовския профкомитет, а през 1959-60 г., 1960-61 и 1963-64 г. е председател на профорганизацията при Архитектурния факултет. Около 9 години е бил председател на Специализираната държавна комисия по художествен синтез и архитектура към Комитета за култура, СБХ и САБ, 7 години председател на ПАС към САБ, 8 години председател на секция „Обществени сгради“ към САБ, член е на Изпълнителния комитет на САБ и на Върховния съвет към КАБ, периодично е член на експертните съвети към ЦК на БКП и др.

Фиг. 27. Издание за арх. Г. Ганев на Конгреса на МСА, 1972 г.

Засл. арх. ГЕОРГИ ГАНЕВ (1916–2002)

Роден е на 24 март 1916 г. в София. Завършил е специалност „Архитектура“ в Дрезден през 1939 г.

От 1942 до 1945 г. работи в Архитектурно-градоустройствената дирекция по оформянето на Парка на свободата в столицата, участва в конкурса по възстановяването и оформянето на централното градско ядро на София. От 1945 г. до 1948 г. работи в Народния археологически музей, където се занимава с изучаване, консервиране и реставриране на старинните архитектурни паметници в Преслав, Мадара, Плиска, Несебър и др. През този период проектира археологическия музей в Преслав.

През пролетта на 1948 г. постъпва на ра-

бота в КИПП „Главпроект“, където работи и понастоящем и където името му е синоним за развитието и успехите на института. Тук той разработва много и най-разнообразни проекти. Успоредно със служебната си проектантска дейност арх. Г. Ганев участва с успех в повече от 60 градоустройствени, архитектурни и архитектурно-скулптурни конкурси: проект за международен конкурс „Общински дом“ – София (1943 г.), конкурсен проект „Дом на съветите“ – София – I награда, проект за читалище-паметник, с. Славовица – I премия, проекти за оформяне централното градско ядро на София, Варна, Видин, Сливен, Пловдив Асеновград, Министерски съвет – София, художествено оформяне на Ботевия път – Козлодуй – Околчица – Рашондол и др. Спечелени чрез конкурс и реализирани са обектите: Генерален план на курортния комплекс „Златни пясъци“ и „Казино“, Международен дом на учените „Ф. Жолио Кюри“ в курорта „Дружба“ и Дом на съветите във Видин.

В периода до 1955 г. арх. Г. Ганев разработва проекти за следните по-значителни обекти: Градоустройствен план на гр. Димитровград – в авторски колектив с ръководител засл. арх. проф. Петър Ташев, Градоустройствен план на гр. Шабла, жилищна сграда на МНО на бул. „Дондуков“ в София в съавторство с арх. Д. Салабашев, Пионерско градче „Златни пясъци“, кула-камбанария към църквата в гр. Созопол и др.

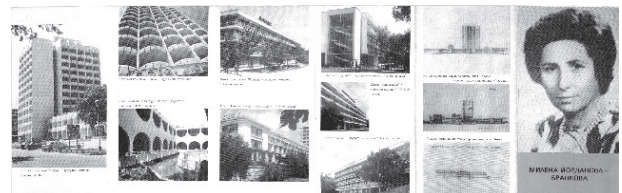
След излизане на Постановлението на ЦК на БКП и Министерския съвет (1955 г.) за ускорено проектиране и строителство на курортните комплекси край гр. Варна засл. арх. Г. Ганев разработва генералните планове на курортните комплекси „Дружба“, „Златни пясъци“ и „Чайка“ и свързва трайно дейността си с тяхното реализиране и развитие. Успоредно с това той разработва идеен проект за курортния комплекс „Лбади бийч“ край гр. Акра – Гана, проект за хотел край Балатонското езеро – Унгария и др. С проектирането на курортните комплекси по Варненското крайбрежие бяха преодолени за първи път догмите на формализма и украсителството в архитектурата у нас и се направиха първите решителни крачки към създаването на нова съвременна архитектура.

Неговите реализации са Генерален план на курортните комплекси „Златни пясъци“,

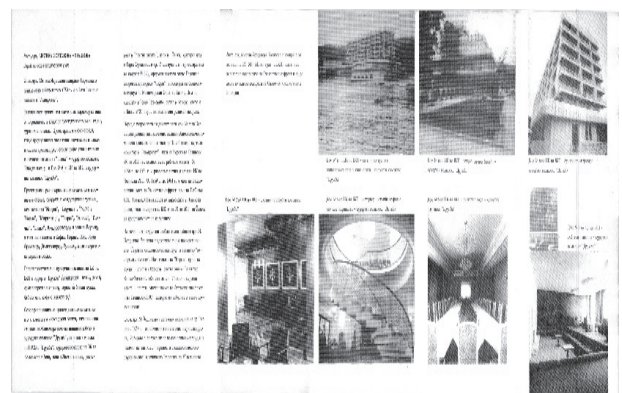
„Дружба“ и „Чайка“, Дом на съветите – Видин, Дом на учените „Ф.Ж. Кюри“, хотелите „Преслав“, „Амбасадор“, „Златна котва“, „Астория“, „Метропол“, „Морско око“, „Гларус“, „Берлин“, „Гладиола“, „Малина“. Казиното и Почивна станция на строителните работници в курортния комплекс „Златни пясъци“ представляват внушителна поредица от сериозни постижения, допринесли чувствително за издигане международния авторитет на България като курортна страна и му отреждат трайно място в историята на българската архитектура.

Последната му реализация „Гранд хотел Варна“ в курорта „Дружба“ е един от най-високите върхове на новата ни архитектура. Придобил опита на голямото строителство, засл. арх. Г. Ганев притежава способността да осмисля както градоустройствената композиция, така и композицията на отделната сграда, конструкцията, детайла и да ги доведе до органично единство.

За своите забележителни творчески достижения е удостоен със званието „заслужил архитект“ (1972 г.). Два пъти е лауреат на Димитровска награда (1952 г. и 1959 г.), носител е на два ордена „Червено знаме на труда“, „Народен орден на труда“ – златен, златен медал „Димитровград“, юбилейни медали, награди на САБ и др.

Арх. Милена Йорданова

Фиг. 28. Издание за арх. М. Йорданова на Конгреса на МСА, 1972 г.

Засл. архитект Милена Йорданова-Бранкова (1920-2005), Герой на социалистическия труд

Засл. арх. Милена Йорданова завършва Държавната политехника в София през 1950 г. и работи без прекъсване в „Главпроект“.

Започва като проектант и достига до директор на една от дирекциите, в която се проектират сгради за отдых, туризъм и лечение. Проектирала е много обекти, които представляват значително постижение и новост в нашата архитектура. Особено силно това е изявено в хотелския комплекс „Шипка“ - курортен комплекс „Златни пясъци“ и Дом № 6 на ЦК на БКП в курортния комплекс „Дружба“.

Проектирала и реализирала е самостоятелно и в колектив обекти, свързани с международния туризъм, като хотелите „Изгрев“, „Перуника“, „Атлас“, „Палма“, „Копривщица“, „Глория“, „Росица“, „Камчия“, „Шипка“, Културен център и зала за боулинг, а така също жилища в София, Перник, Лом, Горна Оряховица, Димитровград, Рудозем, административна сграда в София. Главен проектант е на курортния комплекс на ЦК на БКП в курорта „Дружба“ (реализации – дом 2, дом 6, административна сграда, сграда за битови нужди, библиотека, кафе-сладкарница).

Освен реализациите е проектирала самостоятелно или с колектив и много други обекти, като: почивна станция на Министерството на външните работи в курортния комплекс „Дружба“, почивен комплекс на ГУСВ в „Дружба“, курортен комплекс на ЦК на Комсомола в Бяла, вили в Златни пясъци, ресторант в „Златни пясъци“, вили в Баня, културен дом в Горна Оряховица и др. Участвала е в проектирането на квартал № 373, оформящ рамката около Народния дворец на културата в София, в конкурси за балнеосанаториум на Министерския съвет за Баня, Дом на съветите в Горна Оряховица, хотел в Перник, както и в Биенале 81 и др., където печели различни награди.

Наред с творческата си дейност, засл. арх. Милена Йорданова развива изключително активна обществено-политическа дейност. Била

е член на ПБ и 6 години партиен секретар в „Главпроект“, член на Бюрото на Ленински РК на БКП и на комисията за работа с жените. От 1956 до 1971 г. е районен съветник и член на ИК на Ленински РНС. От 1959 г. до 1964 г. е член на Националния съвет на Отечествения фронт, член на ПАС към САБ. Председател на клуба на първенците в Ленински район, член на Бюрото на БПС и на ГК на БКП, на Съвета на председателите на първенците.

За активната ѝ трудова и обществена дейност арх. М. Йорданова-Бранкова е удостоена с най-високото звание „Герой на социалистическия труд“ и званието „заслужил архитект“. Носителка е на „Народен орден на труда“ - златен и бронзов, златна значка „Майстор Колю Фичето“, юбилеен медал „25 години народна власт“ – златен, златна значка на Отечествения фронт и на Ленинския РНС, паспорта на победата и много други награди. Засл. арх. М. Йорданова е получила наградата на гр. Варна за 1973 г. за най-високо постижение в архитектурата.

За XI Конгрес на МСА са издадени още диплошки за изтъкнати български архитекти от 70-те години на XX век. Това са още:

Проф. Васил Вълчанов (1923–2005)

Проф. Петър Ташев (1915–1995)

Проф. Евлоги Цветков (1931–2017)

Арх. НЕДЕЛЧО ПАСКАЛЕВ (1909–1990)

Проф. АТАНАС ДЕЛИБАШЕВ (1903–1998)

Арх. БОРИС КАПИТАНОВ (1903–1992)

Арх. ЖЕЛЯЗКО СТОЙКОВ (1909–2001)

Проф. Георги СТОЙКОВ (1894–1982)

Арх. НИКОЛАЙ СЕРГЕЕВ НЕМЦЕРОВ (1922–1998)

Забележително в тези издания е мащабът на представеното творчество на всеки от архитектите. Самото количество дори на толкова много проекти е поразяващо. В допълнение си даваме сметка, че сме наследили от тях най-качествените сгради от епохата на 70-те години. Тези творци създават архитектура, правят не по-малко мащабни научни изследва-

* В книгата „ Архитектура и отдых/XI Конгрес на МСА 1972–2022“ на ВДФ от 2022 г. са публикувани всички издадени за този форум диплошки на архитекти.

ния и повечето от тях са изтъкнати преподаватели – обучили са поколения нови архитекти. И признанието на обществото и държавата не закъснява: всички са получили звание „заслужил архитект“ и са истински уважавани личности.

Литература:

Никифорова Р., Т. Кръстев, С. Веков, 2022, „Архитектура и отдих/XI Конгрес на МСА 1972–2022“, Варна: Варна Дизайн Форум.

Никифорова Р. и др., 2019, Школата Баухаус и архитектурата на Българското Черноморие. Варна: Варна Дизайн Форум.

Сп. Архитектура бр.1/1972

Сп. Архитектура бр.6-7-8/1972

Росица Никифорова

*Професор д-р архитект, Председател на УС на ВДФ www.varna-design.com
info@varna-design.com rosi_nikiforova@abv.bg*

ТРАКИЯ И МАКЕДОНИЯ – АНТИЧЕН ОТГЛАС В БЪЛГАРСКИТЕ СЛОВЕСТНОСТ И НАРОДНОСТ. НАЗВАНИЯТА РОССИЯ И РУСИЯ

Димитър Г. Чанев

Abstract: *In ancient Egypt, the Great Universal Year, as well as the Sun were called the God Ra. The verbal meaning of Ra is a circle, according to the meaning of the word „radius“ – the God of Ra, of the circle. The personal name Trak, with the diminutive suffix `k` means „supremacy of the small circle“, „supreme sun“. The name of the Thracian tribe Edony, living along the lower stream of the Struma river, means „those connected with the water body“, and that of their neighbors „Macedonians“ means „the ones connected with mountain and water bodies“. The root of the name “Rossiya” is Ros, meaning „starry water circle“. The Thracians, Macedonians and Sklavs integrated into the Bulgarian nation are a single and indivisibly Bulgarian nation.*

Keywords: *Bulgaria, Thracians, Macedonians, Sklavs, Russia, linguistic archaeology*

На въпроса какво е Ра – широката общественост вероятно би отговорила, че това е египетски бог. За това архаично понятие може да се каже, че това е така, но и не съвсем.

Един от най-древните астрономически паметници, достигнали до нас, е Зодиакът от Дендера/Дандара – селище, намиращо се на около 60 км северно от Луксор на левия бряг на р. Нил. Този скулптурен зодиак е египетски барелеф (сега в Лувъра) от тавана на пронаоса към параклис, посветен на Озирис, в храма Хатор. Параклисът бил започнат в късния период на Птолемеите, а пронаосът бил добавен по времето на император Тиберий.

Счита се, че Зодиакът от Дендера е древна астрономическа карта, уникален с кръглата си форма с диаметър 30 см. Кръглият знак, за разлика от правоъгълния, дълъг Зодиак, какъвто е бил открит и в Дендера, не бил подобен на типичните скици и картини на египтяните. Възгледът, че кръглият знак напомня на картата на звездното небе, което не отговаря на обществените възгледи на културата на Древен Египет, навежда на мисълта, че този Зодиак може да е по скоро заемка от Вавилон.

Жреците – владетели в сянката на фараона – носители и разпространители на знанията – математически, астрономически, астрологични и т.н. (б.а. – счита се, че първа родина на тези знания е Шумер), са показвали със Зодиака от Дендера, че един космически цикъл,

състоящ се от 12 зодиакални ери/космически месеци, представлява една пълна обиколка на Слънчевата система в Галактиката с продължителност 25920 години, като всяка ера имала продължителност от 2160 години. По този начин, преминавайки през Космическия цикъл, всичко живо попадало под въздействието на небето, белязано от знака на съответната ера, което предизвиквало различни състояния. Съобразявайки движението на Слънчевата система, жреците създали метод за разкриване информация за Бога – сиреч за Вселената и процеса за разбиране на живота за хилядолетия напред. На всяка фаза/ера/епоча бил посвещаван и построяван храм по дължината на гръбначния стълб на Египет – Нил. За Амон Ра храмът е бил в Карнак, на десния бряг на р. Нил, срещу Луксор.

Друго определение за кръгът, наречен Космическа година, която се е състояла от 25920 земни години е, че това е времевият кръг, който земната ос описва в своята прецесия.

В своето повествование АЛЕКСАНДЪР ВЕЛИКИ (превод от френски Любомир Б. Павлов), в главата озаглавена „ВРЕМЕТО НА АМОН“, Морис Дрюон е казал следното: „Месеците на вселената следват един след друг по протежение на зодиака в обратна посока на месеците на земята. Така, че в месеците на земната година Девата идва след Лъва, а

Козирогът след Стрелеца, докато при последователността на вселенската година Стрелецът идва след Козирога, а Лъвът – след Девата... Ра е божествената висша същност на голямата година, проявена в слънцето.“

Представеното по този начин определение за Ра, на пръв поглед, изразява откровена синкретичност поради съчетаването в едно на две отделни, в обичайната им трактовка, божества. Защото Ра (Re) е и богът на Слънцето – главен бог в египетската митология (6,7). Но с отчитането на направеното от Морис Дрюон пояснение за **обоженствената висша същност на голямата вселенска година Ра** и традиционното разбиране за **Ра като слънчевия бог** се поражда въпросът дали няма някакво по-особено обяснение за това нееднозначно употребявано понятие РА!?

Чрез интердисциплинарен подход, с известното ни от научната дисциплина математика, се установява, че в тези два случая общото е значението КРЪГ, ОКРЪЖНОСТ на понятието „Ра“.

От названието на популярната група „*Yaou con Dios*“ със значение „Пътят към бога“ и двойката Ю-питер и Диас-питер със значения „баща на Слънцето (Ю)“ и „баща на бога (диас)“, следва значението на подлексемата „диус“ – бог, господар, управител. Следва и лексикалното значение на термина „**радиус**“ като „бог, господар, управител на **Ра**“, тоест – „управител на **КРЪГА, на ОКРЪЖНОСТТА**“. В такъв план понятието „Ра“, със значение КРЪГ, ОКРЪЖНОСТ, е валидно както за описваната от земната ос окръжност, в резултат от прецесията на земната ос, така и за слънчевия КРЪГ.

Употребата на РА като КРЪГОВА ГОЛЯМА ВСЕЛЕНСКА ГОДИНА, КРЪГ в твърде архаичните зодиакални ери Агум Ра и Птах Ра (от общо 12), предхожда употребата на това название „Ра“ в смисъл СЛЪНЦЕ.

Хегемонията на жреците, с техните астрономически, математически, астрологически знания за ГОЛЯМАТА ВСЕЛЕНСКА ГОДИНА и нейните подразделения са нарушени от фараона Аменхотеп III и жена му Тия – великата, върховната царица; белязана с особеностите на Амон – твърдоглавия Овен – на известно нейно изображение, тя вероятно е стимулирала и подкрепяла сина си Амен-

хотеп IV – известният като Ехнатон фараон, който издига в култ на най-висок пиедестал обоженственото Слънце – енергиен източник и животворец на планетата ни. Той построява слънчевия град Амарна, на север от Луксор, с храмове без покрив в чест на Атон. Действителното прозвище на този фараон е Акханатон; при положение че началният вокал А е в израз на уважение, според публикация на нашия съгражданин д-р Светлозар Попов, това прозвище се състои от две подлексеми, които са `кхан` и `атон`, означаващи съответно „огнен управител“ и „слънце“. С това название на новия бог се е нарекъл и самият фараон.

В историческо-документалния филм „Цариците на Египет“ думата „Атон“ бе пояснена като древно египетско название на слънцето, а Акханатон – с принципната интерпретация „Уклон към Атон“. Атон-ският полуостров е известен и като Слънчевия полуостров, според което Атон означава Слънце, бих казал още – Ат-ът на небосвода.

В името Акханатон подлексемата `кхан` е известната ни владетелска титла, която означава „огнен управител“. В тази титла морфемата `кх` се произнася в смисъл за опасност от огън с цел предпазване на играещите около печките деца в българската реч. Също така е известно, че с повторение на вика „кх“ монголите са подавали команда за запалване на запалителните стрели и изстрелването им с цел подпалване на атакуваното селище. А морфемата `ан` е известна със значенията си „небе, управител“ още от времето на Шумер.

Считаният за първи монотеистичен култ, сакралното нововъведение на фараона Аменхотеп IV/Акханатон затихва след смъртта му през 1335 г. пр. р. Хр., с последващо възвръщане на древните знания и позиции на жреците в Египет при наследника Тутанкхамон. Аменхотеп IV е имал от съпругата си Нефертити само дъщери, половин дузина, а от кръвосмешение със сестра му Кия се е родил синът им Тутанкхамон. Името на Тутанкхамон се превежда като „Принц Тут, живот посветен на Амон“, където Амон съответства на зодиакалния знак Овен, бил е изобразяван с глава на овен и олицетворява ерата Амон Ра, в която са се развили тези събития. Възприемането на името Тутанкхамон олицетворява възстановяването на старите традиции и системата

от древни космологични знания. Изпуснатият дух от бутилката, наречен култ към слънцето, обаче е продължил своето съществуване и разпространение извън границите на Египет. Така или иначе митраизмът в Персия, свързан с култа към слънцето и неговият апостас на земята – огъня, се е разпространил в легионите на Рим, а чрез тях и в римската империя. Бил е почитан и по нашите земи, които в античността са били известни с името Тракия. Във връзка с горекоментирания култ е възникнало самото название Тракия и това название се явява негово олицетворение. Тази именна традиция впоследствие е била унаследена и в българската държава, свидетелство за което е названието на българското селище в Бесарабия с името Тараклия.

Тази разработка се основава не на наземна, а на лингвистична археология, изразяваща се в изясняване значенията на словообразуващите морфеми за разкриване на лексикалното значение на думите; а не в морфемен анализ на представка, корени (в сложните думи) и наставка. В случая се касае за изясняване значенията на сакрални, етносни, народностни и др. названия.

Относно такъв един подход акад. Н. Мар е дефинирал: “В действителност във всички случаи ние имаме съставни думи от дофлексивните епохи, когато две срички са се слепвали...” (Николай Яковлевич Мар (1864-1934) – изтъкнат грузински изтоковед, полиглот, академик на Петербургската академия на науките от 1912 г. Останал в историята на лингвистиката със своята „яфетическа теория“... Н. Я. Мар предлага в един свой доклад яфетически произход на прабългарите и на тяхното име) (3, с. 55, 56).

(б.а. – Яфет е единият от синовете на Ной)

Славното и многократно прославяното име България, се е отнасяло и се отнася за всички етноси в българската народност, включително за анти, склавини, алани, готи/гети, хуноугри (хунгари), утигури, кутригури и др., независимо от това, че не са били каквито и да е булгари, балкари, балхари и др. подобни. Обединение от етноси, които са създали и наложили като властелин твърде мощния за времето си многоплеменен съюз. В този аспект разделението на „славяни“, по-точно склавини и болгари/българите, в българските/българските

държави, е по принцип изключително неуместно. Разграничително за склавини и българи в исторически план може да се говори/пише само за превърналите се в „ябълка на раздора“ между България и Византия онези **склавини и анти**, които са останали в пределите на държавата на източните ромеи след своите походи до Константинопол в предхождащите столетия, преди инвазията на българите на юг от река Дунав. Останали са като федерати, вероятно в някои южни части на Балкана, в географската област Тракия с планината Родопи, в по-отдалечената, с равнинни полета по долините на реките, планинска Македония.

Много сходно, идентично с названието Тракия, е името на основания в 1813 г. от български преселници бесарабски град Тараклия, разположен в южната част на Молдова.

Разглеждайки в дофлексивен план лексемата Тараклия, е видно, че тя завършва с постфикса `лия`, с който в нашия език се финализиранат названия като „варнен-лия“, „ямбол-лия“, „шумен-лия“ и т.н., от които става ясно че така наречените персони са свързани, са с някаква принадлежност към съответните им градове.

В случая с Тараклия имаме принадлежност, свързаност с така наречения Тарак. Лексемата Тарак се състои от морфемите `та`, `ра` и умалителния суфикс `к`.

В предходни свои публикации съм изяснявал по-обстойно със съответни примери, че морфемата `та` носи, формира понятие за горепоставеност, за върховенство. Накратко примери с тази морфема: тапа, таван, тапет, такъм – конски, Тай Пан – Върховният господар (тай = най-та), което е название на роман на Джеймс Клавел със сюжет в Далечния изток... За значението на `ра` беше изяснено, че е „кръг“ или „окръжност“, а със суфикса `к` в края то подлексемата „рак“ означава малък кръг. Следователно в цялост думата `тарак` означава „върховенство на малкия кръг“. А върховният малък кръг това е Слънцето – източник на топлина, светлина и на свързания с тях живот на планетата Земя. Слънчевият кръг действително изглежда малък спрямо окръжността на ГОЛЯМАТА ВСЕЛЕНСКА ГОДИНА.

Че става въпрос за слънцето е понятно от неговото название Райко в нашия български език. За разлика от Рак, то името Райко е об-

лагозвучено с краткия вокал `й`, включен като интерфикс; и по ранно средновековна българска и настояща украинска традиция това име е финализирано с вокала `о`.

Вероятно чрез диалектно компресиране на морфемата „та“ в сонанта `т` се е формирало названието **Трак** със същото значение – „върховенство на малкия кръг“, на Слънцето. По същия начин със сонанта за върховенство `т` най-вероятно е било формирано и името Тия, на великата, върховна царица на Египет. Стара истина е, че в древността светилищата са контактували помежду си, обменяли са знания, понятия, термини, подготвяли са ученици. Като археологическа подкрепа на горепредставеното „слънчево върховенство“ и неговата почит в името **Тракия** се явява намереният в нашите земи тракийски каменен, скулптурно изобразен крилат слънчев диск, изложен в музея при тракийското светилище Кабйле, намиращо се близо до гр. Ямбол.

За това колко надалеч се е разпрострял култът към „малкия слънчев кръг“ е видно от грейналата му позиция на Ю/Юе-Пан – „слънчев господар, управител“ върху знамето на Япония.

По названието У на слънцето в Шумер, знакът за абсолютизация на неговата доминация YU, по публикации на проф. Петър Добрев, този знак е намиран и разчитан по нашите земи и като YUE/Юе.

Териториалното име Тракия е композирано от персоналното название Трак и постфикса `ия`. Този постфикс `ия` в названието Тракия, а и в името Македония, ги представя като „любимите“. Това значение се оказва известно в името **Киа** – „Силно любимата“ на сестрата на злополучния Акханатон, известен у нас като Ехнатон фараон на древен Египет (б.а. – с преход в имената на предгласът А в Е).

В това име, според значението „жизнена сила“ на морфемата `ка` в Древен Шумер (1, с. 53), следва, че определението „силно“ пред морфемата `ия` е изразено с консонанта `к`, в съкратен вид от „ка“.

В исторически филм за фараона – наложил в държавата си култа към слънцето, за неговото време и история, значението на името Киа, като „силно любимата“, бе пояснено от популярният египтолог д-р Захи Хауас.

С този, на архаична възраст, постфикс

`ия` са пояснени, вероятно като „любимите“ за своите народи, имена на Тракия, Македония, България, Россия, Румъния, Сърбия...

Иван Бабев отбелязва, че: „Тази амалгама от трако-пеласгийски племена стои в основата на постепенно формирания се етнос на древните македони“. Така например Герхард Вирт, немски професор по антична история, в изследването си „Александър Велики“ пише, че „Македония представлява първоначално конгломерат от етнически сродни, монархически управлявани племена между Егея, Дунав, Халиакмон (р. Бистрица) и Охридското езеро“. Те дават другото древно име на Солунската низина и в частност на Ениджевардарския край, засвидетелствано от Херодот едва около средата на V в. пр. Хр. като Македонидя, тоест „страната на македоните“ (4, с. 28).

В противовес на т. нар. елиноцентризм, свързан с гръцките градове-държави през древността и средновековието, съвременните становища изтъкват Одриското царство, което обхваща през V-IV в. пр. Хр. значителна част от Югоизточна Европа. Неотменна част от българското културно-историческо наследство е и историята на древното Македонско царство, което е част от обширния тракийски свят (2, с. 9). Но това Македонско царство е и обединител на тракийския свят под скиптър на Филип II.

Визирайки река Дунав като северна граница, проф. Вирт, съзнателно или не, е обхванал в единно цяло племена, които исторически са известни с общото наименование „траки“. Едва на един по-късен етап те ще бъдат интегрирани от Филип II в държавата му Македония.

С тракийското царство на гетите е свързана и историята на град Одесос, който е бил в тяхно подчинение в средата на IV в. пр. Хр., когато е бил нападат от македоните на Филип II. Последният обаче се оттеглил, когато срещу войската му излязла процесия от облечени в бели дрехи гетски жреци, свирещи на китари... В 313 г. пр. Хр. Одесос въстанал срещу властта на Лизимах; когато диадохът се появил пред стените с войската си и започнал обсада, уплашените граждани влезли в преговори и му предали града по споразумение (2, с. 573).

В този период изтъкнатият пълководец

на Александър Велики-Лизимах, наследил владението над Тракия, успява да приобщи към подвластната си територия и Македония. Предполага се, че след това Лизимах е преместил главния център на властта си от разрушената след земетресение Лизимахия в Касандрея на Халкидическия полуостров (2, с. 838).

Случило се е това, което се е случило по-рано и при Филип II, а именно – обединението под един скиптор на траките с тяхното разклонение македоните, които са постигнали своето историческо ВЕЛИЧИЕ при Александър Македонски.

Многостранните и разнообразни взаимоотношения между тракийци и скити оставили твърде слаба и непълна следа в историческите извори. За териториите, заемани от тракийското население на Източните Балкани и скитското население в Северното Черноморие, може да се предполага, че между тях е имало определено застъпване... Първият сред малкото известни скито-тракийски контакти е от времето на персийския поход на Дарий в Скития (около 514-512 г. пр. Хр.) (2, с. 757, 758).

Известно е, че по време на похода на персийския владетел Дарий до Скития, от четиридесет тракийски вождове са били взети синове и изпратени в Персия, за да получат обучение за държавно творческа и цивилизационна дейност.

В ответната, след петнадесетина години от похода на Дарий, скитска експедиция сключеният съюз между одрисите и скитите бил скрепен с династичен брак между анонимна дъщеря на одриския цар Терес и скитския цар Ариапейтес (Ариапит) (2, с. 759).

След този не съвсем пълен преглед на събития в античните Тракия и Македония, като една от спойките за последните се явява тракийското племе Едони, обитаващо долното течение на вливащата се в Егейско море река Струма.

Иван Бабеv пише: „Древните македони са били наясно за широкото разпространение на дионисиевата обредност сред етносите общества от двете страни на Аксиос (ДЧ – Вардар). Дионис е бил най-популярния бог на едоните и най-почитаното божество от македоните. Елинизираното му трако-фригийско име Сабазиа стои много по-близко по звучение до македонското Савдой, Савадио или Савадай,

отколкото до гръцкия му теоним Дионис... От новите открития в областта на тракологията, както и от разкопките в царските резиденции с техните могилни погребения и некрополите в Македония и Тракия личи, че до първата половина на IV в. пр. Хр. ... сходствата в културните традиции на древните македони и траки са далеч по-близки отколкото с гръцките.“ (4, с. 29, 30).

И как няма да е така, когато името „македони“ се явява надстройка на името на недалечното, като териториално разположение, тракийско племе „едони“, при което и двете имена са белег за еднородна езикова общност. Оказва се, че и двете названия произлизат от характера на местообитанията на тези две исторически общности.

Абстрахирайки се от предгласа `e` и окончанието за множествено число `и`, то определяща значението на името едони се явява подлексемата `дон`. Тази подлексема, която е и название на руската река Дон, е съставена от слепването на консонанта `д` и морфемата `он`.

Консонантът `д` е най-вероятно компресирана форма от морфемите `де` или `дьо`, които в редица индоевропейски езици са белег за родителен падеж. Популярен пример за това е названието Салваторе д`Адамо – Салваторе от село Адамо.

Морфемата `он` е съществително име с най-общо значение „воден обект“ поради вокалът `о`, придаващ „водно“ значение на много от съдържащите го думи. Неведнъж съм публикувал такива примери и затова накратко: античните Посейдон, Одисей, Понт, Океан (древното название на река Нил), както и море, озеро (рус. ез.) роса, потен, мокър и т.н.

Като цяло името „едони“ означава свързаните с водата; според местообитанието им – водите на река Струма, на Егейско море.

Намиращите се западно от едоните „македони“ са населявали обширни планински терени в планините Пинд, Паяк, Кожух, Турла, Ница (Ниче), Беласица, Шар и др.; населявали са котловините и полетата, напоявани от водите на реки като Вардар, Струма, Бистрица, Кара Азмак (Колудей, антична Лидия), Вода, Мегленска, Черна (Църна) и др. и езера като Ениджевардарско, Преспанско, Охридско, Дойранско,

Етносът „македони“, населявал страната Македонид/Македония е с название, което се явява разширение, с префикса `мак`, на името на тракийското племе `едони`. Тази, макар и скромна езикова общност в названията, показва съществена разлика от гръкоезичното образуване на имена със суфикса `с`, според Димитър Табаков в труда му „Хоризонтът на познанията“. Тази гръкоезична особеност никак не е характерна и не се наблюдава в названията от антична Македония като Пела (древната столица), Бероя (с аналог тракийския град Берое – Стара Загора), Алор, Скидра, че и Тесалоника.

Разглежданата особеност за образуване на имена със суфикса `с` не е само и изключително гръкоезична, макар и да е преобладаваща в този език. Тя навярно идва от египетското название „из/ис“ – звезда и чрез този суфикс лексемите са получавали звезден оттенък в значенията си. Като такъв може да се разглежда случаят с подлексемата Рос в името Россия. Това име предхожда наложеното от скандинавските викинги/варяги название Русь. (б.а. – названието „варяги“ предполагаемо им е било дадено заради варанските, драконови глави, които винаги са били на носовете на викингските кораби; най-вероятно като символ на почит към зодиакалния дракон).

Проф. Цветелин Степанов пише, че: „Бертинските анали под година 839 изрично споменават за пристигането в столицата на франките Ингелхайм на едно пратеничество от Византия, заедно с което пътували и хора от (на)рода Rhos.“ (5, с. 197, 198).

От значението „кръг“ на морфемата Ра, в която вокалът `а` е бил заменен с придаващият воден смисъл вокал `о`, както бе посочено по-горе, следва че подлексемата Рос в името Россия означава „Звездния воден кръг“. Такъв заграден от вода кръг е оформен в региона на източния ляв бряг на река Днепър, северното Причерноморие, Приазовието и реките, вливащи се в р. Днепър от гр. Запорожие на север, като р. Самара и притокът и р. Волча, примерно – фактически територията на бившата губерния Таврия, а сега Запорожка област, с преминаване в Донецка област. Вероятно и по на север. В района, в който в XIX в. възниква град Мелитопол, е било създадено първото княжество Рос с територия, която

сега е в Южна Россия. Това всъщност е част от региона на намиращата се по него време българска държава със затихващи функции на наследниците на Бат Баян, в чийто предполагаем връщане котел от противоречия между езичници и помюсюлманчени северокавказки бежанци е възникнало новото езическо териториално княжеско образуване Рос. Територия, чиито простори в следващите няколко десетилетия ще бъдат овладени, заедно с тези на цяла Хазария, от подсилените с варяги славяно-български войски на киевския княз Светослав Игоревич – синът на варяга Игор и на жена му – дунавско-българската принцеса Олга (Великата княгиня Олга е внучка на княз Борис I – Михаил, рожба на най-малката му дъщеря Анна, сестра на цар Симеон). Следователно, цар Симеон е бил вуйчо на великата княгиня Олга. Българското и име е Елена (Олга) Сондоке; тя била заведена на 10-годишна възраст от Плиска за жена на руския, още малолетен тогава, велик княз Игор в 903 г. След смъртта на Игор управлява Киевското княжество (8, с. 12). Нововъзникналата Киевска Рус е с вероятен произход на името си или от норвежкото название `рус`, със значение светъл, русокос, или от глагола `ру` - гребя със съответно съществително име `рус` - гребец, свързани с областта Русланд в Швеция. И в двата случая става въпрос за викингско, скандинавско лингвистично наследство.

Проф. Цветелин Степанов пише: „именно в земите на поляните, северяните и радимичите ... по-късно се оформя „Руската земя“, ядрото на държавната територия.“, позовавайки се на автори като Новосельцев, Насонов и др.“ (5, с. 155).

Нека това е така, що се отнася до Киевска Рус с изместването и в западна посока, понеже поляните се свързват преди всичко с територията и населението на Полша, радимичите са предимно в Беларусия, а северяните са около Чернигов. Това е град, който е разположен северно спрямо Киев и е част от огърлицата от „черни названия“ каквито са тези на градовете Черкаси, Черновци, Чернобил. Черни названия, вероятно показващи историческо си наследство от Черна България. За черниговските северяни се счита, че територията им е била на изток до област Запорожие, в която сега е коментираният град Мелитопол. Тези визирани

земи на север от Днепър са всъщност земите на северните славяни – Антите. Тяхното име изчезва от историята след отхвърлянето на аварите поробители зад Карпатите и преминаването им, на антите и земите им, в българската държава – полиетносен вероятно каганат – на Кубрат. Там, между градовете Киев и Запорожие, се намира и Полтава – градът, визиран и като Балтавар за столица на Велика България.

Названията Россия и България са еднотипни, озвучени, за разлика от беззвучната реч в сръбския език, например. Те са в съзвучие с о-кнатата бащинска българска реч, от ранното средновековие – началото на VII в., а и в до сега о-кнатите руска и украинска реч, за разлика от ъ-кнатата, с твърдия вокал `ъ`, българска реч. В Украйна мъжките имена на новородените задължително трябва да завършват на вокала `о`. Онова `о`, което е преминало в `ъ` в края на съществителните имена от мъжки род, включително мъжките лични имена, в новооснованата държава България на Аспарух. Освен това, етимологично, названието Рос и връзката му със сакралния Ра, е белег за наследствени знания от асировавилонските и халдейски жреци на българските, в региона, жреци колобри.

Префиксът `мак` в названието Мак-едони вероятно обозначава еднородните на тракийското, в равнината по долна Струма племе „едони“, като планински, разположените по-западно от тях – „македони“. Това не е случайно, понеже в Македония има повече от двадесет върха с височина над 2000 метра, повече на брой отколкото в Швейцария.

Да разгледаме думата „камък“ в ъ-кнатото българско произношение от базовата лексема „камак“. Отнесена към дофлексивните епохи това базово название се състои от слепването на морфемите `ма`+`ка`+`к`, където суфиксът `к` в езици като български, руски, арменски и др. придава умалителен смисъл на думите, които са финализирани с него. Морфемата `ма` е известна със значението си „земя“ от названието „номад“ – нямащ земя, скитник, а другата морфема `ка` е известна със значението си „жизнена сила“ (sic), бих казал още – здравина. Слепването на пояснените морфемите, заедно с умалителния суфикс, формират понятието `земя силна, здрава, малка`, тоест – „камък“.

Същото значение, но не умалено, имаме от слепването на морфемите `ма`+`ка`= `мака` или съкратено `мак` за означаване на земя силна, здрава, сиреч „планинска“.

Този префикс `Мак`, указващ западните „едони“ като планински, тоест Македони, вероятно указва и имената, характерни за Шотландия на гайдарите – например МакЛарън, МакКормак, МакДоналд и др. като имена на родове не от равнинната, а най-вероятно от планинската част на Шотландия. Шотландия със своите гайдари, чийто национален музикален инструмент е тракийската гайда. Музикален инструмент, който най-вероятно е бил пренесен в северната островна планинска част на Великобритания от римски легионери с тракийски произход.

Един кратък анализ на сходните названия Адонис и Едони показва, че името на елинския митологичен герой Адонис е с характерния гръцки суфикс `с` и префикс А, докато трако-македонското име Едони е с префикс Е. Разликата в префиксите е белег за проявление на я-товата граница още в античността. Също както в названията Манчо/Менча, мляко/млеко, хляб/хлеб и др. Оказва се, че тази известна по река Вит и на юг граница в словесността на българската народност се разпростира и по-далеч на север, което е белег за вероятно твърде древното и проявление. Например, разположеният близо до западната ни граница български град Годеч има своя лингвистичен аналог по име – градът Ходеч в Полша. Имената и на двата града са с вокала `е` в своя постфикс. По на изток обаче, някъде около средата на пътя между градовете Киев и Харков, се намира украинският град Годяч, с ятово произношение, така както е надписът на пътната карта. Първоначално името не бе разпознато от украински граждани, а после бе произнесено от тях като Ходяч, което определя разликата между сонантите Г и Х като диалектна.

В тази интердисциплинарна, с позоваване и на математиката, лингвистично-археологическа разработка не става въпрос за някакви лингвистични импровизации на базата на някакъв въображаем космополитен древен език, защото освен че значенията на разглежданите морфемите са добре известни или аргументирано изяснени, но и значенията на лексемите, получени в резултат от тяхното слепване, са

в съответствие с географските или с математическите, теологичните и др. особености в названията на обекти или субекти, за които се отнасят. В резултат на нея са изяснени значенията на лексемите: радиус – „управител на кръга, на окръжността“; Тракия – „любимата слънчева“, свързана с култа към върховенството на малкия слънчев кръг; Македония – „любимата планинска, свързана с водата“ страна, страна на планинците, с обитания, свързани с реки и езера; на имена с префикса Мак – названия на родове с корени в планинския регион на Шотландия; на името Россия – „любимата от звездния воден кръг“ страна.

Успоредно с това бе показано, че я-товата граница има своето проявление и извън България. Бе подкрепен и известния извод за „тракийска общност“ на тракийците и тяхното племе „едони“ със западните по разположение спрямо тях планински „македони“, въз основа на общата лексика в тези названия и общия им регион на местообитаване.

Античното генетично наследство на траки и македони в българската народност е предмет на изследователска дейност и публицистика на специалисти от институтите по генетика.

В културен план за отбелязване са кукерската традиция в България, свързана с провеждането на редица фестивали, в които участниците са с характерни кукерски носии и маски. Традиция, която се явява продължител на честванията на древните „джамалари“ – кукерите в Ениджевардарско, които крадат червената и шарената коза и др., отбелязано от Иван Бабеv. Като етнокултурни белези се явяват както вихрените и енергични тракийски хора и ръченици, така и по-тежките, с прочувствени текстове, характерни фолклорни изяви от македонския край. Този край, с българските народни песни събрани от братята Димитър и Костадин Миладинови.

Преходът на трако-македоните към българското етнокултурно пространство преминава и през единението им с големите склавински общности на сагудати и драгувити в Южна Македония.

Драговичи (драгувити) и сагудати са тези, които първи се настаняват в обширните и плодородни полета на Солунската област и абсорбират както остатъците от автохтонното население, така и субстрата, формиран там в

резултат от прииждането и наслояването на късно античното население от другите краища на Балканския полуостров под натиска на готи, хуни, авари, склавини (ДЧ – склавини, които при своите многобройни нахлувания във Византия са се разселили из цялата империя, в Атика и Беотия чак до Пелопонес, свидетелство за което са твърде много топоними; част от тях са Еница, Мъдрица, Зеленица, Салница, Вощина, Загора, Врана, Буковина, Горича, Каменица и др.) и българи (ДЧ – по-точно български предтечи)... За времето от 561 до 623 г. академик Д. Ангелов изброява цели 16 нашествия на византийска територия, извършени от „славяните“ самостоятелно или съвместно със авари и българи (ДЧ – утигури и кутригури, на които заедно с анти, склавини и др. им предстои да се нарекат болгари, а в последствие някои от тях да се преименуват и на българи)... Племената драговичи и сагудати, които се заселили в равнината между долното течение на Вардар и отсрещните планини, са покрили със селища всички земеделски кътчета на днешния Ениджевардарски край, както и съседните полета в Берско и Воденско... (4, с. 23, 37).

Названието драговичи показва произхода си от Dragon, което е латинското название на Дракон-а и наред с други латински топоними в региона – като Лупин (вълчи) трап край изключително българското, родно на баща ми, вече разрушено и несъществуващо, скътано в Пайок планина, село Лесково например. Тези названия вероятно показват следи от словесността на италианските преселници в областта Македония по време на римското владичество.

Световна слава постигат войните от македонската фаланга и тракийските пехота и конница в овладяването на древните Елада, Египет, Персия. Удивителен е подвигът на онзи тракиец с името Спартак, повел онеправданите и презрени роби в борбата им за свобода и човешко достойнство срещу най-могъщия по онова време властелин – Рим.

Непреходен е героизмът на македонци и тракийци в Илинденско-Преображенското въстание; на войните от българската армия, включително с македонските доброволци в състава си, в сръбско-българската война след Съединението, в Балканската, Междусъюзни-

ческата и Първата световна войни.

Постигнатата многовековна българска държавност е в резултат от здравата народностна спойка между трако-македони, голямата общност на склавините, предимно Драговичи в Южна Македония, българите на Казъл (златокося) Кубер, българите на Аспарух и на обединителя Персиян (б.а. – визирано за българи и българи, с интегрирани анти и склавини в състава им от самото основаване на държавите ни, с кооптирани наследствени траки в разпространялата се на юг българска територия; а победоносният в областта Македония български владетел Персиян, който е извършил обединението на двата клона потомци на Кубрат, като възмездие на съдбата, се оказва съименник на последния македонски цар Персей – отведен в Рим и преминал в небитието след заробващата за траки и македони римска инвазия).

В повече от хилядолетните българска държава и народ е било постигнато народностно единство с корени в античността, споявано от българските държавност, патриаршия и българската учителска общност в годините на възходи и падение.

Литература:

Владимир Цонев, ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ, ШУМЕР И ВАВИЛОН, „Литера Прима”, София – 2004, с. 53

Васил Николов, Димитър Попов, Петър Делев, БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЯ, том I, БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ДРЕВНОСТТА, Издателство АБАГАР, Велико Търново, 2011, с. 9, 573, 757, 758, 759, 838

Христо Тодоров – Бемберски, ИМЕТО БЪЛГАРИ – ИСТОРИЯ И СЪЩНОСТ, ИК Огледало, София, 2004, с. 55, 56

Иван Бабеv, МАКЕДОНСКА ГОЛГОТА, ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2009, с.23, 28, 29, 30, 37

Цветелин Степанов, СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ, ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2000, с. 155, 197, 198

Ал. Милев и др., РЕЧНИК НА ЧУЖДИТЕ ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК, Издателство НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978

Прохоров А. М., СОВЕТСКИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАР, Издателство „Советская энциклопедия“, Москва, 1987

Владимир Калоянов, ЦЕНАТА НА БЪЛГАРЩИНАТА В ТАВРИЯ (1917 – 1945), Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, София, 2022, с. 12

COMPARATIVE STUDY OF ANCIENT SHOPS IN THE AGORA OF PHILIPPOPOLIS AND THE IMPERIAL ROMAN THERMAE OF ODESSOS

Nadya Stamatova, Denisa Pokorná, Ahmet Can Hasekiz

Abstract: *This publication, based on partial surveys on two large scale ancient archaeological objects on the Balkan peninsula, aims to clarify the similarities and the differences of the shops in these large-scale ancient public buildings. Specifically, the shops approached by us were at the southern facade in the forum of Philippopolis and at the northern facade of the Imperial Roman Thermae of Odessos. From the available artefacts (for example, the stone thresholds) conclusions have been drawn about the unpreserved wooden elements. The Roman culture in the lands of contemporary Bulgaria inherited the Hellenic and the local Thracian culture. The two large-scale archaeological sites are the forum of Philippopolis (the contemporary city of Plovdiv), and the Imperial Roman Thermae in Odessos (the contemporary city of Varna). In spite of the wider cultural frame during development of the agora of the Hellenistic Philippopolis into a forum in the Roman period, the function of the public space was not changed, incl. the commercial function and the building structure of the shops, as well as the elements on their entrances, and partially the thresholds. The difference in the shape of the thresholds at both archaeological sites is not caused by the difference of their architectural schemes. The entrances of the shops in the forum are accessible from the inner space of the portico around the antique square called “area”. On the contrary, the shops in the Imperial Roman Thermae of Odessos are located on the periphery of the building and are accessible from the streets surrounding the building outside. The main difference is caused by the structures of both buildings. The shops of the agora of Philippopolis lie on the ground, and during the following renovations the new elements are placed over the old ones. The thresholds of the shops of the Roman Thermae are placed over openings for ensuring a ventilation of the large structural gallery, supporting the heavy northern wall of the biggest hall of the thermae. Although focused on a limited topic, this publication gives concrete examples of how the function and construction of large ancient buildings affected their smallest architectural details.*

Keywords: *archaeology, ancient architecture, threshold, thresholds, ancient thresholds, ancient shops, ancient doors, ancient entrances, agora, forum, thermae, Roman Thermae, Philippopolis, Odessos, Plovdiv, Varna, Bulgaria*

I. INTRODUCTION

The idea about comparing ancient shops, located in two large archaeological sites in Bulgaria, came after doing in-situ survey in 2023 on some southern shops in the agora of Philippopolis. At the same time, we have not stopped working methodically on the digital reconstruction of the Roman thermae in the ancient Odessos (the contemporary city of Varna), following the original paper sketches of Prof. Stefan Boyadjiev (1), comparing them to the produced by us photogrammetric model of the existing ruins, based on a drone and terrestrial surveys (8, 9). The goal of this publication is to compare these small parts of the two large-scale

ancient sites.

II. OVERALL INFORMATION OF BOTH COMPLEXES

Odessos' thermae is a complex located in the southeastern part of contemporary Varna. The baths were constructed in the late 2nd century AD. The entire complex was built as small-size imperial type baths. The highest point of thermae reached up to 22 meters, adjacent shops had only 1 floor (height around 3 meters). The baths were designed with cardinal directions in mind. The hot room (*caldarium*) was facing the south, the entrances were located in the northeast and northwest corners. The shops

were set between the entrances on the north side of the baths and on the west and east façade. The used construction technique is *opus mixtum* – a variation of bricks and stones. A big part of the structure was built over underground spaces (*hypocaust* and galleries) (1, 10). The shops of our interest are on the north façade between both main entrances. These shops are believed to sell before- and after-bath-related items.

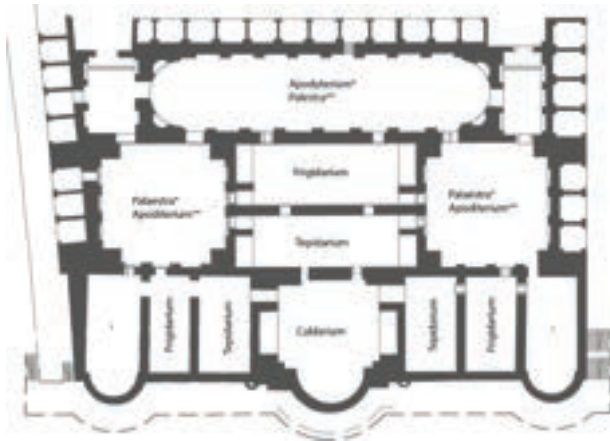

Fig. 1. Layout of the Imperial Roman Thermae (Odessos)

Fig. 2. Drone photo of the biggest hall of the Roman thermae (Odessos) with the northern shop's location (8).

The forum of Philippopolis is located in the centre of Plovdiv. It has nearly square shape layout. Whole complex was built in 1st century AD, but was renovated and rebuilt 3 times throughout the Roman era (2, 3, 4). The best-preserved ruins come from an era between 300 and 400 AD. The north side was dedicated to public buildings such as the library and Odeon. The shops are located within the forum at the east, south and west side. The shops were built in same size (5.56 x 5.92 m) and layout. The second storage floor was inside the shops. The shops were only accessible

from inside the forum. The area and shops were separated by a *portico*. The complex has barely any underground construction.

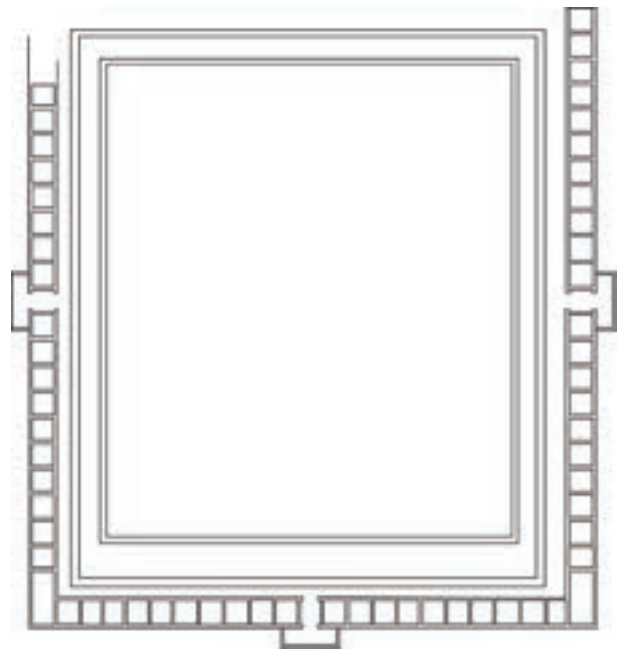

Fig. 3. Layout of the agora (Philippopolis).

Fig. 4. The western part of the agora (Philippopolis).

COMPARISON

Our study is focused on the ruins of walls and thresholds found at southern shops 4, 5, 6, 7 at the forum of Philippopolis (Fig. 3) and shops 10, 11, 12 (Fig. 6) in the Odessos' thermae. The approached shops' thresholds in Philippopolis' forum were originally made of rhyolite and syenite. In recent history, some lost broken parts of thresholds from 4th and 6th shops were supplemented with elements by a composite material based on a white mortar (a structural analysis was done by Prof. R. Petkova-Slipetz in the laboratory of Varna Free University). Some stone parts could be broken during the centuries, but it is possible also for

some thresholds to be made of two pieces of stone (example of this situation was found in Pompeii (5)) and it was not a work of archaeologists. The threshold from the 5th shop is in intact form from rhyolite. The 7th shop's threshold is untouched too and made of syenite. Every threshold has a groove for inserting and sliding doors.

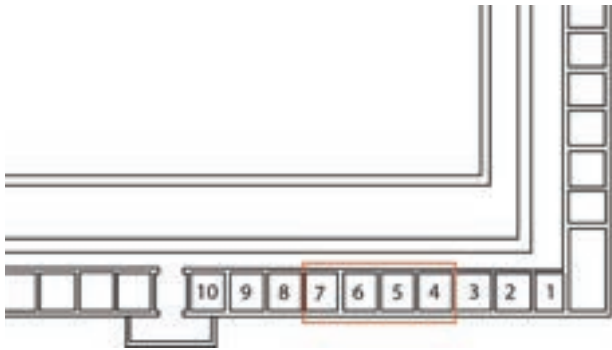

Fig. 5. Layout of the agora (Philippopolis), the southeast corner.

The shops in Odessos are not the same as those in Philippopolis. The ones located near both entrances are smaller than rest of shops. These shops are 2.8 x 5.85 m, the size of the remaining shops varies from 3.8 meters up to 4.6 m. As the sizes of shops vary, the sizes of their thresholds vary too. Thresholds of interest were found in the area of 10th, 11th and 12th shops (Fig. 6). Their materials do not vary as in Plovdiv. The found in-situ thresholds are made of limestone. Limestone was the most common material for thresholds due to the easy splitting. The 10th shop's threshold is cracked, but not recently modified in any way. The threshold is preserved with a groove for door manipulation.

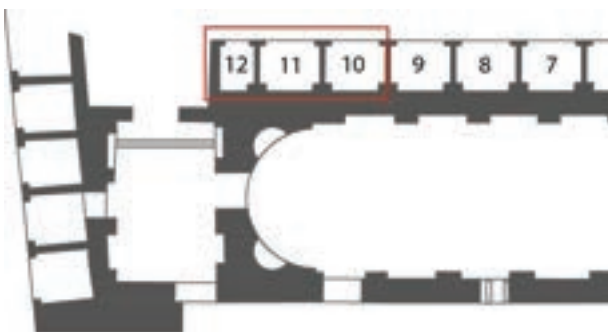

Fig. 6. Layout of the Roman thermae (Odessos), the northwest corner.

The typical Roman doorway for dwellings (5) had 4 main parts: threshold, two jambs, and lintel. Normal hinges were not common for door hanging, but pivot hanging was frequently used – a cylinder-shaped hinge out of hard wood (e.g. oak wood) ending with pivots above and under door. The pivots end in sockets made in the threshold and lintel. The axis of door rotation was on the left or right side of the door and allowed door opening as we know today. Another type of door was used for the *taberna* (Roman pub with hot and cold meals). In some cases, a pivot type was used with single or double-leafed doors (double-leafed was more common), and even a double-folding door technique was used (6). The grooves in both Plovdiv and Varna's examples indicate similar manipulation as in Pompeii and Herculaneum. In Pompeii, a door was made from individual wooden planks that were slipped into the grooves in the threshold and lintel. On one of the edges of the threshold, a rectangular deepening was made to easier plank manipulation (5). A small door (usually on the right side of doorway) had hinges and was opening inward was called “night door”. The “night door” was a smaller door used to enter a property when the main door was shut. In Pompeii and Ostia, some metal rings and locks were found, and the locking system was reconstructed using them. The planks had a metal ring on them so two horizontal bars could pass through them and locked shutters in places (7). The owner had to lock the bars with a padlock to complete the closing of the *taberna*. Another locking system consisted of an iron socket for lock pin, a lock pin, and raised outer edges of the threshold to secure its locking.

No raised edges were found on Plovdiv and Varna's thresholds. The outer edges have the same height as the inner edges, which indicate the first method for a completely different locking system.

Fig. 7. 7th threshold's groove and recesses (Philippopolis).

Fig. 8. The 4th shop's threshold (Philippopolis).

Fig. 9. The 5th shop's threshold (Philippopolis).

Fig. 10. The 6th shop's threshold (Philippopolis).

Fig. 11. The 7th shop's threshold (Philippopolis).

The approached thresholds in Plovdiv were made of rhyolite and syenite, local stones from Plovdiv's surroundings. The thresholds were found with a sliding groove, rectangular depression in one quarter of threshold length and lock pin socket (Fig.7–10).

Compact thresholds have untouched grooves. A long parallel groove for a sliding door is around 5 cm wide and is visible on all examined thresholds. Three out of the four examined thresholds have rectangular fl a t sinking for easier plank manipulation. Even fewer still have lock socket or circular depression for securing doors.

The thermae's thresholds are made of limestone. The Roman thermae ruins provide us less examples of thresholds with carvings than Philippopolis' agora.

The threshold from 10th shop is 43 cm high, 75 cm wide and 369 cm long. It has a groove for

Fig. 13. Threshold groove and recesses (Odessos).

Fig. 14. Threshold grooves (Odessos).

Fig. 15. An opening under the threshold in the corner of 10th shop (Odessos).

door sliding, a rectangular depression, one recess in the rectangular depression and one next to it. The most probable way of using the groove in the middle of the threshold was for lock pin and the other, in the rectangular depression, was used for locking the "night door".

Presently, the shop floors are collapsing into the underground gallery. Due to this situation, we can obtain new perspectives. These thresholds look like architraves for the

underground construction, which could be true, if the height of threshold was significantly bigger than height of thresholds found in Plovdiv. The height of Plovdiv's thresholds ranges between 30 and 35 cm, Varna's threshold is 43 cm. These measurements are quite same, so the thresholds serve only as thresholds.

The holes in the floors of the shops under the thresholds are for ventilation of the underground gallery. The function of this gallery probably is only structural because there is not any normal access. It is considered that its function is to support (like a buttress) the heavy northern wall of the biggest hall of the *thermae* (10). The function of this hall according to Prof. Stefan Boyadzhiev is *Apodyterium* (marked by us with the sign * on Fig.1) and *Palaestra* according to Assoc. Prof. Krasimira Vacheva (marked by us with the sign ** on Fig.1).

CONCLUSION

After gathering information from different sources, incl. the done by us in-situ surveys, we conclude the following differences between both types of shops:

1) The shops in Philippopolis are accessible from the inner space of the forum; in Odessos they are accessible from the streets outside.

2) The shops of the forum of Philippopolis are built on the ground, using the foundations of the shops of the agora; the shops in Odessos are built over a substructure – a gallery.

3) The thresholds in Philippopolis have finer detail than those in Odessos.

4) Both stone materials for the thresholds are local, for Philippopolis they are rhyolite and sienite, and in Odessos limestone is used.

5) The shops in Philippopolis are built on stages; in Odessos, especially for the northern shops, there are no additional construction stages.

Overall comparing table:

References:

Бояджиев, С., 2006, Римски терми на територията на България през II-III В., *Roman Baths (Thermae) in Bulgarian Lands II-III C.A.D.*, Археология на Българските земи, том II, ИВРАЙ-София 2006, Archaeology of the Bulgarian Lands, volume II, IVRAY-Sofia 2006, ISBN 954-9388-02-6

Боспачиева, М., Коларова, В., 2014, Пловдив - град върху градовете, Филипопол-Пулпудева-Пълдин, Тола – Живка Гинчева, Sofia, ISBN 978-954-92990-5-2

Ivanov, R. T. (ed.), Topalilov, I., 2012, *The Roman and Late Roman cities in Bulgaria*, chapter Philippopolis during I – beginning of VII c., Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, Sofia, vol. 1, ISBN 978-954- 322-507-1

https://www.researchgate.net/publication/320417114_%27Philippopolis_during_I_-_beginning_of_VII_c_The_Roman_and_Late_Roman_cities_in_Bulgaria_vol_1_ed_Ivanov_The_Bulgarian_Academy_of_Science_Publishing_House_Sofia_2012_363-437

[beginning_of_VII_c_The_Roman_and_Late_Roman_cities_in_Bulgaria_vol_1_ed_Ivanov_The_Bulgarian_Academy_of_Science_Publishing_House_Sofia_2012_363-437](https://www.researchgate.net/publication/320417114_%27Philippopolis_during_I_-_beginning_of_VII_c_The_Roman_and_Late_Roman_cities_in_Bulgaria_vol_1_ed_Ivanov_The_Bulgarian_Academy_of_Science_Publishing_House_Sofia_2012_363-437)

Kisyov, K. *The Agora of Philippopolis /* Агората на Филипопол, Годишник на археологически музей Пловдив, Annual of the Regional Archaeological Museum – Plovdiv, chapter, Regional Archaeological Museum – Plovdiv, vol IX/2, 2004

Lauritsen, M., 2011, *Doors in Domestic Space at Pompeii and Herculaneum:*

A Preliminary Study, Theoretical Roman Archaeology Journal 2010, 59-75

https://www.academia.edu/962060/Doors_in_Domestic_Space_at_Pompeii_and_Herculaneum_A_Preliminary_Study

[_Preliminary_Study](https://www.academia.edu/962060/Doors_in_Domestic_Space_at_Pompeii_and_Herculaneum_A_Preliminary_Study)

MacMahon, A., 2003, *The Taberna Structures of Roman Britain*, charter - Taberna Doorways, British Archaeological Reports British Series 356. Archaeopress, John and Erica Hedges, Oxford, ISBN 1 84171 343 0

https://www.academia.edu/26900465/Taberna_Doorways_Chapter_VII_2003_in_The_Taberna_Structures_of_Roman_Britain_British_Archaeological_Report_British_series_356_John_and_Erica_Hedges_Oxford_91_100

[Structures_of_Roman_Britain_British_Archaeological_Report_British_series_356_John_and_Erica_Hedges_Oxford_91_100](https://www.academia.edu/26900465/Taberna_Doorways_Chapter_VII_2003_in_The_Taberna_Structures_of_Roman_Britain_British_Archaeological_Report_British_series_356_John_and_Erica_Hedges_Oxford_91_100)

Michielin, L., 2019, *Fores et Fenestrae: A Computational Study of Doors and Windows in Roman Domestic Space*, University of Edinburgh, thesis

<https://www.academia.edu/91351477/>

Overall comparing table:

Complex	Imperial Roman Thermae of Odessos	Agora of Philippopolis
Date	End of 2nd and beginning of 3rd century AD	1st century AD
Area	7 000 m ²	200 000m ²
Location	Southeast area of Varna	Centre of Plovdiv
Height	±22 m	±10 m
Substructure	Deep (underground gallery)	Ground with layers of older construction
Style	Small-sized imperial bath	Hellenic
Construction technique	Opus mixtum	Opus incertum
Shops		
Size	2.8–4.6 x 5.85 m	5.56 x 5.92 m
Number	of studied shops	4
Location	North	South
Floors	One floor	Additional floor inside shops
Entry	From street	From portico within forum
Threshold		
Size	369 x 75 x 43 cm	294–351 x 60–64 x 30–35 cm
Material	Limestone	Rhyolite, syenite; composite material substituting the missing original
Groove	Long parallel with longer side, two rectangular	Long parallel with longer side, one rectangular
Other		
Door manipulation	Sliding planks via groove	Sliding planks via groove
Locking system	Lock pin with padlock	Lock pin and padlock
Ventilation	At both corners at entry side for underground air circulation	N/A

Fores et Fenestrae A Computational Study of Doors and Windows in Roman Domestic Space?fbclid=IwAR2IrDelcmnwruDDUWgUfsxh1ZhG6wJlIuz1AZoSfxD6AsQR-TiK356j3IE

Stamatova N., 2019, *Digitization of the Archaeological Site of the Imperial Roman Thermae of the Ancient Odessos – Part I*, journal *Digitization of Cultural-Historical Heritage*, v.2, National Center of Digitization of the Balkans, Black Sea Region and Caucasus, Sofia, DOI: 10.13140/rg.2.2. 14563. 91683

Stamatova N., 2019, *Digitization of objects of cultural heritage of Varna, produced in the studio Architectural Spies in the period 2013-2019*, Cultural Heritage of Varna and Black Sea Region, Union of Scientists Varna, September 25, 2020, Varna, 2019-09-27 | Conference paper, Part of ISSN: 2738-7372

Vacheva K., *Vaulted galleries in the foundations of the Roman thermae in Bulgaria*, Annuary of the Department of Archaeology, NBU, v.I, Sofia, 1994, p. 86-87

Contacts:

Dr. Nadya Stamatova orcid.org/0000-0002-5265-7958

e-mail: nadya.stamatova@gmail.com

Denisa Pokorná

e-mail: denisa.poky@seznam.cz

Ahmet Can Hasekiz

e-mail: canhasekiz@hotmail.com

РАННОБРОНЗОВАТА КУЛТУРА ВАРНА II

Светлозар Попов

Abstract: In a previous report I have examined the complex of 14 coastal settlements that had appeared in the area of Varna Bay in the beginning of the Early Bronze Age (EBA), designated as Varna II Marine Center, as opposed to the Varna I Chalcolithic Center. It was clarified that it served exclusively as a transport unit—for the export of the first bronze and as a base for the migration of the Yam tribes coming to our Northern Black Sea coast. This report discusses the question: Was Varna region more than a port center? Was it also a representative of archeological culture during the EBA?

The question was raised in the 1980s by Goranka Toncheva. Referring to the completely replaced ceramics, the absence of idol sculptures, the appearance of burial mounds and stone anthropomorphic stelae, the archeologist identified the Ezerovo early bronze culture.

To these differences I now add something that missed in the attention of the researcher. The Yam tribes, being pastoral nomads, were in constant motion with their herds to provide them with pasture. Therefore, with their appearance, the entire settlement system along the Northern Black Sea coast disappeared and the absence of settlements became a distinctive feature of the EBA.

Against this background, the preserved coastal settlements—only in the area of Varna Bay are the most serious distinguishing mark and argument for the existence of a peculiar culture, distinguished from the Yam one. It is this early bronze culture that I believe should be designated as the Varna II Culture in order to distinguish it from the Varna I Chalcolithic Culture.

Keywords: chalcolithic, early bronze age, Varna I and Varna II, marine center, culture

В статията „Морският транспортен център Варна през ранната бронзова епоха” (РБЕ) разгледахме възстановяването на крайбрежните селища във Варненския залив през РБЕ, след като целият терен с халколитния поселищен комплекс е бил наводнен от повишилото ниво на водите си Черно море. Самото заливане отнасяме към 4300 г. пр. Хр., когато изчезва културата Варна, за което съдим от датиранието на некропола Варна I. Появата на новите селища е вероятно около края на IV хил. пр. Хр. Възстановяването след повече от половин хилядолетие, когато теренът е бил погълнат от морето крие загадката с новите раннобронзови селища, които се оказват изградени на същите места, където са се намирали старите от халколита. Засега този археологичен факт си остава необясним. Но има и още нещо необяснимо. Когато говори за откритите халколитни селища в праисторическия Варненски залив, И. Иванов обръща внимание, че те представляват „истински комплекс непознат другаде” (1) и той има предвид, че те възникват едновременно и функционират съгласувано, като нещо цяло. Но към тях следва да допълним и обектите при м. Кокодива, днес курорт „Слънчев ден” с открития тук некропол (с 5 или 6

гроба и осем медни находки) от култура Варна фаза III и синхронния обект при Евксиноград, и двата на входа пред Варненския залив и от времето на късния халколит

Илюстрация 1. Карта на комплекса халколитни крайбрежни селища и некрополи в праисторическия Варненски залив и пред него. Селища: 1. м. Кокодива; 2. Евксиноград; 3. южния бряг на канала, до стария мост; 4. в двора на Морфлот, до некропола Варна I; 5. Езерово; 6. ТЕЦ „Варна”; 7. Арсенала; 8. с. Страшимирово – старата гара; 9. западният край на Белославското езеро; 10. Гара Повеляново. Некрополи: 11. м. Кокодива; 12. Варна III; 13. Варна I; 14. Варна II; 15. Девня. (2. Русев. с.135)

Досущ същата картина и то още по-видима се наблюдава и при раннобронзовите крайбрежни селища в залива, при все, че са и значително повече. Според И. Иванов те са 13, а М. Лазаров различава 14, след като допълва и това при жп гарата на с. Езерово или Езерово 2, според професора. През РБЕ обектите в м. Кокодива и Евксиноград вече не съществуват. И важното е, че казаното за халколитния комплекс, че друг подобен не е познат, е в сила и за новите селища от центъра Варна II.

Илюстрация 2. Карта на комплекса. Раннобронзови крайбрежни селища в праисторическия Варненски залив. 1. южния бряг на канала, до стария мост; 2. пред фабрика „Хр. Ботев“; 3. в двора на Морфлот; 4. пред гара Тополи; 5. Езерово; 6. ТЕЦ „Варна“; 7. Арсенала; 8. Лъджата; 9. Страшимирово – старата гара; 10. Страшимирово – моста на старата жп линия; 11. западния край на Белославското езеро; 12. при гара Повеляново; 13. Балтата. (З. Иванов. 1993, с.19-26)

И в заключението си сме обобщили:

„За всекиго е ясно, че изграждането на повече от дузина крайморски селища-пристанища във Варненския залив няма как да е било нещо случайно. Затова нека обобщим казаното дотук и потърсим докъде ни води това.

1/ След края на халколитния център Варна и потапянето на крайбрежните селища във Варненския залив, през РБЕ се появяват нови крайбрежните селища, подобни на потъналите.

2/ Археолозите доказват, че новите селища са повече на брой и по-големи по площ от селищата през халколита и този факт приемат за свидетелство, че новите обитатели са били по-многобройни от старите.

3/ Тези нови селища във Варненския залив са просъществували два пъти по-дълго време, около 700 г., а вероятно и повече.

4/ Проучването на откритите в тях артефакти и особено на намерената кера-

мика показва смяна в културата и етническия състав на

новите заселници. По мнението на Г. Тончева те са носители на ямната култура.

5/ Липсват следи от развито земеделие, както е бил основният поминък на халколитното местно население. Липсват следи от металообработвателна дейност, от солодобив или други производства и занаятчийство.

8/ Погребалните обичаи са изцяло променени. Появяват се стотици погребални могили (кургани) и антропоморфни каменни стели – все белези на ямната култура. Такива се срещат обаче и в Добруджа, но най-многобройни са в степите на Северното Причерноморие.

9/ Всички посочени данни определят, че на мястото на унищожения халколитен център Варна I е възникнал нов раннобронзов център - Варна II.

10/ Опитът за изясняване на живота и значението му за епохата го определят като един изключителен морски транспортен възел, играл ролята на изходен морски пункт за миграцията по море на носители на ямната култура към Атлантическото крайбрежие на Западна Европа и наред с това за разпространението на арсеновия бронз към Егейския свят и Средиземно море.” (4. Попов. 2021, с.53).

В посочената статия ние потърсихме отговора и на въпроса за какво са служили раннобронзовите селища. Защото знаем, че районът до голяма степен е променил облика си. Стратегически важният солодобив на Провадийското плато с края на халколита е преустановен. Районът е загубил облика си от времето на халколита, след като е загубил функциите си на металообработвателен център и на основен изходен пункт за разпространение на металургията по море в Източна Европа. През РБЕ няма открити некрополи нито богати погребения – свидетелства за оживен икономически живот. Въпреки това новите раннобронзови селища са повече на брой от халколитните и са тринадесет или четиринадесет, докато халколитните са само осем. Като знаем, че са с правоъгълна форма и размерите им, можем лесно да пресметнем тяхната площ. Знаем, че ширината на всички селища е около 80 м, а на

дължина халколитните са около 350 м, докато раннобронзовите – около 400 м. Така, ако едно халколитно селище има размери около 350 x 80 м, а раннобронзовите 400 x 80 м, то площта на халколитното селище е около 28 дка, а на раннобронзовото – 32 дка. Тогава общата площ на 8-те халколитни селища е 224 дка, докато на раннобронзовите е 448 дка, т.е. два пъти по-голяма. По-голяма площ означава повече население. Въпросът е, какво е правело това многолюдно население в залива?

Втората необяснима особеност на периода е липсата на селища във Варненско извън посочените по брега на праисторическия Варненски залив. А това придава особен статут на тези тринадесет или четиринадесет крайбрежни селища.

Археолозите са единодушни, когато говорят за къснохалколитните селища в района на Варненския залив, че представляват комплекс, възникнали са по едно време и са изпълнявали функциите на морски, транспортен, търговски и металообработвателен център, станал лицето на морската култура Варна и на епохата. Оказва се, че още с появата на РБЕ във Варненско и на новите крайбрежни селища районът отново оживява и, че възникна нов център. Поради тази причина и за да различаваме двата центъра от халколита и от РБЕ, ние ги обозначихме като център Варна I – халколитен и Варна II – раннобронзов.

Обсъждайки всичките тези дадености, стигнахме да заключението, че единствената важна функция, изпълнявали крайбрежните селища-пристанища във Варненския залив през

РБЕ, е била свързана с мореплаването и транспорта на далечни разстояния на хора и стоки. А това означава районът на Варна през РБЕ да е представлявал морски транспортен възел, какъвто едва ли е съществувал другаде, поне ако съдим от броя на селищата – безпрецедентен за епохата (5. Попов. 2021, с.51-52).

Вече е известно, че краят на културата Варна и този на халколита в Причерноморския район у нас са два различни процеса, последвали наскоро един след друг, но причинени от различни и несвързани помежду си фактори. Краят на културата Варна и специално нейното изчезване от района на Варненския залив е резултат от повишаване нивото на Световния

океан и съответно на Черно море и заливането на комплекса от крайбрежни селища. Това показват най-новите данни от датирането на Варненския некропол, между 4550- 4320 г. пр. Хр. (6. Славчев. 2018).

Няколко столетия по-късно престава съществуването си и процъфтяващият халколит в Мунтения, Добруджа и Североизточна България, а в Тракия и Западна България и Олтения този процес се забавя и е по-слабо проявен. Вероятната причина за случилото се Х. Тодорова свързва с настъпилото засушаване и нашествието на номадски степни племена скотовъдци от междуречието Дон-Днепър, носители на древноязната култура Среден стог II.

И така районът на Варненския залив и през халколита, и през РБЕ, изпъква като морски транспортен и търговски център. Знаем, че времето разделя живота в тези два центъра безвъзвратно. Коментирайки центъра от халколита, археолозите говорят за къснохалколитната култура Варна, която по наше мнение достига изискванията за цивилизация по критериите на Р. Брейдууд. Затова първата в историята на човека цивилизация носи името Варна (7. Попов. 2014,104-139). Но ето, че след близо хилядолетно прекъсване на живота в района, през РБЕ, районът отново оживява. Можем ли тогава да говорим освен за къснохалколитната, но и за раннобронзова култура Варна? За морските центрове от двете епохи е ясно, че съществуването им е неоспоримо и, че те, като изключим корабоплаването, са се

Илюстрация 3. Карта на културите по Западното Черноморие през късния халколит: 1) Варна; 2) Коджадермен-Гумелница-Караново VI; 3) Криводол-Сълкуца-Бубани; 4) Кукутени (A1-A3) Триполие B1 – без финала; 5) Среден стог II); 6) Алдени-Болград (8. Тодорова. 1986, с.245-246)

различавали по своите функции. За яснота ги номерирахме: Варна I и Варна II

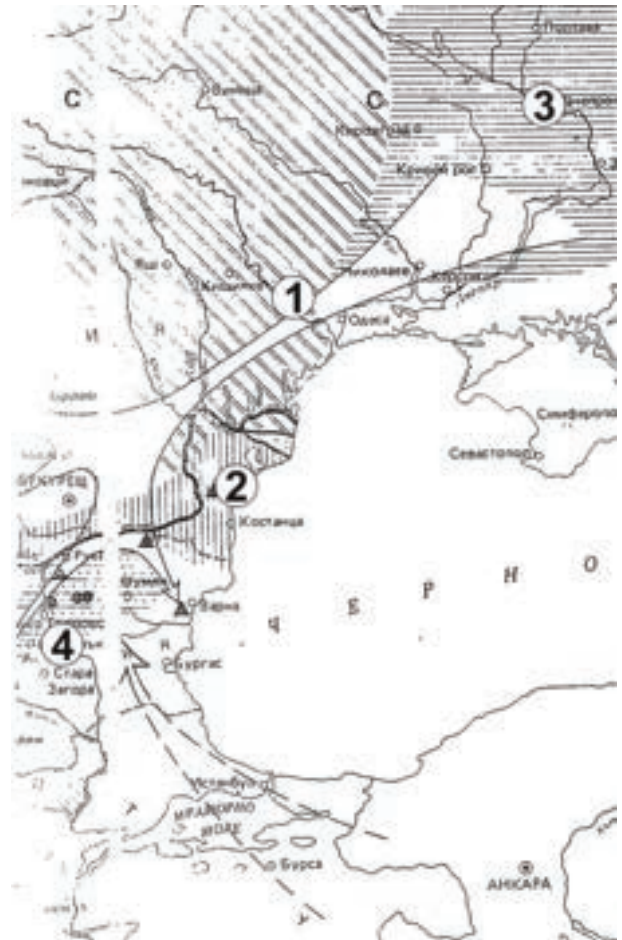
II. Тогава не е ли подобно положението и с културите, които те носят? И не следва ли да ги определяме съответно като къснохалколитна култура Варна I и раннобронзова култура Варна II?

Ето и картината на събитията, тъй както ни я представя Х. Тодорова. Първото действие е повишаването на морското ниво и заливането на крайбрежните селища във Варненския залив, станало около 4300 г. пр. Хр. Две-три столетия по-късно настъпва засушаване, което раздвижва скотовъдите-номади от степите между Каспийско море и Северното Черноморие и миграцията на племена от междуречието Дон-Днепър към Долен Дунав и Балканите. Миграционната вълна е била мащабна, за да доведе до унищожаването на цялата поселищна система в засегнатите области, а най-засегнати са били Мунтения, Добруджа и Североизточна България. Събитието се синхронизира с културите Кукутени А4-Триполие Б – финала. Тогава загиват развитата халколитната култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI и блестящата цивилизация Варна.

Специално за засегнатия район (Мунтения, Добруджа и Североизточна България) следва продължителен период около 500-1000 г., според различните автори, докато районът е бил погълнат от морето и докато започне възстановяването му, наречен от Х. Тодорова „Преходен период“. За началото му почти липсва археологичен материал, като причината тя вижда в прогонването или избиването на завареното население. Придошлите скотовъди също не са оставили следи поради номадския си начин на живот, постоянно придвижвайки се със стадата си в търсене на нови пасища. С постепенното отсядане на това население по долното течение на Дунав и в Добруджа възниква културата Чернавода

I. По същество това е последната халколитна култура за района. Тя заема Преходния период. Х. Тодорова определя периода като „финален халколит“ и приема за негова родина Добруджа. Тъй или иначе териториално тя заема изцяло Добруджа и една тясна ивица северно на Долен Дунав, някъде до с. Гиген, при устието на р. Искър. Южно от реката, на българска територия във Великотърновска и

Търговищка област, по същото време съществува близката на Чернавода I култура Певец. Но следва да подчертаем, че районът на Варна остава извън посочените две сродни култури

Илюстрация 4. Карта на културите по Западното Черноморие през Преходния период (Х.Тодорова). 1) Кукутени АВ В/Триполие С, 2) Чернавода I, 3) Среден стог II, 4) Певец, 5) - стрелките показва експанзията на древноямни племена от културата Среден стог II на запад към Долен Дунав и Балканите и на анатолийски племена към Източни Балкани (9. Тодорова. 1986, с. 247-248)

и вероятно все още е бил наводнен, но със сигурност не е бил населен.

Археологичният материал свидетелства за тесни връзки между културите Чернавода I и Триполие (етап Усатово) и то не само търговски и културни, но и преки, с миграцията на усатовци от Южна Украйна към Долен Дунав и Добруджа. Количествено тези връзки се измерват със значителното присъствие на усатовска керамика около устието на Дунав и в

Добруджа, което на места достига приблизително половината от всичката. И тука е редно да отбележим, че усатовци не са степни номади, а културно, уседнало население, наследници на културата Триполие С II. Вероятно това обяснява причината, че на редица места в Добруджа населението е водило уседнал начин на живот. И свидетелство за триполското влияние са надземните жилища във вид на т.нар. „глинени площадки”. Все за същото говори керамиката, нейният вид и състава ѝ, включително и плоските идоли. Изчезва богатият меден инвентар, присъщ за културата Варна, а се откриват само медни шила, но пък се появяват медни ками, присъщи за културата Триполие. Наред с това за пръв път на Балканите започват да се срещат и кости на коне. Най-важното обаче е появата на първия бронз, резултат от легирането на мед с арсен. Смята се, че откритието е дело на къснотриполски племена от Източното Прикарпатие и повдигайки въпроса за усатовци, участвали във формирането на културата Чернавода I, много е вероятно именно те да са внесли първия арсенов бронз по Долен Дунав и в Североизточна България.

Добре известно е, че с края на Преходния период културата Чернавода I прераства в раннобронзовата култура Чернавода III. Тя обаче заема само началото на продължилата хилядолетие РБЕ в Добруджа. По думите на Х. Тодорова: „На територията на Добруджа тя е констатирана повсеместно, като образува напластявания, говорещи за трайна уседналост. Такива напластявания са характерен белег за целия раннобронзов комплекс на Балканите. Сред проучените обекти трябва да споменем Чернавода, сектори С и Д, върху платото Дялул София, Тузлата, окръг Констанца, Големия остров при Дуранкулак, Добричко и др. Материали от началото на РБЕ са известни от наколните селища във Варненското езеро и местността „Лозята” край гр. Дългопол”. Казаното е важно, защото свидетелства за трайна уседналост на населението наскоро след голямата миграция на древнояumni скотовъдни-номади от края на V хил. пр. Хр. С времето свидетелствата за уседнал начин на живот постепенно вземат превес над номадския бит, което придава видимост на живота през РБЕ.

Обръщаме внимание на гр. Дългопол, защото той е пример за разширените грани-

ци на културата Чернавода III в сравнение с предхождащата я Чернавода I. Такова е положението на юг, тя достига не само Варненския залив, но и Лонгоза. Същото наблюдаваме и в посока на запад, като северно от Дунава културата достига западните покрайнини на Южните Карпати. Културата Чернавода I представлява най-източното звено от т.нар. „хоризонт на шайбовидните дръжки” и този белег позволява синхронизирането на поредица култури през Преходния период на територията от Южна Средна Европа до устието на Дунав. При културата Чернавода III този интеграционен процес става още по-мощен. Сега тя е само част от един голям комплекс: „всички раннобронзови култури от комплекса Троя I-Езеро А- Чернавода III-Баден-Болераз се формират почти едновременно. ... Праисторията на Европа за пръв път се сблъсква с явление от такъв грамаден обхват ... най-ранната ... синхронна линия, свързваща Средна Европа с Егея и Северозападна Мала Азия.” твърди Х. Тодорова.

Казваме, че културата Чернавода III просъществува само през началото на РБЕ и на свой ред е унищожена от нова мощна миграционна вълна, дошла от Прикавказието през Северното Причерноморие през III хил. пр. Хр. Този път това са ямните племена, носители на ямната култура – пряк наследник на древнояumnата. Те са също скотовъдни-номади и заселването им в Мунтения, Добруджа и Североизточна България ликвидира за втори път тръгналата да се възстановява поселищна система при културите Чернавода I и Чернавода III. Но ако след експанзията на древнояumnите племена селища, дори и със закъснение, се появяват, дело на заселилите се с номадите и усатовци-триполци, при тази нова експанзия липсват данни за подобно нещо. Това положение в Мунтения, Добруджа и Североизточна България продължава близо хилядолетие и единствените следи от социалния живот на пришълците са хилядите погребални могили със скромен вътрегробен инвентар, предимно керамика. Показателни са каменните стели – „най-ранната изява в областта на монументална скулптура в Югоизточна Европа”. А в погребалната могила с каменна стела в с. Плачидол, Добричко е открита първата, най-стара каруца на четири колела в България.

Учените разпознават девет локални варианта на ямната култура, а според Х. Тодорова Добруджа, Североизточна България и Мунтения съставят десети вариант. Така след като през Преходния период културата в земите ни е интегрирана с тази от Средна Европа посредством „хоризонта на шайбовидните дръжки“, а при последващата раннобронзова култура Чернавода III – с големия комплекс средноевропейски и северозападномалоазийски култури, в следващото хилядолетие те стават най-източната част от ямната култура. Животът обаче продължава и появилите се от североизток племена, носители на срубната култура, полагат края на ямната. В един огромен ареал от Днепър на запад, включително и у нас, около XIII- XII в. пр. Хр. пастирската икономика изчезва, населението приема уседнал начин на живот и възниква гъста поселищна система (10. Тодорова.1984, 56-67).

За работата ни от значение е както начертаната картина, така и повдигнатите въпроси, които досега не са били обект на особено внимание. Нека да ги формулираме.

Първо, към края на халколита повдигане нивото на морето потапя ниските крайбрежни зони на северното и западното Причерноморие и около 4300 г. пр. Хр. културата Варна изчезва.

Второ, в края на V хил. пр. Хр. на територията на Мунтения, Добруджа и Североизточна България от североизток нахлува мащабна миграционна вълна древноямни племена и поставят края на процъфтяващите балкански халколитни култури. Скотовъдите-номади не познават уседналия начин на живот, не градят жилища нито имат селища. Въпреки това, с развитието на културата Чернавода I, през Преходния период възниква нова поселищна система, която по мнението на Х. Тодорова е дело на уседналите усатовски племена, увлечени от миграцията на древноямните племена от културата Среден стог II. Редно е да се знае, че районът на Варна и южно от него остава извън границите на културата и е ненаселен.

Трето, още в началото на РБЕ, със снижаването на морското ниво, Варненският залив отново бива заселен. Заселниците му са усатовски племена и по бреговете му отново възникват крайбрежни селища. Този път те са повече на брой, по-големи са и са просъществували

значително по-дълго време от тези през халколита. Въпросът е, за какво са служили тези нови селища, след като солодобива в Провадийско е преустановен, а металообработвателният център в района на Варненския залив вече не е функционирал? Така достига-ме до единствения възможен отговор, че те са изпълнявали ролята на морски транспортен център, ако и да не знаем за какво точно е служел той.

Четвърто, появата на новите крайбрежни селища се свързва с раннобронзовата култура Чернавода III. Това става близо хилядолетие след залеза на културата Варна и края на балканския халколит. Археоложките данни изключват възможността за някаква връзка между двата вида селища, след като между тях се установява значителен хиатусен слой от 0.9 м, а дендрохронологичните изследвания не откриват застъпващи се проби. И все пак във всичките осем случая, където е имало халколитни селища, на същото място са били изградени и раннобронзовите! Последното обстоятелство няма изключения нито обяснение! Следва обаче да се знае, че при култура Чернавода III, заела първата трета от РБЕ в периода 3300-2800 г. пр. Хр., селищната система в Добруджа и по северното ни Черноморие постепенно се възстановява.

Пето, културата Чернавода III е ликвидирана в края на IV хил. пр. Хр. от нахлулите в Мунтения, Добруджа и в Причерноморието ямни племена. Селищната система в Североизточна България и по северното ни Черноморие, тръгнала да се възстановява още през Преходния период, е изцяло унищожена и изчезва. И нещо много любопитно, единствено крайбрежните селища във Варненския залив устояват и просъществуват. Интересно, коя е причината за това?

Шесто, през цялата РБЕ, датирана между 3300-2100 г. пр. Хр., тези селища съществуват като един самотен остров в пустошта, оставили ямните племена с идването си. Досега обаче археолозите ни не са търсили причината за това и въпросът не е проучван. Крайбрежните селища във Варненския залив устояват, но в района други останали селища не се установяват.

Седмо, и най-важното, което е предмет на настоящата работа, се определя от въпроса,

налице ли са факти, аргументи и обстоятелства, които позволяват да се приеме, че раннобронзовият транспортен център Варна II и околният район представляват самостоятелна култура? Бегла представа за материалната култура придобиваме от оскъдните артефакти, спасени при работата на дълбачките във връзка с прокопаването на канала между езерата и тяхното разширяването при индустриализацията на района. Ето как представя данните от проучванията на потъналите селища Златният Иван и до какви изводи достига той:

„Важната особеност на бронзовата епоха във Варненско е липсата на връзка с предходната епоха. По-горе бе казано за пластове под водата и тяхното прекъсване с празен пласт между тях. Това е лесно установимо и при сравнение на материалната култура между двете епохи. Изчезват ниските разлати съдове, украсени с боя, графит и инкрустирани геометрични мотиви. Появяват се кани с дръжки и скосени устия, паници и аскуси. На преден план излиза само връзана и набодена украса, образуваща пояси по плещите на съдовете. Друга е и повърхността на съдовете, а и съставът на глината се различава. Изчезва напълно идолната пластика, променя се формата на каменните брадви. Тези аргументи за промяна на материалната култура всъщност показват смяната на населението. Остава неизяснено защо новото население се е настанило на мястото на старите енеолитни селища. Дали все пак разликата между двете нива на морето не е била твърде дълга във времето и новите заселници са намерили следи от старите селища. ... В района на Варненско не са намерени селища от същото време, което говори за евентуално прииждане на новите заселници по крайбрежни пътища. За находките от потъналите селища е характерно откриването на дървени предмети, каквито не може да се открият в обикновените селища от праисторическата епоха. Възможно е при проучванията да бъдат намерени и много други органични материали – кожа, тъкани, плетки – всички запазени в анаеробната среда под водата.” (11. Иваноив. 2001, 20,28).

И така проучването на крайбрежните селища дава основания да се говори за промени в материалната култура, обяснено със заселването наново и то многобройно население.

Тук следва да допълним с вече казаното от нас за раннобронзовия морски център Варна II, че при него липсват данни за солодобив и металообработвателните работи – най-типичните белези за халколита са продължили. Същевременно се открива археоложки материал за появата в района на погребални могили и антропоморфни каменни стели – свидетелства за налагане на ямната култура.

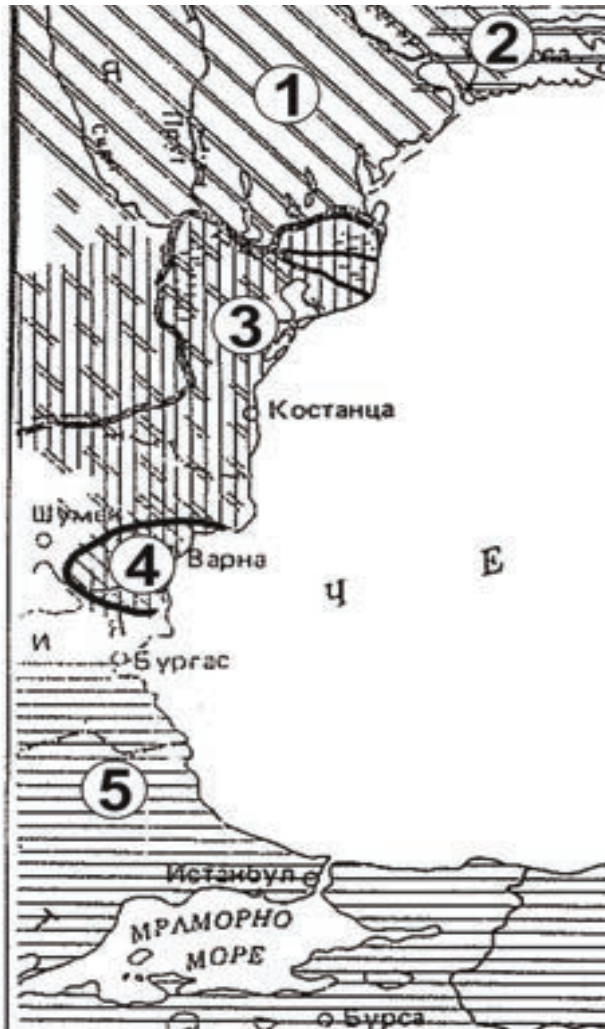
Както се вижда, посоченото е твърде недостатъчно, за да може въз основа само на него да бъде дефинирана една нова археологическа култура. И все пак Г. Тончева засвидетелства такава като я нарича култура „Езерово”, по името на село Езерово, където е открито едно от 14-те раннобронзови селища (12. Тончева. 27,41-62). Нека поясним, че тази култура Езерово няма нищо общо с културата Езеро в Южна България, част от големия балканско-малоазийски раннобронзов комплекс. Съжаляваме само, че не успяхме да открием тази й работа, тъй като била докладвана на форум в чужбина и у нас следите й се губят. Известна представа за култура Езерово откриваме у Х. Тодорова в монографията й „Каменно-медната епоха в България” (1986). Суворово, Провадия, Аврен, Долни чифлик и Дългопол.

Тези данни се допълват от Табл. 35 „Обща схематична синхронизационна таблица”. В таблицата РБЕ по Западното Черноморие е разделена на три периода. Най-ранният около 3300-2800 г. пр. Хр. е зает от култура Чернавода III, средата на епохата – 2800-2500 г. пр. Хр. се заема от култура Езерово и най-късно 2500-2100 г. пр. Хр. се появява ямната култура (13. Тодорова.1986, 231).

В „Каменно-медната епоха в България” култура Езерово е засвидетелствана върху карта № 10 „Раннобронзови култури в Югоизточна Европа”, точно в района около Варненския залив. За съжаление липсват разяснения. Все пак от картата установяваме, че през РБЕ във Варненско и в Лонгоза на една не особено голяма територия, включваща почти изцяло централната и южната част на съвременната Варненска област, се срещат една след друга културите Чернавода III и Езерово. На изток културата граничи с морското крайбрежие между градчетата Балчик и Бяла, а в дълбочина, освен селищата от Варненския залив, включва районите на Суворово, Провадия,

Аврен, Долни чифлик и Дългопол.

Тези данни се допълват от Табл. 35 „Обща схематична синхронизационна таблица”. В таблицата РБЕ по Западното Черноморие е разделена на три периода. Най-ранният около 3300-2800 г. пр. Хр. е зает от култура Чернавода III, средата на епохата – 2800-2500 г. пр.

Илюстрация 5. Карта на раннобронзовата култура Езерово, идентифицирана от Горанка Тончева 1) Ямна култура, 2) Городск-Усатово-Фолтеци, 3) Чернавода III, 4) Езерово, 5) Езеро + Ранноанатолийска бронзова култура (14.Тодорова. 1986, с.249-250)

Хр. се заема от култура Езерово и най-късно 2500-2100 г. пр. Хр. се появява ямната култура (13. Тодорова.1986, 231).

Казаното означава, че Езерово е самостоятелен културен феномен, който не бива да се бърка нито с Чернавода III, нито с ямната култура. Знаем, че самите раннобронзови се-

лица възникват с началото на РБЕ и дори се дават за пример като белег на култура Чернавода III. Но знаем също, че при нея се срещат и редица други свидетелство за уседнал начин на живот. И Варненско не прави изключение – в началото на РБЕ селищата постепенно са възстановени, но с появата на ямните племена след 2800 г. пр. Хр. или дори по-рано, цялата селищна система изчезва и остават да единствено четирнадесетте крайбрежни селища от Варненския залив?

Казахме, че културата Езерово е идентифицирана от Г. Тончева и тя единствена е писала за нея. Знаем, че пак тя описва и каменните стели, открити край с. Езерово и ги свързва с ямната култура. *От Х. Тодорова знаем, че с експанзията на ямните племена изчезват всички форми на уседнал начин на живот, включително в Добруджа и по нашето Черноморие. Но знаем също, че крайбрежните селища продължават съществуването си през цялата РБЕ и няма никакви данни те да са били унищожени с появата на ямните племена. Напротив, приема се, че изчезват едва с новото покачване на морското ниво и повторното им потапяне около 2100 г. пр. Хр. Същевременно в Мунтения, Добруджа и по Северното Черноморието на териториите, заети от ямните племена няма никакви други селища.*

Именно това намираме за ключов момент в историята на района през РБЕ. Това представя селищата в района на Варненския залив като нещо изключително. И налага да потърсим нова отправна точка за решаването на проблема, като се запитаме, кое е общото и за трите последователни култури (Чернавода III, Езерово и ямната), спомогнала за оцеляването на селищата?

Говорим за РБЕ и естествено общото и най-важното е развитието на металургията на бронза. Известно е, че най-ранният бронз е бил получаван при легирането на медта с арсен. Че това за пръв път е станало в Източното Прикарпатие. Че арсеновият бронз е доминирал през цялата РБЕ и оттук се е разпространил на изток към Кавказ, на запад към Алпите, но най-вече на юг към Егейския свят. В случая за нас е особено важно последното направление, защото то трябва да е било по морски път, а това означава, че във всички случаи пътят е

минавал през поне един определен морски възел по черноморското крайбрежие. Като имаме представа, че бронзът и бронзовите изделия са идвали от Източното Прикарпатие, логично е този морски център да се е намирал по възможност по на север. А науката засега не знае друг по-голям морски център от Варна II с неговите четиринадесет селища във Варненския залив. Именно тези селища определят района за водещо в корабоплаването и морската търговия пристанище по черноморското крайбрежие. И точно това го прави най-вероятният център, свързан с износа на арсенов бронз на юг и разпространението металургията на арсеновия бронз през РБЕ в Егейския и Средиземноморския свят.

Много е важно да подчертаем, че същият

Илюстрация 6. Крайбрежни морски селища открити по южното ни Черноморие: 1. Атия; 2. Созопол; 3. Устието на р. Ропотамо; 4. Урдовиза (Китен); 5. Стамопло (15. Реев, Р., 2004)

тип крайбрежни морски селища през РБЕ се появяват и на много места по южното ни Черноморие като освен двете в Созопол се откриват още в Атия, на устието на Ропотамо, край Урдовизо (Китен) и Стамопло.

Това са откритите досега крайбрежни селища-пристанища по българското Черноморие, но подобни селища М. Лазаров описва и в Егейско море: Полиохни на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос, Емпорио на о. Хиос, Тигани и Херайон на о. Самос, Ясос в малоазий-

ска Кария. А ние бихме допълнили и самата Троя, на изхода от Дарданелите и селището на о. Самотраки. Това е само т.нар. от автора „западен морски път“, който начева от о. Лемнос на изхода от Дарданелите и се движи по островния мост в непосредствена близост на малоазийското крайбрежие. Но наред с казаното варненският изследовател не пропуска да отбележи: „При това на вниманието се налага един твърде съществен факт. Западнопонтийските крайбрежни раннобронзови селища имат своите паралели в Източното Средиземноморие – както на Малоазийския бряг, така и по островите.“ Така крайбрежните селища от морския транспортен възел при Варна водят на юг към Южното Черноморие, а оттам по островния мост през Егейско море, до най-югозападните части на Мала Азия и Средиземно море.

Освен този източен морски път, Михаил Лазаров различава и „западен морски път“, отново от Полиохни на о. Лемнос. Той обаче води през Северните Споради, между континента и о. Евбея, на който са селищата Лефканди и Маника. Отсреща, на източния бряг на Атика са Аскитарио и Рафина, в Сароническия залив о. Егина, а в Арголида на Пелопонес Лерна и оттам пътят достига Цикладските острови.

Особено важно намираме твърдението му, че появилите се крайморски селища през РБЕ по островите и на Малоазийския бряг са паралели на нашите, което означава, че те са заимствани от селищата-пристанища по Българското Черноморие. И последното е напълно естествено след като знаем, че всички селища от този тип от РБЕ и в Черно, и в Егейско море представляват естествено продължение на селищата-пристанища във Варненския залив и двете при Созопол от времето на халколита.

Проф. М. Лазаров отива и още по-напред, като предполага, че по южното ни Черноморие е имало и други селища-пристанища. Такива той очаква да бъдат открити в лиманите на морското крайбрежие между Стара планина и гр. Бургас, в района на Бургаския залив и Бургаските езера, в устията на реките, вливащи се в Черно море южно от Бургас и Созопол. Но освен по българския бряг, той приема, че подобни селища трябва да е имало и по румънското крайбрежие – по бреговете на осолените днес езера, отделени с пясъчни коси от море-

то, били някога морски заливи. Но освен по нашето и по румънското крайбрежие, морски селища се откриват и по турското крайбрежие на Черно море (16. Лазаров, 13-20,31-32).

Още по-видима става картината, защото, освен като пристанища, някои от егейските острови се оформят и като металургични центрове: Лемнос, Самос, Родос. А Х. Тодорова проследява самия път на арсеновия бронз от Източното Прикарпатие, Молдова и Южна Украйна през централните и източните райони на Северна България на юг към селищна могила Ильпинар в Северозападна Анатолия, Ситагри IV край Драма до Нахал Мишмар в Палестина. Но тя пропуска ранна Троя без да я споменава, а точно в нея някои припознават родината на бронза. Това, разбира се, не е вярно, но истина е, че Троя се оказва звено от същия този морски път на арсеновия бронз от центъра Варна II на юг към Егейско и Средиземно море (17. Тодорова. 1994, с.12).

И още нещо много важно, на което обръща внимание А. Орачев. По своите форми и археометалургични особености оръдията и оръжията, изработвани от арсенов бронз на цялата територия, включваща части от Румъния, България, Украйна, Егея и Анатолия са идентични. Това е най-категоричното свидетелство за приемствеността при разпространението на арсеновия бронз като доминираща суровина през РБЕ. Но и второ, през цялата РБЕ именно арсеновият бронз доминира навред из културния свят. Калаеният бронз е бил известен, но се е наложил едва през късната бронзова епоха (18. Орачев, с.105-106).

Редно е да отбележим, че именно разпространението на най-ранния арсенов бронз дава съдържание и перспектива на нашето изследване. Вярваме обаче, че това е само едната част от съдържанието, защото допускаме, че морският транспортен възел Варна II е играл основна роля и при миграцията на ямните племена. За това, че тя е ползвала пътища по крайбрежието съдим от видимата концентрация на присъщите ѝ погребални могили в близост до морето. И. Иванов също подсказва нещо подобно, допускайки новите заселници да са ползвали при идването си крайбрежни пътища. Но са налице и други интересни данни.

Стана ясно, че липсата на селища може да се разглежда като специфична особеност на

ямната култура. И че тази липса се компенсира с другата ѝ присъща особеност – погребалните могили – единствени свидетелства, останали след нея. Една от особеностите на тези могили е тяхната концентрацията по морското крайбрежие. Не по-малко любопитно е и разпределението им по света. То се оказва неравномерно и това е друг ценен ориентир. По мнението на А. Орачев те заемат обширно пространство – от средноазиатските степи на изток, чак до Атлантика на запад. Най-многобройни са надгробните могили в Тракия и на територии, заселени от тракийски племена като Фригия, Лидия, Троада и, разбира се, в степите на Украйна. Любопитното е, че в Бретан, в Южна Франция и в Ирландия се срещат често, докато в Испания, в Италия и Гърция почти липсват. Тъй или иначе обаче хилядите погребални могили у нас и най-вече в близост до морското крайбрежие, легитимират мащабната миграционна вълна на ямни племена по земята ни през III хил. пр. Хр. (19. Орачев,105-106).

Естествено е загадката с концентрацията на могилен гребници по морското крайбрежие да ни насочи към възникналите през РБЕ крайбрежни селища-пристанища във Варненския залив, по южното ни Черноморие, по егейските острови, малоазийското крайбрежие и в Леванта. М. Лазаров бе маркирал два морски пътя само в Егейско море, но корабоплаването е излизало и извън него и е достигало Средиземноморието. Х. Тодорова говори за следи от ямната култура при пелопонески Аргос (20. Тодорова. 1984, с.66), а Г. Тончева – за антропоморфна каменна стела в Гърция (21. Тончева. с.17). Любопитни в това отношение са данните от изследванията на френския антрополог Р. Шарл, който открива в некропола на пелопонески Аргос скелетите на северен тип хора, заселили района през IV-III хил. пр. Хр. В Северна и Централна Гърция този тип северно население присъствало много по-силно, отколкото в Пелопонес, а през II хил. пр. Хр. то видимо било намаляло. Тези данни показват наличието на мащабна миграция от северен тип население в Гърция в края на IV хил. пр. Хр., която обаче въпреки и мащабна се оказала сравнително краткотрайна (22. Динков. с.211,231). Дали хората, за които говори Р. Шарл са били представители на ямната култура, не става ясно. Антропологичните

особености обаче и посоченото датирание позволяват миграцията да бъде свързана с ямните племена.

Сега разбираме срещата на подобни на нашите антропоморфти каменни плочи в Гърция. Още по-любопитна е срещата им по крайбрежието на Южна Франция, за което говори Горанка Тончева. По наше мнение въпросът е особено важен, доколкото трябва да има отношение към заселването на ямни племена и по Атлантическото крайбрежие. И това намира потвърждение в множеството погребални могили в Бретан, Южна Франция и в Ирландия, за които съобщава А. Орачев.

За скотовъди-номади и добри мореплаватели, влезли в ранната история на Западна Европа под имената баски, аквитани, арморик, алби и пр. говори и канадският изследовател Фарли Моуът. Това били древни племена, може би най-ранните, известни по име, заселили европейското атлантическо крайбрежие още преди появата на келтите. Те били носители на скотовъдна и морска култура, заселили цялото френско-испанското атлантическо крайбрежие, ако и на страниците на историята да се появяват твърде късно покрай келтската, а след това и на римската инвазия в района. Нещо любопитно представляват техните плавателни съдове – гребно-ветроходни, всичките до един – северен тип, с дървено скеле и обшити с кожи на моржове, тюлени или волски (23. Моуът. с.53-58).

Нека допълним, че историята на ранните емигранти в Западна Европа има и своето съвременно генетично измерение в лицето на доминиращата тук Y-хаплогрупа R1b, в чиито носители някои изследователи разпознават степните пастири, прекосили със стадата си цяла Европа, за да достигнат крайните ѝ западни предели и Атлантика. Други пък твърдят, че това били келтите и дори наричат тази хаплогрупа „келтска”. Явно споровете ще продължават и едва ли скоро ще бъдат решени, но колкото и да са интересни, те остават извън предмета на настоящото изследване. Тук ги споменаваме само за да посочим актуалността на темата за центъра Варна II през РБЕ. Сега разпространението на ранния арсенов бронз и миграцията на ямните племена и по море позволяват да разберем кому, кога и за какво е служил той.

Допускаме, че многобройните селища-пристанища във Варненския залив са служили като изходен пункт на морските емигранти, прииждали през каспийско-причерноморските степи до Долен Дунав, Добруджа и нашето Северно Черноморие през РБЕ. Вероятно основният поток емигранти със стадата се е придвижвал на запад по речията на Дунава като по този начин е достигнал Централна Европа и, подминавайки не особено високите Шварцвалд, са се озовавали по долината на Рейн, откъдето са могли да продължат на север, по Рейн, на юг по реките Сона и Рона или на запад по р. Лоара и Сена. Но освен тази основна маса емигранти-скотовъди е имало и втора, не така мащабна, но достатъчно голяма част емигранти-мореплаватели от Прикаспието и те са се придвижвали покрай морското крайбрежие. Много е вероятно тази част от емигрантите да са се събирали при Варненския лиман и някои от тях да са го използвали като изходен пункт за далечното им морско пътешествие.

По времето на РБЕ каналът Манич е бил вече пресъхнал и, ако е имало емигранти от Прикаспието, носители на морска култура, първият етап от придвижването им до Черно море трябва да е бил по суша. Но е възможно и остатъкът от канала за определено време да е представлявал низ от малки езерца, от които това морско население да се е възползвало, а сушавите участъци от пътя да е минавало, пренасяйки леките си лодки, правени от опънати кожи. Възможно е да са си помагали, поставяйки ги върху колела, и така да са ги бутали и теглили. Да си припомним латинското *carus navalis* – “култова кола”, но и „кораб на колела”, което ни подсеща за изобретяването на първия колесен транспорт – дървени платформи на колела, теглени от волове, а по-късно и от коне. Така те са преодолявали сухоземните участъци, за да достигнат морския транспортен възел при Варна – вероятно единственият морски изходен пункт. Дълбок и спокоен пристан, южно от честите и опасни на щормове води на Северното Черноморие, предлагащ изобилие от 14 крайбрежни селища-пристанища, където емигрантите са могли да се събират за отплаване без да се налага да прибързват с отпътуването. Те са ги ползвали за място, където са могли да наемат

кораб, подходящ персонал и провизии за дългия и опасен път – най-малкото вещ капитан,

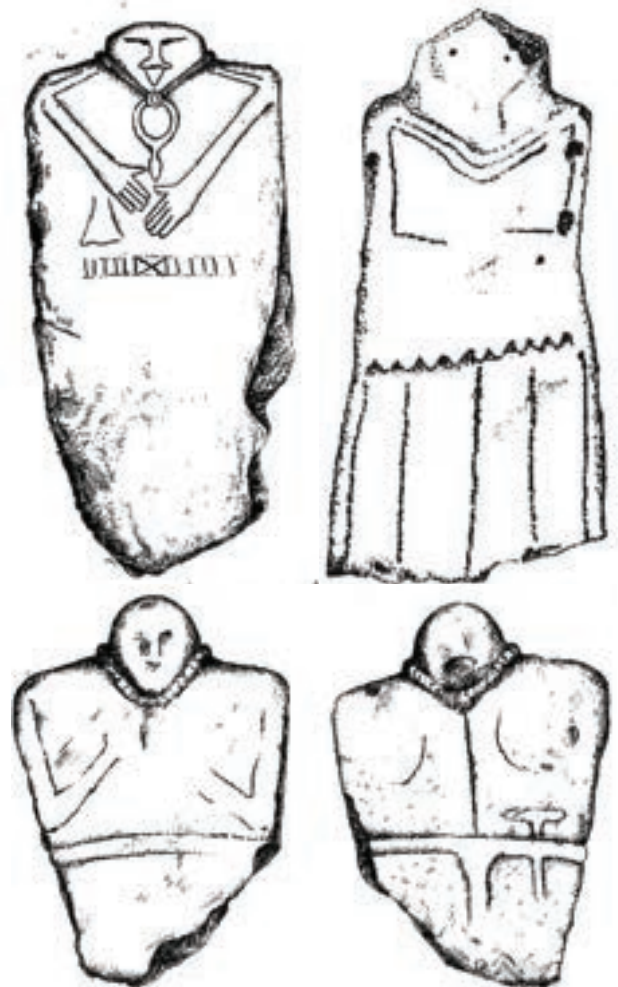
Илюстрация 7. Маршрут за миграцията на ямни племена по море от Варна II към Егейско море

запознат с дългия маршрут към и през Егейско и Средиземно морета до Атлантика и Северно море.

Морският център Варна е разполагал с всичките тези условия и вероятно това е причината за големия брой селища в залива – обстоятелство, което не се среща никъде другаде по света по това време. И което прави хипотезата за раннобронзовия морски транспортен център Варна II приемлива и правдоподобна. Въпросът обаче е, можем ли да говорим освен за морски център и за археологическа култура Варна II? Имало ли е освен халколитната култура Варна и раннобронзова култура на нейното място? И се питаме, защо ли никой досега не я е търсел?

Видяхме, че в Мунтения, Добруджа и Североизточна България раннобронзовата култура Чернавода III преминава с нашествието на ямни племена направо в ямната култура.

Два бяха белезите на тази промяна. На първо място това беше изчезването на всички следи от уседнал живот поради пастирския начин на живот на новопристигналите. Втори отличителен белег бе бързото и повсеместно разпространение на погребалните могили – специфична особеност на погребалния обред у ямните племена. В случая с центъра във Варненския залив обаче нещата са различни и за това можем да съдим по първия посочен критерий. Крайбрежните селища се появяват още при културата Чернавода III с началото на РБЕ и продължават съществуването си и по време на ямната култура до повторното потапяне от надигналото се морско ниво в края на ранния бронз. За това съдим от погребалните могили и каменните стели от селата Езерово и Манастир – явни белези на ямната култура в района на Варненския залив, докато крайбрежните селища тук са съществували, без каквито и да

Илюстрация 8. Каменните стели от с. Езерово, Варненско [по Горанка Тончева].

са други селища на териториите, заети от ямната култура, включително и във Варненско.

Или, казано по друг начин, ямната култура във Варненския залив не притежава единия от типичните си белези – живот без селища и се различава по четирнадесетте селища – всичките останали да съществуват като морски пристанища и след прииждането на ямните племена. По-горе ние разкрихме обективната причина за това положение и разбираме, че функциите на района като морски транспортен възел са били запазени по целесъобразност и са били приети и използвани от степните номади за техните нужди. В този смисъл местният начин на живот, което ще рече и местната култура, са устояли на натиска на емигрантската вълна и на ямната култура. И точно това обстоятелство прави културата в района на Варненския залив уникална и различаваща се от всичко друго на територията, залята от ямните племена.

И тъй, ако археологичната култура представлява съвкупността артефакти, оставили следа от живота на населението на едно конкретно място за определено време, то в случая с живота във Варненския залив през РБЕ откриваме именно тази местна особеност, която определя местния начин на живот като самостоятелна култура и по която особеност се отличава от начина на живот на останалата територия. Разбира се, не бива да забравяме нито да пренебрегваме ония особености в местния културен облик, за които говори Иван Иванов, обсъждайки археологичния материал от проучените артефакти, открити в района на раннобронзовите крайбрежни селища. Още по-подробна картина, в това отношение предлага в работата си Горанка Тончева, идентифицирала езерната култура Езерово. Както виждаме, дори и само това обстоятелство археоложката е приела за напълно достатъчно, за да говори за своеобразна местна култура.

В сравнение с това, останалата да съществува селищна система в района на праисторическия Варненски залив е много по-силен аргумент, указващ наличието на самобитна археологическа култура. И тази култура касае всичките крайбрежни селища в залива, а не само това при днешното с. Езерово. Днес са проучени и ние знаем четирнадесет такива, но в действителност броят им е значително

по-голям, тъй като има и поне още пет-шест непроучени, по думите на И. Иванов: при Коробостроителния завод, в канала между Девненското и Варненското езеро, в западния край на пясъчната коса на острова, под новия мост и другаде ... (24. Иванов. ..., с.19). За всичките тези четирнадесет проучени селища, а вероятно и за непроучените, знаем, че по времето на РБЕ са носители на една обща и своеобразна култура. Тъкмо тази култура ние наричаме с името Варна II. Вероятно това е същата култура, която Г. Тончева нарича с името Езерово. Ние обаче не приемаме това име. И причините за това виждаме в следните аргументи:

Първо, защото селището при с. Езерово е само едно от четирнадесетте проучени и, ако приемем името му за име на културата, ние неволно игнорираме всички останали. Намираме за несправедливо културата да носи името на с. Езерово, когато то не е нито единственото, нито дори първото открито раннобронзово селище.

Второ, защото всички тези най-малко четирнадесет селища са функционирали общо като един морски транспортен възел и именуването на културата само на едното селище изкуствено маскира общата картина, че става дума за голям общ център и неговата истинска същност. А това може да подведе изследователите в погрешна посока.

Трето, защото културата има един общ знаменател и това е праисторическият Варненски залив, включвал освен съвременния залив, но също и Варненското, Белославското и пресъхналото днес Тръстиковско езеро. Всичките четирнадесет крайбрежни селища се намират разположени по двата бряга на праисторическия залив, който познаваме като Варненски. Затова намираме за естествено и културата да носи същото име.

Най-важно обаче намираме обстоятелството, че всяко друго наименование извън името Варна разкъсва ненужно връзката между халколитния и раннобронзовия център в района на Варна. И след като халколитните селища бележим с общото име на района Варна, същото важи и за тези от РБЕ. Но и да не забравяме и оная особеност, останала досега без да бъде обяснена – навсякъде, където е имало халколитно крайбрежно селище, на същото място са били разположени и ранно-

бронзовите селища. Изключения няма! И ако не друго, този факт следва да уважим и да засвидетелстваме.

За морските транспортни и търговски центрове Варна I и Варна II вече съм писал. Х. Тодорова и Г. Тончева преди близо 50 години идентифицират къснохалколитната култура Варна (25. Todorova, Toncheva, 44). По-късно Г. Тончева разпознава и раннобронзовата култура Езерово. И двете култури водят корените си от крайбрежните селища в праисторическия Варненски залив. Ето защо, нарекли халколитната култура с името на съвременния пристанищен град Варна, редно е със същото име да бележим и раннобронзовата култура, заела същия праисторически залив. Това е известна практика, приета в археологията. А за да можем да различаваме двете култури, намираме за естествено, възползвайки се от казаното за морските пристанищни центрове Варна I и Варна II, и тях да ги бележим като култура Варна I – къснохалколитна и култура Варна II – раннобронзова. Това досега археолозите не са направили! Нека го направим ние!

ЛИТЕРАТУРА:

Иванов, Иван. Варненски археологически музей: Пътеводител: Праистория на варненския край. Варна. 2001, с.19.

Русев, Руси, Владимир Славчев, Геоирги Маринов, Йордан Бояджиев. Варна – праисторически център на металообработката. Варна, 2010, с.135.

Ivanov, Iv. A la question de la localisation et des etudes des sites submerges dans les de Varna, XXVI, 19-26.

Попов, Светлозар. Морският транспортен център Варна през ранната бронзова епоха. Научна конференция на Съюза на учените – Варна. „Културното наследство на Варна”. Варна, 30 септември 2021 г., с.53.

5. пак там, с.51-52.

Славчев, Владимир. Варненският халколитен некропол е по-стар от предполагаганото. Интервю в Радио Варна. 30-01.2018.

Попов, Светлозар. Халколитната цивилизация Варна. Варна, 2014, с.104- 139.

Тодорова, Хенриета. Каменно- медната епоха в България, С., 1986, с.245- 246.

9. пак там, с.247-248.

Тодорова, Хенриета. Добруджа през праисторическата епоха. – В: История на Добруджа., С., 1984, с.56-67.

Иванов, Иван. ..., с.20,28.

Toncheva, G. Un habitat lacustre de l'Age du Bronze Ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II) – Dacia, 27, 41-62.

Тодорова, Хенриета. Каменно- медната епоха в България. С., 1986, с.231..

14. пак там. с.231,249-250.

Peev, P. Submergen Prehistoric Settlements Along the Western Black Sea Coast-The Problems of Situation, The Geoarchaeology of River Valleys, 2004.

Лазаров, Михаил. Древното корабоплаване по Западното Черноморие. Варна, 2009, с.13-20, 31-32.

Тодорова, Хенриета. Проблеми на най-ранната металургия. С., 1994, с.12.

Орачев, Атанас. България. Началата на рударството, металургията и древните съкровища. Финална версия. С. 2017. с.105-106.

19. пак там, с.105-106.

Тодорова, Хенриета. ... 1986, с.66.

Тончева, Горанка. Новооткрити антропоморфни плочи край с.Езерово, Варненско. – В: ИНМВ, 1967, с.17.

Динков, Веселин. Пеласгита. С. 1999, с.211,231.

Моуът, Фарли. Загадките на Канадска Арктика, С., 2001, 53-58.

Иванов, Иван. ..., с.19.

Todorova, H., G. Toncheva. Die aneolithische Pfahlbasieglung bei Ezerovo im Varnasee – Germania, 1975, 53, 30-46.

КНЯЗ МИХАИЛ АНДРЕЕВИЧ ОБОЛЕНСКИЙ И НЕГОВОТО ДЕЛО ЗА РАЗКРИВАНЕ И ЗАПАЗВАНЕ НА ЗНАНИЯТА ЗА КНИГИТЕ ОТ ЗЛАТНИЯ НИ ВЕК, ИЗПРАТЕНИ В КИЕВСКА РУС ПО ПРЕЗВИТЕР ГРИГОРИЙ ПО ПОРЪКАТА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ

Веселин Д. Тракийски

***Abstract:** In my report I will present two theses. One is about Prince Mikhail Andreyevich Obolensky and his work to reveal and preserve the knowledge about the books of our Golden Age, sent to Kievan Rus by Presbyter Gregory on the order of Tsar Simeon the Great. The other reason for this, as it is related to the cultural heritage of Varna and the Black Sea region, is the presence of the excavations of a monastery known as the Holy Virgin, from the time of the kings Boris, his son Tsar Simeon, and grandson Tsar Peter, located on a terrace on the high part of the southern slope of Frangata, north of the city of Varna. In it, in addition to the uncovered remains of the buildings that are usual for such places, there is also a building known as the scriptorium, where the books that are known under the name of the Books of Our Golden Age were translated, written, illustrated, and shaped. During the time of the monastery's existence, until it fell under a landslide, before its discovery in the past century, no other such facility is known to have existed anywhere in the world.*

***Keywords:** Golden Age, books, Presbyter Gregory, Holy Virgin monastery, Shkorpil brothers, Frangata terrace, Prince Mikhail Obolensky*

Княз Михаил Андреевич Оболенский е човекът, чието дело е неразривно свързано с разкриване и запазване на знанията, които имаме за книгите от Златния ни век, изпратени на Великата княгиня Олга в Киевска Рус и занесени там от презвитер мних на всички български църкви Григорий.

Той е роден през 1805 г., в родовото имение на князете Оболенски и починал на 22 януари 1873 г. в Санкт Петербург. Според обичая, който господства тогава в руските знатни семейства, князът е назначен за паж още като 13-годишно момче; през 1823 г. е повишен в камерен паж, а две години по-късно постъпва на активна служба като прапорщик във Финландския лейбгвардейски полк. През 1828 г. княз Оболенски е повишен в чин втори лейтенант и на следващата година участва във военни действия. В състава на финландския полк княз Оболенски участва в преминаването на река Дунав, след това при обсадата и превземането на Варна; в битката на 16 септември князът е ранен от куршум в левия крак и е принуден, заедно с други ранени, да отиде в Одеса за лечение. За проявената храброст и безстрашие князът е награден със златна сабя

с надпис: „за храброст” и произведен в лейтенант. Но получената рана принуждава княза за скоро, през 1831 г., да напусне службата си. С чин капитан, той се пенсионира, за да се занимава с граждански дела и скоро е назначен да изпълнява специални задачи при председателя на временното правителство на Кралство Полша. Въпреки това, полските въстания скоро подтикват княза да вземе отново оръжието, което току-що е изоставил, и за отличието и смелостта, показани в делата на 19-21 август, княз Оболенски е награден с орден Св. Владимир 4-та степен с лък. През 1832 г. княз Оболенски с ранг колегиален асесор е назначен за началник на секретната част на канцеларията на губернатора на Кралство Полша, но на следващата година преминава на служба в Министерството на външните работи и е назначен в Московския главен архив, в който служи почти 40 години, първо като преводач, след това като главен пазач в комисията за отпечатване на държавни грамоти и договори и накрая, като директор на архива. Оболенски придобива това достойно име, което, по думите на Костомаров, „ще остане за дълго време паметно в анализите на руската

наука“. Още от първите стъпки на службата си в архива княз Оболенски с нетърпение се заема да изучава исторически паметници и документи и още през 1834 г. се появява публикацията му „Парите на Велики Новгород“. Така наречената „Супралска хроника“, която той публикува през 1837 г., скоро привлича вниманието на учените общества и князете към себе си. Оболенски, който вече е член на Московското дружество по история и руски древности, е избран в археологическата комисия. Накрая през декември 1840 г. князът е назначен за управител на архива, през 1848 г. е утвърден на тази длъжност и през май 1868 г. тя е преименувана на директор на архива. Ставайки ръководител на администрацията на такава богата съкровищница от материали за руската история, като Московския главен архив на Министерството на външните работи, княз Оболенски успява да извлече от него много ценни паметници, независимо или с помощта на някои от своите колеги в архива (като А. Н. Афанасиев, С. С. Иванов, М. П. Полуденски), като подготвят за издаване и ги публикуват в различни списания и периодични издания и в отделни публикации. В допълнение към споменатата „Супрасалска хроника“, князът издава още два летописни паметника „Летописец Переяславля Суздальский“ и „Новият летописец“. Тогава по негова инициатива е публикуван доста значителен сборник от исторически актове, като като например „Посланическата книга“, „Метриката на Великото Литовско княжество“ (нещо от рода на „характеристика“) и др. Освен това князът публикува много актове в своя „Колекция на княз Оболенски“, от които единадесет издания са публикувани от 1838 до 1840 г. Колекцията включва отчасти актове, съхранявани в архива, отчасти такива, които са принадлежали на княза и след това са били дарени от него на архива. Всеки брой на сборника е посветен на публикуването на един акт.

Съдържанието на актовете датира от епохата на 16-17 век, което особено привлича вниманието на княза. През 1847 и 1848 г. княз Оболенски публикува в 4 малки издания „Чуждестранни произведения и актове, отнасящи се до Русия“, които също публикува в „Чтения на московската обща история и древния руски език“. Между другото, трябва да се отбележи,

че още по-рано (1839 г.) той препечата една любопитна история, датираща от епохата на смутни времена и съставена от очевидец, някакъв холандски търговец: „La légende de la vie et de la mort de Demetrius l'Imposteur“. От други многобройни издания на книгата е важно да се отбележат: „Коронясването на Михаил Фьодорович“ (люксово издадено през 1856 г., отпечатано в много малък брой копия), „Писма на руски суверени и други лица от царското семейство“ (публикувани през 1861-1862 г. от комисията за отпечатване на държавни грамоти и договори, на която князът е бил управител). В допълнение към изброените отделни публикации, публикувани под ръководството на княз Оболенски, отечествената наука дължи на княза редица ценни исторически материали, публикувани от него в различни навременни и периодични издания, като например в „Чтения на Московските общества История и руските древности“, „Архив за исторически и правни сведения“ от Калачев, „Записки по обща история и древности на Одеса“, „Известия на Императорското археологическо общество“, „Известия на Императорската академия на науките“, „Библиографски бележки“, „Руски архив“, „Вестник на земевладелците“, „Православен преглед“. Князът М. А. Оболенски работи много и усърдно и като археолог, особено по време на председателството на научната комисия по възстановяването на палатите на болярите Романови. Възстановяването на палатите на Романови е едно от най-големите явления в историята на руската археология. Многократно подложен на пожари, ре-конструкции и понякога дори варварски (от археологическа гледна точка) променени, този древен ценен паметник на античността веднъж дори е бил осъден на унищожение. Но благодарение на хората, които умеят да ценят историческите паметници, палатите на Романови не само не загиват, но са запазени и възстановени със средствата, с които разполага археологическата наука. „Възник-на идеята“, казва Костомаров, „да се създаде визуален пример за древния руски живот от началото на 17-и век, достъпен за всеки. Въпреки промените, старата сграда все още имаше характеристики в своята подредба, които обясняват както древните жилища, така и част, техниките на древния живот. Това, което

липсваше, беше подновено на базата на реално съществуващи материални паметници от древността“. Сериозно внимание е обърнато и на обзавеждането на стаите, които са запълнени с вещи, действително принадлежали на съвременници от онази епоха. Той дарява много неща от своята археологическа колекция и книги. В допълнение към дейността на княза в главния архив и като председател на комисията за реставрация на покоите на Романови, заслужава да се спомене неговото управление на държавното древно хранилище на грамоти, ръкописи и печати, създадено в Московската оръжейна палата, която висшестояща поръчка му е поверена през 1853 г. Освен това той лично пише много книги, а и участва в дейността на много научни дружества. Князът е бил член на Московското и Одеското дружества по история и антики, археологически и археографски комисии, Музея на антиките и Виленската временна археологическа комисия, член-кореспондент на Академията на науките и Археологическото дружество, член на Киевската временна комисия за анализ на древни актове, почетен член на Московския и Казанския университети, обществото на любителите на литературата в Казанския университет, обществото на историята и антики от балтийските провинции, Имперската обществена библиотека и др. Накрая, няколко години преди смъртта си (през 1869 г.), княз М. А. Оболенски е избран за почетен магистрат на окръг Алатир (провинция Симбирск) и почетен магистрат на конгреса на мировите съдии на окръг Каменец (провинция Подолск). Князът М. А. Оболенски умира на 12 януари 1873 г. в Санкт Петербург, където той спира, докато пътува в чужбина, за да подобри здравето си. То силно се влошава през последните години от живота му, особено след загубата на единствения му син. Тази загуба силно се отразява на княза: князът, който преди това обичал самотата, не бил особено общителен и лесно се дразнел, започнал да живее още по-уединено, станал още по-малко достъпен и по-суров.

Повечето мемоари, отдавайки почит на труда на княза в областта на руската наука, не премълчават някои черти в характера на княза, които биха могли да предизвикат симпатии към него като личност. Спомените показват известна твърдост на неговия характер, него-

вата строгост, често недостъпност и понякога грубост към колегите. В службата си княз М. А. Оболенски достига ранг на таен съветник и има ордени до и включително Ордена на белия орел. В своята придворна служба през 1856 г. князът получава титлата камерхер на двора на Негово Величество. Княз М. А. Оболенски е погребан в семейното имение в село Глухов, Дмитровска област, Московска губерния. Той оставя събраното на дъщеря си Анна Михайловна Хилкова (омъжена за княз Г. Д. Хилков), която след смъртта му, през 1875 г., публикува обширния том на „Изследвания и заметки княза М. А. Оболенскаго по рускимъ и славянскимъ древностямъ“. Част от своята обширна библиотека, князът завещава на Московския архив на външните работи колекция от руски вещи и портрети.

1870 е годината на признаването на Българската екзархия, а в 1885 г., изтичат 1000 години от приемането на християнството за държавна религия в Първата българска държава.

„Народу болгарскому в год празнования тысячелетия православной болгарской церкви посвящает Княз Михаил Андреевич Оболенский“ е посвещение на книгата “Нѣскольکو словъ о пѣрвоначальной русской лѣтописи” на княз М. А. Оболенски, с която той представя своите изследвания за разкриване на първоначалния руски летопис, който поставя основите на руската писменост и книжнина.

Забележителното в тази книга е, че той успява, на основата на горещото си желание и възможностите, които му осигурява заеманата от 1840 г. длъжност в Руската империя – директор *Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел*, където се съхраняват най-пазените тайни на руската империя, да установи, че в основата на руската писменост и книжнина лежи труда на българския презвитер мних на всички църковници на българските църкви Григорий и донесения от него “Съборник ...” на старобългарски език (наричан от Оболенски Славянски навсякъде в книгата и статиите му) с преводи на Светото писание и много други писания от различни български, гръкоезични и латиноезични автори, които ще бъдат изброени по-долу.

Посвещението най-отгоре на тази част от текста е от споменатата книга „Изследвания и заметки княза М. А. Оболенскаго по русски-

мъ и славянскимъ древностямъ“, в която освен споменатата по-горе негова отпечатана книга, са поместени и няколко негови статии. Характерно за това време на руската историография е своеобразен бум в издаването на множество обзори на хронографи и изследвания на старите руски летописи и търсенето на най-стария от тях, в който, с използваната от русите кирилица, се описва историята на русите и руската земя. Такива изследвания правят П. Строевъ, И. Срезневски, М. Сухомлинов, И. Бъляев, Н. Костромаров, М. Погодин, А. Попов, Карамзин, Бестужев-Рюмин, Е. Голубинский, Шахматов, Каченовски, архим. Леонид и още много други, които не е възможно да се изпишат в този текст. Това е векът, в който в руската интелигенция се появява голям интерес към историята на Русия, във връзка с борбата между двете течения на изясняването ѝ – нормандското и патриотичното. От всички споменати и не споменати автори, само двама от тях, княз М.А. Оболенски и архим. Леонид (с мирско име Лев А. Кавелин), които освен другото разполагат и с възможно най-големия набор от писмени паметници на руската държава и руската православна църква, отдават дължимото на българския презвитер мних на всички църковници на българските църкви Григорий, за създаването и развитието на руската писменост и книжнина. За разлика от тях двамата, останалите не само не показват необходимата компетентност, но освен другото не могат да оценят и дори не искат, в разрез с научните доказателства и от криворазбрани патриотични подбуди, да признаят неговата заслуга, а така също и извършеното след 1039-1070 г., от гръцкото ръководство на руската църква изличаване на неговото име и промяна на факти от по-голяма част от писанията в споменатия сборник и многобройните преписи, направени от него. Но за наша радост и за почит на неговата памет, това изличаване не е стигнало до замисления край и в някои преписи са запазени оригиналните текстове и “бълга-ризми”. По тази причина, отдаването на дължимото от тези автори на Григорий, след излизането от печат на произведенията им, те са иззети и повече от 100 и повече години не са правени последващи издания. Тези произведения не са виждани в оригинал от българските историци и общо взето не са им много известни

(с нищожно изключение – Асен Чилингиров, Венедиков), не са изследвани от тях и по такъв начин от тяхното внимание е изпаднало изучаването на най-значителния писмен паметник на старобългарския език от Златния век на Цар Симеон. Оказва се, че това е енциклопедично произведение, което няма равно на себе си по обем, обхват и съдържание в тогавашния писмено-грамотен свят, съдържащо както религиозни, така и други теми.

Който иска по-подробно да се запознае с този писмен паметник, вече има тази възможност с изследването на българския изследовател (†) Асен Чилингиров, известно като “Цар Симеоновия сборник от X век”.

Сборникът на Григорий – мних на всички църковници на българската църква първоначално съдържа в себе си:

1) Апокалипсисъ.

2) Шестоднев Йоана екзарха Болгарскаго.

Поставянето в Сборника на Григорий на Шестоднева на Йоан екзарх Български, доказва че Йоан е бил писател от X век. В потвърждение на това са думите на преосвещенния Филарет, епископ Ришки: “В своя Шестоднев екзархът пише, че:

а) Българите ги управляват техни князе, при това не царе, а князе, които както при Хазарите, *синът наследява бащата, брат брат, по древен обичай;*

б) той представя двора на Българския княз в такъв великолепен вид, в който е бил само при Симеон, син на Борис;

в) дава вид, че по негово време е имало още много езичници между славянските племена “да ся срамляють убо вси пошибени и сквернии Манихеи и все погани Словени и вси язъци зловернии”.

Шестодневът на Йоан включва в себе си три тълкувания: на Севериан Гевалски, на неизвестен и Василий, а в частта, която не принадлежи ни на Севериан, ни на Василий, се намират както споменатите слова за Българите, така и бележки за отношението на славянския език към гръцкия, а това показва, че тази част принадлежи на самия Йоан. По този начин самото съдържание на Шестоднева свидетелства, че преводачът-съчинител е живял при цар Симеон.

3) Хронографъ по Великото изложение.

В основната на този хронограф са по-

ло-жени следните писмени паметници:

„1) Ветхозавѣтныя книги, някоя в пълн, а в други в съкратен вид; няколко места от Нювия завет.

2) Иосифа Флавиа (писателя от 1-го века) Древности Иудейские, за иудейската война и за пленяването на Иерусалим.

3) Иоанна Малала (писателя от VI века) хроника от сътворение мира до 528 года.

4) Пасхальная хроника от сътворение мира до 630 года.

5) Хронография Теофана от Диоклетина до царя Михаила и Теофила, сина его 820-829 года.

6) Георгия Арматола (писателя от IX века) хронограф от сътворения мира до 842 года.

7) Хронографъ Иоанна Антиохийскаго монаха и неизвестних его продължителей, изъ коихъ последний былъ современникъ Константина Порфиророднаго и матери его Зои, и находился ещо в живыхъ в 920 года.“

Нашата ръкопис е драгоценна още и в това отношение, че тя ни дава ключ за разрешаване на важен въпрос, не приведен до сега в окончателен отговор от учените елинисти, това именно е различието, съществуващо между хрониката на Йоан Антиохийски Малала и Хронографа на Йоан Антиохийски монах.

Известно е, че достигналият до нас гръцки списък на хрониката на Малала е с изгубено начало. В нашата ръкопис това начало се е запазило в превод на славянски (разбирай старобългарски, к.м.) език. Посредством този превод, при усилена научна работа могат да бъдат съединени в едно цяло неповредените откъси от началните листи на споменатата хроника, разпръснати по различни гръцки ръкописи.

В нашата ръкопис ние намираме следното заглавие: “Изложение Йоана, бывшаго от Антиохийскаго великаго града Сиріа Малыа, ѿ лѣтѣхъ миру”. В това заглавие от древния преписвач, за всеки е забележимо написаното (Малыа, к.м.). Тази грешка, без съмнение, е напълно извинителна, макар да не е толкова явна. Срещнал се с непонятното за него слово: Малалы, преписвачът, очевидно е бил поставен в крайно затруднение, как да го изпише в своя ръкопис. Напълно естествено е, че той е бил длъжен да го приеме за думата “Малыа” и това е още повече така, защото по тогавашни-

ят начин на изписване на думата Малалы, било с “л” с ударение тип дъга (над нея, к.м.), при което, преписвачът, при възможно лека промяна в ръкописа, например при овехтяване, това ударение да изчезне от “л” и той напълно законно получава повод да прочете думата като “малы” и след това, по необходимост, да я допълни в края, за смисъл, с буквата “а”, от което се получава думата “малыа”, като епитет от страната Сирия, поставен в родителен падеж. В нашето предисловие към Летописец Руских Царей, в забележка 13-а, вече обърнахме внимание на учените за тази грешка на преписвача. Показвайки така приведеното написано, и възстановяване на правилното четене на това място, ние го четем така: ”Изложение Йоана, бывшаго от Антиохийскаго великаго града Сиріа, Малыа, ѿ лѣтѣхъ миру”.

Ще приведем тук встъплението, следващо указаното изложение в нашия ръкопис, както в оригинала, така и в двата му превода на латински език – единият буквален близък на оригинала, а другият, по-верен на духа на латинския език. Ние предлагаме тези преводи в такъв вид, че да предостави възможност на учените елинисти, даже и малко запознати с древнославянски език, да сравнят по него това място от нашия ръкопис с гръцкия му оригинал, може би оцелял някъде откъслечно в гръцкия ръкопис.

(Поради невъзможност да се представи копие на оригиналния текст от л.16 с написаното от Съборника на Епископ Григорий на старобългарския език от книгата, в която е поместена тази статия на княз Оболенски, ще представя само неговия превод от написаното и текстовете на латински, к.м.)

Превода на текста на Григорий: “Аз считам за много полезно накратко да изложа съдържанието на всяка глава от историята, разказана в хронографа от Мойсей, Африкан, Евсей Памфилов, Павзаний, Диодум, Теофил, Климент, Диодор, Евстафий, точно както другите, много трудили се с хронографи, историци и поети; наистина, прилично е даже и за мен, заради благо на тези, които ще пишат след мен за последващите събития, да изложя случващото се в границите и периодите на царете, т.е. царстващи, започвайки от Зенон и нататък”.

Другата е причината за това то да е свър-

зано с културното наследство на Варна и Черноморския регион, е намирането на доказателства за наличието на факти в разкопките на една постройка, известна като скрипториум, където са превеждани, писани, илюстрирани и оформяни книгите, които са известни под името „книгите от Златния ни век“.

Този манастир, известен като „Света Богородица“, е от времето на цар Борис, неговият син цар Симеон и внук цар Петър, и е разположен северно от град Варна, на една тераса на високата част от южния склон на Франгата. На това място, в западната му част, е имало и гроб на мюсюлмански проповедник и до разкриването на разкопките на манастира е било известно като „Караач теке“ или „Теке Караач“. Караач е турски израз, който означава „Черните брястове“, а „теке“ е мюсюлманска суфистка монашеска обител, в която централното място се заема от седмоъгълна гробница (обикновено символична) на алиански светец.

А за съществуването на манастира „Св. Богородица“, българското общество научава през 1921 г., благодарение на вроденото проникновение, способност за проумяване и интуицията на Карел Шкорпил. Случаят, който го подтиква, е свързан със случайно откопаване (при риголване в лозето на варненеца Данаил Манов) на бронзов печат с Богородица от едната страна и Исус Христос от другата, както и на надпис в кръг, на който се разчита името на „архонта Богариас“.

За събитието, след подобащо изследване, в т.ч. и на място, Карел Шкорпил и брат му Херман уведомяват обществеността със съобщение в изданието на Варненското историческо дружество. Карел Шкорпил успява да убеди тогавашните власти, Цар Борис III и м-р председателя Стамболийски, да откупят от собствениците 5-те декара, които съдържат останки от постройките на манастира, и да ги подарят на Варненския Народен музей за извършване на разкопки и разкрития на строеното в манастира и останалото от него.

25 г. след откриването на споменатият печат, за кратък период през 1946 г., разкопаването на придобития терен започва от видни наши археолози и спира. След пауза от 50 г., през 1996 г., по инициатива на покойния бивш директор на музея и разкривател на Варненския некропол, Иван Иванов, разкопките се

подновяват вече и с участието на студенти по археология, под формата на тяхна учебна практика. Наред с всичко друго, което съпровожда тази уникална за българските археологически дейности 20-годишна непрекъсната продължителност на разкопките, манастирът е уникален и с разкриването в неговата структура на т. нар. скриптотий (помещение, сграда където се превеждат и илюстрират книги/ръкописи), за онези времена с огромна площ от 400 кв. м. Досега подобен на него не е известен никъде другаде в останалия християнски свят. Последното, заедно с установените факти за контакти с константинополски и други известни манастири, дава известно обяснение за утвърдилото се, в научните среди и най-вече в народа, понятие Златен век на българската писменост и култура за времето на Великият ни Цар Симеон.

В това споменато време в началото, по царската повеля на Симеон, Григорий презвитер мних на всички църковници от българските църкви занася в Киевска Рус огромен, за времето си, брой книги с преведени текстове от Стария и Новия завет, от Светите отци на християнството, служебни църковни книги и др., преведени от гръцки, еврейски и латински автори, както и от тогавашни български автори. Списъкът на всички тези книги е запазен в две копия в Русия; едното е издадено от Княз М. А. Оболенски през 1851 г. под името „Переславля Суздалский Летопись“ и съдържащо 781 заглавия (на фотокопие от който, в края на текста, е представен първият лист на списъка, к.м.), а другото – Архивното копие, подарено на императрицата Екатерина II, се съхранява и сега в Государствения архив и съдържа 784 заглавия. Една трета от тях са едни и същи със списъка на съдържанието на т.н. Светославов изборник, от който едната похвала за Светослав е същата, като тази за Цар Симеон, по към края на изборника, но името на Светослав е изписано на мястото на изстърганото от пергаментата име на Симеон.

До сега връзка между манастирът, Златният век и споменатият списък с книгите не е правена, но на друго място на територията на Балканите, а и в останалата част на Европа, Мала Азия и другаде за подобен издателски център на книги – ръкописи на пергаменти, няма никакво съобщение, което води до по-

добна връзка. Като се отчете, че в началото на 40-те години на миналия век, Карел Шкорпил намира, в един от каменните гробове, череп на препогребан, който през 2011 г. внучката на Карел Шкорпил Мария Хермова предава на Археологическия музей Варна, от специалисти се споделя мнение, че може да е на Покръстителят Княз Борис.

Съобщенията за открити и печати, тип моливдули, на Цар Симеон, а през 2010 г. и на Цар Петър и Царица Мария, навеждат на мисълта, че манастирът е бил важно средище на българската държава по времето на Златния век, когато споменатите книги са занесени от презвитер Григорий на Великата Княгиня Олга. Презвитер Григорий е бил нейн съветник при посещението ѝ в Константинопол през 955 г., когато е приета от Император Константин Багренородни, а длъжността му и събитието са описани в книгата на императора за церемониите.

В скриптория са открити стила (писала) и над 30 бр. бронзови закопчалки, с които са закопчавани книгите с пергаментите, на които тогава са писани текстовете и рисувани миниатюрите. Освен това стените на църквата, която е в негово (на скрипторимът) съседство, са били с изписани със стенописи (такива има само в доростолска църква от това време), от които са разкрити близо 10 000 фрагменти от тях, представляващи плочки от преславска керамика, а и църквата е с уникална архитектура, каквато от този период в християнския свят има само в няколко подобни на нея храмови постройки. Разкопките с археологическа цел в района на манастира, до сега, имат 96-годишна история, от които двадесет години без прекъсване, като за тях има и може да се намерят достатъчно подробни съобщения в специализираните библиотеки и в интернет, за направените разкрития, стига желаещите да се постараят да ги прочетат.

По тази причина няма да се спирам на откритото в района на разположението му (то е описано, заснето и филмирано), а ще представя само текстът на съобщението, което следва по-долу, на двамата братя Херман и Карел Шкорпил, с което те съобщават за намерен (при риголване на лозето на варненаца Данаил Манов) печат на Княз Борис в района на разкопките на манастира „Св. Богородица“,

в местността Теке-Караач (турската дума за бряст или брястове *e – karaağaç*, к.м.).

Печатът, чиито две снимки може да видите на скановите, е от олово (моливдовул). Диаметърът му е три сантиметра, дебелината четири милиметра и теглото 27 грама. Съхранението на печата е много добро, с изключение на малката повреда от удара с копачка. Печатът е пробит надлъж с една дупка, имаща диаметър 0.004 x 0.002 и 0.003 x 0.002 м.; през нея била прекарана нишката, която е свързвала печата с грамота или с акт. Върху лицето на печата се намира бюста на Михаил-Борис, със сияние (нимб) около главата му. Ръцете са вдигнати върху гърдите за молитва (Orans). На главата се забелязва коса(?) или гугла(?). Лицето на бюста е продълговато с мустачки(?) и брадичка(?).

Това е първоначалното заключение на братята. През м. юли 1921 г. Варненското археологическо дружество излиза със съобщение, подписано от Херман Шкорпил, че след подробни проучвания и сравнения, върху лицевата страна на печата не е Княз Борис, а „молеща“ се Богородица (Maria Orans), к.м.). Около бюста има два зърнести кръгове и между тях гръцки надпис, който се почва с кръстче. **Надписът гласи: „Богородице помози (на твоя раб) Михаил, княз на България“.** Задната страна на печата има бюст на Исус Христос с дълга коса (която се спуска върху рамената), мустаци, брада и кръстовидно сияние. С дясната ръка той благославя, а в лявата държи евангелие. **Между два зърнести кръга се намира следният надпис, който се почва също с кръстче: „Господи помози (на твоя раб) Михаил, княз на България“.**

Относно представения в съобщението на братята Шкорпил превод на текстовете на двете страни на печата в старогръцкия език, на уголемената снимка на печата са изписани думите, които изпълват междината между двете окръжности след кръстчето преди началото: лявата > „КЕБОНОН МИХАИЛ АРХОНТА БОГАРИАС“ и дясната > „КЕБООН МИХАИЛ АРХОНТА БОГАРИАС“, първата дума от надписа „**КЕВОНОН**“ или „**КЕЕОНОН**“, предвид липсата на ясни очертания на третата буква от първата дума, няма превод от старогръцки на български език със значение „помози, помагай“, а и въобще отсъства каквото и

да е друго да е значение. Другото, което прави впечатление е, че те като че ли са изписани с главните букви на кирилицата.

На местността около Теке-Караач е обърнато внимание още преди 20 г., когато там се намират няколко древнобългарски монети. Тогава братята преглеждат местността и констатираат, че при обработване на лозята около брястовете излизат основи на древни здания, мраморни плочки, тухли и др. Центърът на постройките се намирал в лозето на Илия (до брястовете), където се предполага че се е намирал храм, защото тук се намират парчета от мазилка със следи от черковен живопис. Притежателят на лозето съобщава, че преди няколко години е намерил един голям мраморен камък, който оставил в земята.

Предприема се разкопка (сондаж) и се намира камък; той е голям праг с дължина 2.3 м., ширина 0.57 м и дебелина 0.32 м. Отгоре му има четири кръгли дупки за осите на врати. Под камъка се намира подова мозайка от мраморни плочки. След разкопките Данаил Манов почна да реголва лозето си. Освен резервоара, под водната стая са намерени основи на една малка четвъртитата сграда, залепена до пътя, срещу синора на лозята на Илия и на Коста. До югоизточния ъгъл на постройката е намерен паметния печат на Михаил-Борис. Работникът, който го намира, ударил печата с копачка и повредил част от лицевата му страна, върху която се намира ликът на княза.

Четвъртитата постройка под пътя, в лозето на Данаил е дълга 20 разкрача (ЗИ) и широка 10 (СЮ). Основите са съградени от ломен камък с бял песъчливо варовит хоросан. Дебелината им е 0.70 м. Освен печатът се намира един отломък мраморен корниз и отломък на мраморен стълб (с диаметър около 0.40 м.). В храма е била открита част от основите на северния зид, с дебелина 0.70 м, съграден от квадратни (0.34 x 0.34 x 0.04 м) и правоъгълни (0.35 x 0.16 x 0.04 м) тухли, с дебели пластове червен хоросан. Подът на храма бил покрит с мозайка; основата ѝ образува един пласт от ломен камък с червен хоросан. Мозайката била комбинирана, види се, от тухли и от мраморни плочи, които имат вид на квадрат (0.085 x 0.085 x 0.04 м; 0.06 x 0.06 x 0.025 м), ромб (0.012 x 0.08 x 0.035 м; 0.09 x 0.08 x 0.03 м), триъгълник (0.08 x 0.07 x 0.010 x 0.02 м)

и правоъгълник (0.25 x 0.055 x 0.04 м). Намира се храмова мазилка, боядисана с разни бои. Върху един отломък личи черна основа с бяла буква.

Срещат се черепици на глинени съдове (гледжосани или не), украсени с пояси от успоредни черти или мрежовидно кръстосани линии и др. Гледжосаните съдове са типични. Намерени са части от купове с равни дъна (с диаметър 19 см). Интересна е една тухла с надпис „Мария“; типът на буквите е от IX век. Още по-интересен е отломък на една тухла (дебела 2 см) с шестореден, надраскан надпис с типа на буквите, които се срещат в Омуртаговия надпис от Четаларе (Шумен-Преслав). В един ред се чете Мих(аил?).

Намерен бил еленски рог, парчета желязна сгурия, желязна руда (лимонит), керемиди (tegulae, imbrices), бигорни камъни (види се, че от сводови постройки) и др. При сондажа в храма била изкопана една яма, дълбока един метър, широка 3.50 м и дълга 6 м. До храмовата стена се намират два човешки скелета, в един от тях до главата му е намерена една продълговата стъкленичка с тясно гърло и тясно дъно, което се завършва с топчица. Средната част на стъкленичката е на пет места надлъж вдълбана. Дължината на стъкленичката има 0.10 м, диаметърът на гърлото е 3/4 см и на топчицата 0.01 см. Стъклото е много тънко (1 мм)

Монети. Интересно е, че досега в Теке-Караач са били намерени само древнобългарски монети на Тодор Светослав (1295-1322 г.), Михаил III Шишман (1323-1330 г.) и от Иван Александър и сина му Михаил (1331-1355 г.). Монетите на Светослав са медни и корубести; те имат върху лицето изображение на царя с ниска корона на главата, яхнал на кон; в дясна ръка той държи жезъл с кръст. Надпис: Тео(дор) ц(а)р. Върху другата страна на монетата се намира кръст, обрисован от четири триъгълника, в средата на зърнест кръг. Монетите на М. Шишман са сребърни; те имат върху лицето изобразен царят с ниска корона на главата, яхнал на кон и държащ кръст. Върху другата страна (опакото) е Христос, облечен в дълга дреха, седнал на престол, с дясна ръка благославя, а в лявата държи евангелие. Монетите на Ив. Александър и сина му Михаил са сребърни. Върху лицето им е цар Александър

и синът му, прави с ниски корони на главите. Двата държат по един кръст. Помежду им има пряпорец с дълга върлина. Долу при краката им, от двете страни на върлината, има по една звезда. Върху задната страна на монетите е Христос прав, благославящ (с разгърнати ръце).

Откритите основи образували югоизточната част на манастира. Върху тях е имало, види се, изградена двуетажна паянтова постройка; тя се намирала върху най-личното място на манастира с най-красиви изгледи. Няма съмнение, че в нея е било жилището на игумена. От северозападния ъгъл на постройката е излизал един зид към запад; той образува основата на слога, по който върви пътят от синора до брястовете и нататък – до височинката, дето е бил турският гроб. От североизточния ъгъл на постройката излизал друг зид, право към север, по синора на Илиевото и Костовото лозе. По-горе зидът образувал издадена част, дето е била, види се, манастирската порта и здания. Северният и западният зид на манастира са минавали под склона на лозето на Илия към Парушевото (над брястовете) и са достигали близо до турския гроб. Целият манастир е завзимал, както се предполага, най-много осем декара място. С изключение на четвъртитата постройка, той е бил разположен над пътя, на изток от двата големи бряста.

За брястовете са запазени следните предания. Едно време в такето дошли няколко дервиши; те седнали до извора. След като си починали, заминали, като оставили тоягите си забучени в земята. От тях са израснали брястовете. У християнското население се е запазило следното интересно предание. Едно време върху големия бряст хвъркнала икона на Св. Богородица.

Събрали се християните от цялата околия за да я снемат в града. Докарана била кола на един християнин. Иконата била турена на колата, но не могла да мръдне от тежестта на иконата. Опитали се с друга кола. Случило се същото. Най-сетне бил направен опит с турска кола. Случило се пак същото. Съвещавали се тогава първенци какво да направят. Решили да се направи опит с един млад, невинен и праведен турчин; той дошъл със здрава кола, в която били впрегнати млади волове.

О чудо! Колата тръгнала към града. Мно-

го народ следвал шествието с благословение. Като стигнала колата в града, тя спряла на едно широко празно място. Това спиране било знак, че иконата желала да остане на това място.

Първенците решили да се действа пред тогавашните турски власти да се позволи построяване на черква върху празното място. Турските власти позволили. Построила се черква Св. Богородица (Панагия).

Според един гръцки надпис, зазидан в южната стена на черквата (близо до олтаря), съграждането ѝ е станало в 1602 г.

Надписът гласи: „устрои се тоя свети храм на пресветата наша Богородица с помощта и разноските на всички благочестиви християни на тоя град“. Иконата на Св. Богородица, находяща се върху иконостаса на черквата е обкована със сребро. Според надписа, който има на нея, се вижда че тя е била направена в 1646 г. от Хаджи Христодул, родом от гр. Синоп. Над входната черковна врата има дълъг гръцки надпис, в който има следната забележка, поставена в скоби: „В замяна постройка на мюсюлмански храм (джамия) в ужасни, тъжни и мъчни времена“. Съставителят на надписа съобщава в него, че всичко, което пише е по предание. След това прибавя, че храмът е основан в 1646 г. и възобновен в 1896 г. Неясна е забележката „в замяна постройката и др.“.

„Тежките, ужасните и мъчните времена“ имат, види се, връзка с разбойническите нападения на нашия черноморски бряг от запорожките казаци в първата половина на XVII век. Нападенията им се отличавали с необикновена смелост и изненада.

Храмът Св. Богородица се е славил поради чудотворната икона. В деня на тази светица се е събирал много народ от близки и далечни места. За курбан донасяли овни, телета, биволи и др. В големи казани приготвявана била храна. Три дена траял празника.

Една година гръцкият владика Иоаким забранил курбана. Почнало да вали непрекъснато три дена и нощи. Научил се за това варненският паша, повикал владиката и го изгълчал, защо е запретил курбана. Владиката позволил да се направи курбана и дъждът веднага спрял.

Литература

М. А. Оболенский: Нѣсколько слов о первоначальной русской лѣтописи. V Sýnodal'noj tip., 1870: Оригиналът е от Нюйоркската обществена библиотека. Цифровизирана на 24.4.2008.

Анна Хилкова „Изследования и заметки князя М. А. Оболенскаго по русскимъ и славянскимъ древностямъ“, Санкт Петербургъ, 1875

Людмила В. Горина (Московский государственный университет) «История Болгарии в трудах князя М.А. Оболенского» macedonia.kroraia.com_tschilingirov/rus/gorina_

За контакти:

Дип. инж. Веселин Тракийски, пенсионер, бивш преподавател и старши преподавател във ВНВМУ „Н. Й. Вапцаров“, бивш ст. асистент в МЕИ Варна e-mail: gfc@mail.bg

Осем от 14-е листа на първата книга „Битие“ от книгите на Златния век:

Моливдула на цар Борис Михаил

Осветяването на кръста от митрополит Йоан

Портретът на княз Оболенски в началото на неговата книга „Нѣсколько слово первоначальной русской лѣтописи“

Посвещението на книгата му

“НАРОДУ БОЛГАРСКОМУ

ВЪ ГОДУ ПРАЗНОВАНИИ ТЫСЯЧЕЛѢТИИ

ПРАВОСЛАВНОЙ БОЛГАРСКОЙ ЦЕРКВИ

посвящаетъ

Князь Михайль Оболенскій”

Братята Шкорпил

Скрипторият в средата на снимката

Входното стъпало на черквата, което е разкрито в лозето на Данаил Манов (в ляво) и каменен гроб от района на манастира

СЕРГЕЙ И. ПОКРОВСКИ – ПРИНОСИ В БЪЛГАРСКАТА АРХЕОЛОГИЯ

Валери ЙОТОВ
Археологически музей – Варна

Abstract: *The author focuses on Sergei I. Pokrovsky, one representative of the white Russian emigration, who settled in Bulgaria after 1920 and in Varna – after 1937.*

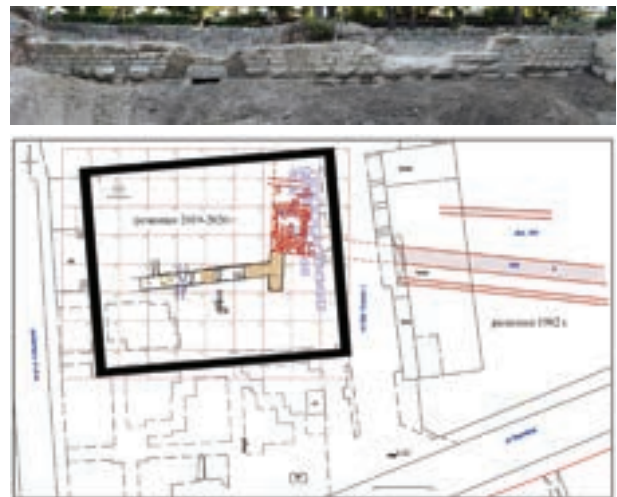
Sergei I. Pokrovski has a special education and training in archeology, which he dedicates to the study of Bulgarian antiquities.

Pokrovski's work includes the articles, plans and drawings for many sites studied in first half of 20 century.

Keywords: *Sergei I. Pokrovski, archaeology, Varna, Bulgaria*

През пролетта на 2019 г. имах отговорността за спасителни археологически разкопки по трасето на улица Цар Симеон I във Варна (с по-стари названия „Гургулят“ и „Аврам Гачев“). Улицата започва от оформилия се в предходните две столетия център на града и се спуска стръмно към днешната ЖП гара (открита на 3 март 1925 г.). Ремонтните работи бяха съпътствани с разкриване на съвременни комуникации и не дадоха съществени резултати.

Разбира се, вече бях проверил в архива на Археологическия музей във Варна за проучвания и открити единични находки в непосредствена близост до улицата. По-значимите са били през 1982 г., когато във връзка с строителството на сградата на НТС в парцела от изток на ул. Цариброд № 30, под ръководството на Михаил Лазаров, е разкрит около 20 метра дълъг участък от крепостната стена на античния град Одесос. Нормалният извод, че в малката градинка (известна още като „Детелината“) на запад от улица Цар Симеон I № 25 би следвало да има продължение на споменатата стена. Инвеститорите не проявиха ентузиазъм да се направят разкопки в градинката, но в крайна сметка се съгласиха с моите аргументи и беше направена траншея с багер. При изкопните дейности бе разкрит сектор от югозападната част на укрепителната система на Одесос през римския и византийския период (II – началото на VII в.) (Обр. 1a-b).

Обр. 1. a-b. Късноантичната крепостна стена (поглед от юг). План на части от укрепителната система на Одесос. Разкопки 2019-2020 г. с. План на разкритите части от укрепителната система на Одесос (автор Сергей Покровски – 1937 г.)

Продължих да обработвам архивните документи и няколко седмици по-късно в личния архив на известния варненски археолог Милко Мирчев открих тетрадка, на една от страниците на която е направен план (Обр. 1с) на същите структури. Оказа се че тетрадката не е на М. Мирчев, а е на Сергей Покровски, за когото е известно, че е работил в музея във Варна в края на 30-те и през 40-те години на XX в. С други думи, въпросният сектор от крепостната стена, всъщност е установен и нарисуван (за съжаление, без описание) от Сергей По-

кровски още през 1937 г.

За Сергей Иванович Покровски не се знае много. Основна информация за него откриваме в текста (както установих по-късно, с малки грешки?) на некролога, който е публикуван в Известията на Варненското археологическо дружество за 1951 г.

В архива на Регионалния музей във Варна се съхраняват две папки с лични документи, планове, фотографии, кореспонденция и други материали на Сергей Иванович Покровски, които в крайна сметка предизвикаха преоткриването на малко известни страници за неговата професионална и отчасти лична съдба.

Сергей Иванович Покровски

Сергей Иванович Покровски (на руски – Покровский) е роден на 14 април 1888 г. в град Тверь, Руска империя. Висше образование по специалността история получава в Петербургския университет – предположително в периода 1907-1911 г. В последните две години на учението се насочва и към археологията. Това става ясно от някои пасажки в статията посветена в памет на знаменития руски и съветски археолог А. А. Спицин, която С. Покровски пише десетки години по-късно. В нея авторът си спомня, че в студентските си години е участвал в *семинарните кабинетни занимания, които е водел А. А. Спицин в университета в Санкт-Петербург (1909-1911 г.)*. Тези занимания завършили с пътуване през лятото на 1911 г. на разкопки в Псковска и Петербургска губерния. *Участието в разкопките били изпит, на който Спицин направил оценка на първия випуск на своята „школа“ (Покровский 1932, 316-317).*

В първите години след завършване на висшето си образование С. Покровски преподава в основно училище в Нальчик, Терска област (Северен Кавказ). През 1914 г. получава разрешение (от 15 юни) да проведе *разкопки в село Болгар, Успенско Спаски уезд* (днес в република Татарстан, Руска федерация). Освен от запазената архивна документация (Покровский 1915, с. 197-230), това се потвърждава и от години по-късно написана статия на български, в която Покровски уточнява, че *в 1914-1915 г. е бил ръководител на разкопките на така наречените „Большой четырехугольник и Белая палата в Болгаре“ (Голямата джамия и*

Ханската гробница; Покровски 1932/3, 24). В тази статия, Покровски пише също, че неговият професор А. А. Спицин го *предпазвал от преувелчени надежди* (да открие следи от ранните българи на Волга)... *по време на разкопките в село Успенское – Болгар (Покровский 1932, 315).*

В знак на признание за проучванията в Болгар и активността му на археологическото поприще от 25 октомври 1915 г. С. И. Покровски става действителен член на известното „Археологическо историческо и етнографско дружество“ при Казанския университет (Сидорова 2014, 229).

Не открих по-подробни сведения за участието на С. И. Покровски (Обр. 2) в Първата световна война (за Русия от 1 август 1914 до 3 март 1918 г.) и в Гражданската война (1918-1920 г.), но в справочника за „бялото движение“, във Вьоръжените сили на Южна Русия той е отбелязан като „коллежский асессор“ (от руски = гражданско лице, съответстващо на 8-и клас по „таблицата на ранговете“). Не е известно с коя емигрантска вълна, но може да се приеме, че както десетки хиляди белогвардейци идва в България в 1920 г. (Волков 2012, 423).

Обр. 2. Сергей Покровски (началото на 20-те години на XX в.) с характерните за Южна Русия шапка (папах) и връхна дреха (бекеш-а)

Във встъпителната статия на сборника на Народния музей в София за 1921 година четем, че от 9 юли същата година С. И. Покровски е: *командирован* (т.е., не е на постоянна работа?) *в средновековния отдел* (ГНМ 1921, 1). Предполагам, че от това събитие-среща между българските ръководители (директор е Андрей Протич) и сътрудници в музея и учените чужденци (проф. Никодим Павлович Кондаков (1844-1925), който препоръчва своя ученик Андрей Грабар и Сергей Покровски) – е една снимка (Обр. 3) пред входа на Археологическия музей в София. Снимката е публикувана и в други издания, но са идентифицирани само някои от заснетите. След някои консултации ми се удаде да уточня основните лица (в това число), но без съмнения – младия мъж с характерните за Южна Русия шапка (*панаха*) и връхна дреха (*бекеш-а*) е Сергей Покровски (Обр. 2-3).

Обр. 3. Пред входа на „Народния музей“ (археологически) в София (навярно март 1922 г.). Седнали: Гега Фехер (отляво); Никодим Кондаков (в центъра); Гаврил Кацаров (вдясно). Прави: Никола Мушмов (първият отляво); Андрей Грабар (зад жените, които засега не може да бъдат определени точно – възможно Мария Бръчкова и Радка Кацарова); Андрей Протич (зад Никодим Кондаков); Сергей Покровски; Васил Миков и Рафаил Попов (последните вдясно)

Със сигурност, едно от направленията на работата на С. Покровски през 20-те години на ХХ в. е сътрудничеството (по неговите думи) с архитект Александър Рашенов при подготовката на книгата „Месемврийски църкви“, която излиза от печат в 1932 г. (Обр. 4). Две

десетилетия по-късно в статията посветена на „Археологически проучвания на църковните старини в Несебър...“ Покровски пише за това сътрудничество, че е било ... *през 1922 и сезоните 1927-1928 г., а също, че... Без ненужна скромност..., виждам главните достойнства на този труд – скрупулозна работа по отмерване на църквите и системност и грижливост при изработването на чертежите* (Покровски 1949, 248). Освен планове, реконструкции и рисунки (някои са с дата от 1923 г., което показва, че на терен са правени основно чертежи, които са довършвани в кабинетна среда; (Обр. 5-6)) на „месемврийски“ църкви, в архива на Покровски са запазени десетки други подобни с нанесени размери и бележки.

Обр. 4. Книгата на арх. Ал. Рашенов „Месемврийски църкви“ (първото издание от 1932 г. и фототипното издание от 2019 г.)

Обр. 5-6. Невключени в книгата „Месемврийски църкви“ цветни рисунки на детайли от църквата „Света София“/Старата митрополия (автор Сергей Покровски – 1923 г.)

В периода 1933-1936 г. Покровски работи основно като преподавател в „руското училище“ в София (Обр. 7).

Обр. 7. Сергей Покровский – преподавател в „руското училище“ в София (първа половина на 30-те години на XX в.)

В началото на 30-те години Покровский публикува няколко статии, които показват, че сериозно е посветил своята изследователска дейност на българската археология. Три от тези статии са в сборника *Seminarium Kondakovianum* – издание на създаденият в Прага така нар. Семинар (от 1931 г. Археологически институт) носещ името на Н. П. Кондаков.

Много е важна статията посветена на 50-годишнината на българската археология (Покровский 1931, 278-289; доста подробна в сравнение с текста в „Пътеводителя за Народния музей“ от 1923 г. и по-късните по темата). Ще отбележа също рецензията за един от най-забележителните паметници на Първото българско царство – „Кръглата църква“ във втората столица Велики Преслав (Покровский, 1933, 154-156).

В *Seminarium Kondakovianum* С. И. Покровский е приет като член кореспондент в 1936 г.

От публикации и писма на С. Покровский разбираме, че е участвал в археологическите разкопки на няколко знакови обекти в България: на храма „Света София“ в София (Покровский 1932, 243-251); в „Древна Сердика“; на така нар. „Червена църква“ в Перущица; на църквата в Белово; в Стара Загора; в Мадара; в Плиска; на дунавската крепост *Candiana* (село Малък Преславец).

В края на 1936 г. С. Покровский е назначен за асистент в Археологическия музей в София, откъдето е командирован (началото на 1937 г.) в Археологическия музей във Варна (Обр. 8), а от есента на 1945 г. е със заповед за назначение като асистент в същия.

Обр. 8. Сергей И. Покровский в изложбената зала „Археология“ в сградата на Варненската девическа гимназия (средата на 40-те години на XX в.)

В музея във Варна С. Покровский е впечатлен от изобилните свидетелства за археологията на Одесос (Покровский, 1937, 205). В личния архив на С. Покровский са запазени много ръкописни страници, на които е отбелязвал различни справки, на които е попадал

във фонда. Макар, че вече добре е владеел българския език и правопис, но от време на време си отбелязва преводните съответствия на руски за специфични находки.

Във Варна започва проучванията на знаменитите „Римски терми“ (тогава с наименованието „Римската кула“). Продължава разкопките на Карел Шкорпил на средновековния манастир „Караач теке“ недалече от Варна и др. Ръководи и разкопките в устието на река Камчия, където частично е била запазена античната крепост Ерите¹.

В сложните години на Втората световна война С. Покровски живее и работи във Варна. Заедно с инцидентните археологически разкопки, той се интересува и изисква информация по много въпроси, основно по палеография. Една от кореспондентите на Покровски е Клавдия Васильевна Флоровская (1883-1965); преподавател по латински в софийски гимназии; доцент в Софийския университет по руски език¹, която в отговор на неговите молби прави „... справки в университетската и в музейната библиотеки...“.

Във всяко писмо (общо три запазени) на Клавдия Флоровская до Покровски има и страници с лични впечатления, както и преценки за качествата му:

„– Световните събития, разбира се, не може да не ни вълнуват, ... трудно е да се надяваме на духовно възкръсване и възраждане, както това се случва след такива катастрофи. А ако то се и случи, то следва да започне

¹ Археологическо историческото и етнографското дружество при Казанския университет е свързано с историята и археологията на България още в периода на Османското владичество. През 1844 г. Виктор Григорович (1815-1876) е изпратен от Казанския университет да проучва южните славяни и главно българите. Обиколката му продължава и през 1845 г. като включва Атон, Рилския и много други манастири, Воден, Битоля, Охрид, Струга, Прилеп, Велес, Щип, Петрич, Мелник, Горна Джумая, Дупница, София, Пазарджик, Пловдив, Сопот, Карлово, Калюфер, Казанлък, Габрово, Търново, Свищов и Русе. Неговото научно дирене се овенчава с голям успех, открити са такива важни старобългарски паметници като: житието на св. Климент Охридски, житието на св. Иван Рилски, слова на К. Костенечки, два хрисовула от края на XIII в., както и един от цар Иван Шишман, грамотата на цар Иван Александър, Маршинското четвороевангелие и др. (Григорович 1848).

в Русия, която предварително вече изстрада своето и малко или много е готова за подем. Дай Бог само по-скоро! (от 25 август 1943 г.).

– *Вие се позагледайте какви малки кученца (шавки – рус.) лаят около Вас без съвест и всякакво право – Вие между тях не сте уличен пес (барбос – рус.), а истински Сан Бернар. Без шеги, Вашата статийка прочетох и без Вашето позволение поправих две грешки и завидях, че не мога самата да се заема с писане, макар и на неголеми, но даващи храна за ума и сърцето статийки. А Вие имате и школовката, и опита, и материали, и чудесното Ви умение да чертаете!*“ (от 23 септември 1943 г.).

Освен изброеното, мисля, че Месемврия/Несебър остава сред основните му творчески интереси.

Както бе споменато по-горе, още в първите години на установяването му в България, ... през 1922 и сезоните 1927-1928 г. Сергей Покровски, заедно с арх. Александър Рашенов, работи по първите замервания на църквите за бъдещата книга „Месемврийски църкви“. Като фотограф на старините, за делото е привлечен и Вадим К. Лазаркевич, също от бялата емиграция, генерал-майор от артилерията (Обр. 9). В архива на Археологическия музей във Варна са запазени четири писма на Лазаркевич до Покровски, от които разбираме не само за близките им отношения, но също за квалифицираната военна подготовка на генерала фотограф, които му позволяват да помага не само със снимки на църквите, но също и с чертежи и друга информация, най-вече за тяхното състояние. Така например, в писмо от 26 февруари 1930 г. – явно след молба от С. Покровски (Покровски – архив) отговаря с начертан детайлен план на източната / апсидната част на базиликата „Света София“/, „Старата Митрополия“ в Несебър (Обр. 10). В същото писмо Вадим К. Лазаркевич споделя, че: ... по силата на някои обстоятелства изпълнявам в Месемврия задълженията на градски инженер.

Обр. 9. Вадим Константинович Лазаркевич – полковник. Командир на 1-ви дивизион на 6-а полева тежкоартилерийска бригада (на фронта на Първата световна война – 1916 г.)

Обр. 10. Детайлен план на източната/апсидната част на базиликата „Света София“/„Старата Митрополия“ в Несебър (начертан от Вадим К. Лазаркевич в писмо до С. Покровски от 26 февруари 1930 г.)

Работата на Лазаркевич като инженер по кадастъра на Несебър го сблъсква с някои *несъобразности*, които описва в писмо до С. Покровски от 25 юни 1930 г.

1) Информация за *кадастралните квадрати*, в които попадат *Свети Йоан Алитургетос; Свети Стефан (Новата Митрополия); Свети Иван (до морето); Старата Митрополия; Свети Георги (Голем)*.

2) Информация за *самостоятелните църковни дворни места и свободни зони около тях за Възнесение (Свети Спас); развалините на Свети Архангел Михаил и Гавраил; Света Параскева; Света Понолотрия (Света Богородица Понолотрия); Свети Тодор; Новата бази-*

лика (разкопки = Света Богородица Елеуса)².

3) Описание на *игнорирани и попадащи под улици... – за Свети Георги (част от олтар), под главната улица (отчуждаване); развалини (част от олтара), под улица, около къщата на Скули Стефанов Фатаула (би следвало да е църквата „Света Богородица Влахерна“)².*

4) Тревожно описание на *развалините на Пантократор* (църквата „Христос Пантократор“) – *унищожават се!*

По-нататък в писмото до Покровски Лазаркевич продължава със загриженост да описва състоянието на църквите, да предвижда евентуални решения, за да изрази в края на пасажа възмущение: *„Ако по отношение на споменатите в т. За-б развалини е възможно разширяване на улиците и може да вземат мерки за запазване, дори и като параклиси на тротоарите, то вандализма по отношение на църквата Пантократор, отчуждавана напълно в полза на съседните частни дворове, само поради това да станат по-големи (дворовете им са с малки размери) – това не може да намери никакво оправдание!“³.*

Прочее, проблемът за опазването на църквата „Христос Пантократор“ вълнува и С. Покровски, който е запознат със състоянието не само от тревожните нотки в писмата на Лазаркевич, но и лично от честите си визити в Несебър. В публикувана в „Разкопки и проучвания“ статия, на близо една страница пише как на *несебърските жители повече им допада регулационния план от 1922 г., който не държи сметка за старините и в частност парцела с църквата Пантократор и самата църква са отредени за подялба и отдаване към парцелите на частни лица* (Покровски 1949, 254).

За отношението на Покровски към реставрационни дейности в Несебър съдим и от една запазена в архива служебна бележка с дата от 12 септември 1947 г., според която от името на Народния археологически музей Варна Покровски е командирован в Несебър *във връзка със заздравяване на старите месемврийски църкви* (Покровски – архив). Също

2 Освен работата си в музея, във Варна С. Покровски преподава руски език в Икономическия университет (Висше търговско училище) и участва с лекции при събиранията в известния „Руски дом“ до храма Свети Атанас.

така, в едно от писмата си до арх. Сава Бобчев Покровски споделя: *Готвим се за летния сезон..., Лично за мен предстои интересна работа по разчистване на старините в Несебър* (Въжарова 1960, 394). В друго писмо описва преждията по затрудненията да бъде оползотворен един паричен превод от 5 617 (пет хиляди шестотин и седемнадесет) лв., който е отпуснат от Софийския Народен музей за ремонт на старини в Несебър (Въжарова 1960, 395).

В споменатата статия на С. Покровски в „Разкопки и проучвания“ (Покровски 1949, 245-255) задълбочено е представена историята на археологическите проучвания в Несебър през XIX и XX в. В статията са разяснени и основните задачи за опазването, реставрацията и консервацията на църквите в този паметник на световното културно наследство⁴.

Скрупулозна работа на Покровски в областта на археологията и специално за Несебър най-добре е изразена в последните публикувани изречения на този представител на руската бяла емиграция:... *Наслада беше за нас с Рашиенова да работим в Несебър, да ни паме с око и ръце нейните толкова наситени с мека интимна прелест камъни, да се възхищаваме от архитектурни форми, конструкторивната изобретателност и декоративното богатство... няколкомесечните обмервания, водени според метода на Покръшкина³, обмервания камък по камък, тухла по тухла – това бе предварителната работа, легнала в основата на при изработването на несебърските чертежи със сепия (специална креда) и акварел, повече върху големи картони (правописа е запазен: Покровски 1949, 248).*

Дълго време името на С. И. Покровски остава забравено (цитиран само в някои специализирани издания) и едва в 2006 г. във връзка с ознаменуването на 100-годишнината на Варненския музей, в рубриката „История на музея“ и в био-библиографическия раздел отново беше споменат. През 2011 г. на негово име беше именувана една от улиците във Варна.

³ За Скулиевия род виж Интернет ресурс. За унищожените несебърски църкви виж: Василиев 1950, с. 33-65).

ЛИТЕРАТУРА

Василиев 1950: А. Василиев. Църкви от по-ново време в Несебър и Созопол.

– Известия на Народния музей в Бургас, I, 1950, 33-65.

Волков 2016: С. В. Волков. База данних „Участники Белого движения в России“. 2016 (електронен сайт: <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/vojna/grazhdanskaya...-2.html>)

Въжарова 1960: Ж. Въжарова. Руските учени и българските старини. София, 1960.

Григорович 1848: В. Григорович. Очерк путешествия по Европейской Турции. Казань, 1848.

ГНМ 1921: Годишник на Народния музей. София, 1921 г.

Покровский 1915: С. Покровский, М. Г. Худяков, Б. Е. Крелленберг. Отчет о раскопках в Болгарах в июле 1914 г. – ИОАИЭ, Казань, 1915. Т. XXIX, вып. 5/6, 197-230 (цитирано по: Болгар 2021, 153).

Покровский 1932: С. Покровский. Памяти Александра Андреевича Спицина. – Seminarium Kondakovianum, V. Praha, 1932, 315-317.

Покровский 1932: С. Покровский. Новотворената мозаика в базилика Св. Софiя города Софiи. – Seminarium Kondakovianum, V. Praha, 1932, 243-251.

Покровски 1932/3: С. Покровски. В джирите на тюрко-българското минало. – БИБ, V (I), 1932/33, 21-25.

Покровский 1937: С. Покровски. Избирките на Варненския археологически музей. – Сп. Завети, III. Варна, 1937, 205.

Покровски 1949: С. Покровски. Археологически проучвания на църковните старини в Несебър в миналото и предстоящите задачи. – РП, IV, 1949, 245-255.

Покровски – архив: Личен архив на Сергей И. Покровски в архива на РИМ – Варна.

Сидорова 2014: И. Б. Сидорова. Учено братство: Общество археологии, истории и этнографии при Казанском университете (1878–1931 годы). Часть 1. Казань, 2014 (Институт археологии АН РТ, К(П)ФУ).

Справочник 2006: Варненският музей. Справочник. Варна, 2006.

Интернет ресурс:

<https://www.faragency.bg/news/16146957276191/skulievi-istoriyata-na-edin-rod>

Съкращения:

ИОАИЭ = Известия Общества Археологии, Истории и Этнографии при Казанском университете